

СВІТОВИЙ МАНІФЕСТ ПРАВОВОГО ГУМАНІЗМУ

Загальна декларація прав людини
як основа міжнародного
та національного правозахисту

Львів
2018

ПРАЦІ
ЛЬВІВСЬКОЇ ЛАБОРАТОРІЇ
ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

ДОСЛІДЖЕННЯ ТА РЕФЕРАТИ

Випуск 33

Національна академія правових наук України

Науково-дослідний інститут державного будівництва
та місцевого самоврядування

ПРАЦІ
ЛЬВІВСЬКОЇ ЛАБОРАТОРІЇ
ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

Видаються з 1997 року

Серія І
ДОСЛІДЖЕННЯ ТА РЕФЕРАТИ
Випуск 33

National Academy of Law Sciences of Ukraine

The Research Institute of the state building
and the local government

The scholarly works
of the Lviv laboratory
of human rights and rights of the citizen

Published since 1997

Series 1
Researches and essays
Release 33

THE WORLD MANIFEST OF THE LAW HUMANISM

The Universal Declaration of Human Rights
as the basis of the international and national
human rights protection

Lviv
2018

СВІТОВИЙ МАНІФЕСТ ПРАВОВОГО ГУМАНІЗМУ

Загальна декларація прав людини
як основа міжнародного
та національного правозахисту

Львів
2018

C24

Світовий маніфест правового гуманізму. Загальна декларація прав людини як основа міжнародного та національного правозахисту: монографія / за ред. проф. П. М. Рабіновича // Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України. Львів: БФ «Медицина і право», 2018. Вип. 33. 180 с. (Сер. І. Дослідження та реферати) ISBN 978-966-2019-34-6

УДК 341.231.14

Засновник:

Президія Національної академії правових наук України

Редакційна колегія:

П. М. Рабінович (*голов. ред.*), С. П. Добрянський (*відповід. секретар*),
В. Т. Нор, О. В. Петришин, В. Ф. Сіренко.

Монографію присвячено 70-річному ювілею епохального міжнародного документа – Загальної декларації прав людини.

Розглядаються питання, що стосуються історії проектування міжнародно-правових актів з праволюднинної проблематики (насамперед Загальної декларації), їхніх філософсько-правових і загальнотеоретичних аспектів, особливостей функціонування, а також можливостей посилення правозахисного впливу.

До видання вперше включено книжкову версію українських перекладів унікальних документальних матеріалів – доктринальних попередників Загальної декларації прав людини.

Книга розрахована на науковців, викладачів, аспірантів та студентів гуманітарного (передовсім, юридичного) профілю, а також на кожного, хто цікавиться людськими правами – притому, не тільки своїми, а й інших людей.

© Львівська лабораторія прав людини
і громадянина, 2018

© Рабінович П. М., Держипільська А. М.,
Добрянський С. П. та ін., 2018

© БФ «Медицина і право», 2018

ISBN 978-966-2019-34-6

*Присвячується 70-річчю
Загальної декларації прав людини*

Зміст

Переднє слово (П. М. Рабінович)	10
---------------------------------------	----

Частина I

ЗАГАЛЬНА ДЕКЛАРАЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ – НОРМАТИВНИЙ ФУНДАМЕНТ ЇХ МІЖНАРОДНОГО ТА НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАХИСТУ

Розділ I. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ

Глава 1. Універсальний канон людських прав (П. М. Рабінович)	14
Глава 2. Міжнародний білль прав людини: потребовий вимір (А. М. Наконечна)	29
Глава 3. Колективні людські права: деякі філософсько-правові та загальнотеоретичні аспекти (О. З. Панкевич)	49

Розділ II. ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ

Глава 4. Загальна декларація прав людини як основа міжнародної концепції допустимих обмежень основоположних прав (С. П. Рабінович)	67
Глава 5. Вплив Загальної декларації прав людини на формування фундаментальних правозахисних актів Європейського Союзу (С. П. Добрянський)	85
Глава 6. Юридична відповідальність за злочини проти людяності як спосіб захисту цінностей, закріплених у Загальній декларації прав людини (А. М. Держипільська)	96

Частина II

ЗАГАЛЬНА ДЕКЛАРАЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ЇЇ ДОКТРИНАЛЬНІ ПОПЕРЕДНИКИ

Декларація міжнародних прав людини (Андрій Мандельштам, Париж – Нью-Йорк, 1928–1929 рр. Переклад Н. М. Раданович)	114
Декларація прав людини (Герберт Веллс, Лондон, 1939 р. Переклад А. М. Держипільської)	115

Міжнародний білль прав людини (Герш Лаутерпахт, Лондон – Нью-Йорк, 1945 р. <i>Переклад А. М. Держипільської</i>)	118
Загальна декларація прав людини	124

Додатки

<i>Петро Рабінович, Вікторія Особа.</i> Професор Герш Лаутерпахт – автор ідеї та перший науковий проєктант Міжнародного білля (Загальної декларації) прав людини	132
<i>Петро Рабінович.</i> Професор Герш Лаутерпахт – перший науковий проєктант Міжнародного органу контролю за дотриманням державами Міжнародного білля прав людини	139
<i>Марта Пришляк.</i> Професор Г. Лаутерпахт про Загальну декларацію прав людини: аналітичний коментар	147
Герш Лаутерпахт. Загальна декларація прав людини (глава з книги Г. Лаутерпахта «Міжнародне право і права людини» (Лондон, 1950) (<i>Переклад М. Ю. Пришляк</i>)	151
Інформація про авторів	175

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

10 грудня 1948 р. після ухвалення III сесією Генеральної Асамблеї ООН Загальної декларації прав людини голова Комісії ООН з прав людини Елеонора Рузвельт виголосила перед делегаціями 66 держав-членів урочисту промову. У ній вона, зокрема, зазначила, що відтепер в історії людства розпочинається нова ера. Ця теза, вочевидь, відображала сподівання на те, що таких жахливих подій всесвітнього масштабу, «варварських», як було сказано у документі, актів, які мали місце під час Другої світової війни, вже ніколи у світі не виникатиме. І саме Декларація послугувала одним із джерел і стимулятором такого сподівання. Саме вона, як засвідчили подальші історичні події глобального та регіонального масштабу, поклала початок формуванню новітньої галузі міжнародного права прав людини. Невипадково згодом ООН ухвалила рішення про щорічне відзначення Дня прав людини.

Отже позитивний вплив Загальної декларації прав людини на гуманізацію розвитку людства, на відновлення та піднесення гідності людини, на забезпечення її фундаментальних прав і свобод переоцінити неможливо.

Водночас не можна не зазначити, що гуманістичний, людиноцентричний і миротворчий потенціал Загальної декларації прав людини, незважаючи на тривалий 70-річний період її функціонування, ще й досі не реалізований повністю. Зокрема, у різних регіонах світу, у різних країнах час від часу й дотепер спалахують масові та грубі порушення основоположних прав людини, зафіксованих у документі. Тому конструювання механізмів (як міжнародних, так і національних) розширення впливу цього епохального акта, посилення його дієвості залишаються нагальними завданнями не тільки загальної теорії права, а й інших юридичних наук, насамперед міжнародно-правової науки.

До вирішення таких завдань долучився і загальнодержавний юридичний журнал «Право України», запровадивши у № 9/2018 означену вище актуальну тему у зв'язку з 70-річним ювілеєм прийняття Загальної декларації прав людини. Назвемо тут лише кілька

наукових проблем, які видаються вельми актуальними у цьому напрямі.

Сьогодні є широко визнаним положення про те, що підґрунтям і буттєвим фундаментом прав людини, насамперед прав основоположних, є людська гідність. Проте наукова інтерпретація останнього феномена, його онтичної природи та сутності не може вважатися досконалою чи завершеною. І хоча відповідне терміно-поняття дедалі ширше вживається як у міжнародних, так і в національних правових актах, його смисл трактується доволі неоднозначно. А тому і практичний зв'язок гідності людини з її правами має бути актуальним предметом подальших наукових пошуків та обґрунтувань, у процесі яких мав би значно активніше використовуватися антропосоціальний підхід із відповідним йому категоріальним апаратом. Це, сподіваємося, сприятиме коректнішому, обґрунтованішому використанню зазначеного терміно-поняття у праворегулятивній, насамперед правозастосовній, практиці.

Актуалізується виявлення правозахисної ефективності діяльності новоствореної у структурі ООН Ради з прав людини. Адже її повноваження і можливості впливу на стан забезпечення та захисту прав людини у світі відчутно розширені порівняно з тими, якими користувалася попередня Комісія ООН з прав людини (принаймні стосовно України таке дослідження було би вельми корисним).

Не втратило значення виявлення справжньої – прямої чи опосередкованої – ролі осіб, причетних, так чи інакше, до проектування та обговорення тих проектів, які передували ухваленню Декларації. З огляду на це для кращого розуміння авторської інтерпретації Загальної декларації прав людини на основі так званого історичного тлумачення її тексту така розвідка видається цілком доречною.

Зберігає не тільки теоретичне, а й практичне значення осучаснення характеристики співвідношення та зв'язків між такими нетотожними міжнародними актами, як Міжнародний білль прав людини та Загальна декларація прав людини. Із такої нетотожності виходила ООН ще у 1948 р., як свідчать документи відповідних сесій її Генеральної Асамблеї.

Для України, гадаємо, залишається ще остаточно не вирішеною проблема адекватності перекладу державною мовою оригінального тексту Загальної декларації прав людини, первинно викладеного англійською. Український варіант такого перекладу, який

сьогодні, мабуть, вважається офіційним, радше є похідним від російськомовного варіанта цього документа. Адже за часів існування Союзу Радянських Соціалістичних Республік міжнародно-правові акти, особливо всесвітнього характеру, перекладалися національними мовами союзних республік зазвичай лише після того, як їх було перекладено російською як однією з робочих мов ООН.

Загальна декларація прав людини з'явилася, так би мовити, не на порожньому місці. Її підготовці та ухваленню Організацією Об'єднаних Націй у 1948 р. передували, як нещодавно з'ясовано Львівською лабораторією прав людини і громадянина, у 20–30-х роках минулого століття щонайменше три спроби спроектувати міжнародні документи аналогічного гатунку. З огляду на це звертаємо увагу шановних читачів на той фрагмент видання, який названо «Загальна декларація прав людини та її доктринальні попередники». Тексти, які подаються у ньому, в монографічній формі ніколи не оприлюднювалися в Україні і тому, напевно, мали б викликати підвищений інтерес. Тут також подається існуючий неофіційний переклад тексту Загальної декларації прав людини, 70-річчю ухвалення якої присвячено пропонований Вашій увазі черговий випуск першої серії «Праць Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного Інституту державного управління та місцевого самоврядування НАПрН України». При цьому висловлюємо сподівання, що важливе завдання вдосконалення загальновідомого неофіційного перекладу Декларації буде виконане нами в недалекому майбутньому.

*Професор П. Рабінович,
завідувач Львівської лабораторії
прав людини і громадянина*

Частина I

ЗАГАЛЬНА ДЕКЛАРАЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ – НОРМАТИВНИЙ ФУНДАМЕНТ ЇХ МІЖНАРОДНОГО ТА НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАХИСТУ

Розділ I. Концептуальні засади

Глава 1. УНІВЕРСАЛЬНИЙ КАНОН ЛЮДСЬКИХ ПРАВ

Небезпідставним видається твердження про те, що гуманістичний, людиноцентричний і миротворчий потенціал Загальної декларації прав людини (далі – Декларація)¹, незважаючи на тривалий 70-річний період її функціонування, ще й досі не використаний повністю. Зокрема, у різних регіонах світу, у різних країнах час від часу спалахують масові та грубі порушення основоположних прав людини, зафіксованих у цьому документі, – навіть у тих державах, які принаймні номінально погоджуються з його положеннями. Тому конструювання механізмів (як міжнародних, так і національних) розширення впливу цього епохального акта, посилення його дієвості залишаються нагальними завданнями не тільки загальної теорії права, а й інших юридичних наук, зокрема й міжнародно-правової науки. У будь-якому разі сказані 10 грудня 1948 р. тодішньою очільницею Комісії Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) з прав людини Е. Рузвельт слова про те, що з прийняттям вказаного документа почалася нова ера в історії людства, зобов'язують до подальшого розкриття невичерпаних можливостей Декларації у збагаченні змісту, охороні та захисті людських прав і свобод.

Спробуємо уявити собі осінь 1945 р. Нещодавно перемогою держав-союзниць по антигітлерівській коаліції закінчилася Друга світова війна. У місті Нюрнберзі розпочинається суд над головними німецькими воєнними злочинцями, здійснюваний Міжнародним військовим трибуналом, котрий було створено спеціальною угодою чотирьох держав-переможниць – Союзом Радянських

¹ Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 15.06.2018).

Соціалістичних Республік, Великою Британією, Францією та Сполученими Штатами Америки.

Особи, підсудні цьому Трибуналу, захищаючись від звинувачень, вдавалися, зокрема, до таких аргументів: вони як громадяни Німецької держави виконували її закони, накази її керівництва, а отже, діяли правомірно (з огляду на те, що право – це державні обов’язкові приписи). Що ж до інкримінованих їм злочинів “проти миру” і “проти людяності”, то на час вчинення таких дій взагалі не існувало визнаного міжнародною спільнотою юридичного документа, в якому були би визначені поняття та ознаки названих деліктів. Однак обвинувачі (одним із них – від Радянського Союзу – був тодішній прокурор Української РСР Р. Руденко) спростовували ці твердження, ставши на позицію “природного” праворозуміння. Вони доводили, що хоча підсудні справді не порушували юридичних актів своєї держави, проте самі ці акти були – з огляду на означене праворозуміння – антиправовими, неправомірними, оскільки суперечили основоположним правам і свободам людини, народів, зрештою, усього людства – насамперед правам на життя, мир, свободу.

У жовтні 1946 р. Трибунал постановив щодо керівників нацистського Рейху обвинувальні вироки, спираючись на ст. 6 Статуту цього органу. У ній же інтерпретація зазначених злочинів базувалася на концепції невід’ємних прав людини, різноманітних соціальних спільнот і організацій та й усього людства.

І вже тоді з беззаперечною очевидністю виявилася нагальна потреба закріпити принципи й нормативні положення, що випливають із цієї концепції, у спеціальному міжнародному документі, схваленому світовим співтовариством в особі ООН. На міжнародно-офіційному рівні таке завдання було поставлено як першочергове на початку 1946 р. Економічною і Соціальною Радою ООН перед одним із її постійних функціональних підрозділів – Комісією з прав людини. Для підготовки проекту цього акта (як первинно формулювалося – “Міжнародного білля прав людини”) Комісія утворила робочий орган – Редакційний (Проектний) комітет із дев’яти своїх членів – представників усіх континентів планети. Його очолила Е. Рузвельт. Одним із її заступників став відомий французький юрист, знаний фахівець із міжнародного та конституційного права, учасник антифашистського Руху опору у Франції Р. Кассен. Саме йому й довелося стати провідним співавтором

основного варіанта офіційного проекту майбутньої Декларації, безпосередня підготовка якої розпочалася вже на початку 1947 р.

Принагідно зауважу, що виконання означеного завдання неабияк полегшувалося тим, що у червні 1945 р. вийшла друком унікальна праця вельми відомого вже на той час британського юриста-міжнародника, професора Г. Лаутерпахта (колишнього студента юридичного факультету Львівського університету (йдеться про нинішній Львівський національний університет імені Івана Франка)) під назвою “Міжнародний білль прав людини”. У розділі VI цієї праці було вміщено авторський проект зазначеного Білля.

До виконання означеного завдання долучилися з власної ініціативи численні наукові інституції, відомі вчені, державні, політичні й релігійні діячі з багатьох країн світу. Так, у липні 1947 р. у Франції відбулася організована ЮНЕСКО вельми представницька міжнародна конференція, присвячена цій проблемі. Одним із її завдань було вироблення та обґрунтування філософських засад проєктованого міжнародного акта. На конференції представили свої матеріали та подали пропозиції, зокрема, О. Гакслі, М. Ганді, С. Гессен, Б. Кроче, Г. Дж. Ласкі, П. Тейяр де Шарден, Чунг-Шу Ло².

Після численних тривалих дискусій, узгоджень, опрацювання багатьох пропозицій і зауважень згаданий проєкт у червні 1948 р. було представлено на розгляд 3-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН. Ця сесія, що відбувалася у Парижі, розпочала роботу у вересні і протягом майже 100 засідань ретельно обговорювала, поряд з іншими питаннями, проєкт Декларації. Нарешті 10 грудня 1948 р. делегації 48 держав – членів ООН із 56 присутніх на цій сесії, проголосували за резолюцію, якою цей акт було схвалено в цілому (інші державні делегації при голосуванні утрималися). Виступивши відразу після цього, голова Комітету Е. Рузвельт висловила сподівання на те, що відтепер в історії людства розпочинається нова епоха... Згодом за рішенням ООН щороку 10 грудня стало відзначатись як Всесвітній день прав людини.

Прийняття Декларації започаткувало формування нової, так би мовити, “праволюднинної” галузі міжнародного права. Цей акт якраз і став її нормативним фундаментом. За час, що сплинув відтоді,

² *Human Rights. Comments and interpretations*. A symposium edited by UNESCO (Paris, 25 July, 1948). With an Introduction by Jaques Maritain <<http://unesdoc.unesco.org/images/0015/001550/155042eb.pdf>> accessed 28 June 2018.

цей міжнародно-правовий акт досліджувався величезною кількістю фахівців з усіх країн світу. Зазначу лише декілька з відносно нещодавніх праць³.

Метою дослідження є характеристика впливу Декларації на здійснюваний ООН розвиток системи всесвітніх міжнародних стандартів прав людини та юридичних інструментів їх забезпечення і захисту.

Вихідним інтелектуальним інструментом дослідження послугувала соціально-детерміністична (а саме історико-матеріалістична) парадигма інтерпретації соціальних феноменів, зокрема основоположних прав людини, яким присвячено Декларацію.

Із цих позицій було безпосередньо використано так званий потребовий дослідницький підхід, розроблюваний мною у середині 80-х років XX ст. Реалізація такого підходу (який насправді є актуальною модифікацією історико-матеріалістичної парадигми суспільствознавчих досліджень) у виявленні сутності правових явищ потребує вирішення таких дослідницьких завдань:

- по-перше, слід засвоїти загальне поняття потреб різних суб'єктів суспільства (що передбачає, зокрема, з'ясування співвідношення цих потреб із такими суміжними, “родинними” явищами, як інтереси, мотиви, цілі відповідних суб'єктів);

- по-друге, необхідно виокремити основні різновиди таких потреб, беручи до уваги їх специфіку і здійснивши їхню змістову класифікацію;

- по-третє, мають бути отримані змістовні знання про потреби: а) загальносуспільні, б) групові, в) індивідуальні в тому суспільстві, де сформувалося, функціонує і розвивається досліджуване правове явище;

- по-четверте, потрібно встановити: а) потреби яких саме суб'єктів (тобто чий потреби – чи окремих індивідів, чи певних їхніх

³ Див.: M Glendon, ‘Knowing the Universal Declaration of Human Rights’ (1998) 73 Notre Dame L. Rev. 1153-90; J Morsink, *The Universal Declaration of Human Rights: Origins, Drafting and Intent* (University of Pennsylvania Press, 1999); F Klug, ‘The Universal Declaration of Human Rights: Sixty years on’ (2009) Public law. L. Spring 205-17; А Подмарев, ‘Общие условия ограничения прав и свобод человека, закрепленные Всеобщей декларацией прав человека 1948 года’ [2009] 2(7) Правовая культура 95-9; *Всеобщая декларация прав человека: универсализм и многообразие опытов* (ИГП РАН 2009) 376.

груп, об'єднань, чи суспільства загалом) призначений задовольняти досліджуваний правовий феномен і б) які саме види таких потреб він насправді задовольняє;

– зрештою, по-п'яте, найважливіше: належить з'ясувати, чи здатний досліджуваний правовий феномен бути реальним засобом задоволення певних потреб і якщо здатний, то якою мірою. Зокрема, з'ясувати: чи він є лише одним із таких засобів або ж засобом єдиним. У разі позитивної відповіді на останнє запитання виявлені потреби можна буде вважати, власне, *правовими*.

Чи не найцінніша евристична особливість потребового підходу вбачається, як на мене, у тому, що він дає змогу виявити саме соціальну сутність досліджуваного явища (у нашому випадку – основоположних прав людини).

Як відомо з загального наукознавства, одним із перших кроків у пізнанні будь-якого явища має бути формування і визначення бодай “робочого” терміно-поняття про нього. Це положення цілком стосується й дослідження того феномена, який відображається терміно-поняттям “основоположні права людини”.

Розв'язання означеного наукового завдання визначальною мірою залежить, як відомо, від того, який концептуально-методологічний підхід (принцип) використано дослідником. Загалом кажучи, таким підходом слугує вихідна світоглядна аксіоматична ідея, котра зумовлює загальну стратегію (напрямок) дослідження, відбір досліджуваних фактів і, що найважливіше – інтерпретацію його результатів.

Для виявлення того феномена, який у суспільствознавстві (перш за все – в науці юридичній) відображається зазначеним терміно-поняттям, і донині використовуються різноманітні методологічні підходи. Їхнє узагальнення дало змогу вирізнити з-поміж них такі:

– біологічний (права людини – це, виникаючі вже внаслідок самого факту її народження, певні фізичні потреби (та відповідні їм інтереси);

– етичний (права людини – це частина, різновид моралі або спосіб, форма її вираження);

– легістський (права людини – це можливості її поведінки, встановлені законами держави або іншими формально-обов'язковими приписами державних органів (зокрема, судових);

– психологічний (права людини – це її установки, домагання, “претензії” щодо надання їй певних благ, звернені до держави або інших суб’єктів соціуму);

– аксіологічний (права людини – це блага, цінності (матеріальні, духовні, соціальні), необхідні для задоволення наявних – за певних конкретно-історичних умов – потреб її існування й функціонування);

– соціальний (права людини – це соціально зумовлені й соціально врегульовані, так чи інакше, можливості (“свободи”) її поведінки.

Розуміння прав людини як її певних можливостей (свобод) відображалось у працях деяких вітчизняних юристів-теоретиків та інших суспільствознавців ще у радянські часи. Однак на початку 90-х років минулого століття мені вдалося дещо конкретизувати таке розуміння шляхом “прив’язки” зазначених у ньому можливостей поведінки людини безпосередньо до процесу задоволення найважливіших людських потреб. Внаслідок цього такі можливості мають інтерпретуватися не абстрактно, а антропосоціально змістовно. Отож тоді мною було запропоновано таку дефініцію зазначеного терміно-поняття: *основоположні права людини – це певні можливості людини, які необхідні для задоволення потреб її існування і розвитку за конкретно-історичних обставин, об’єктивно обумовлюються досягнутим рівнем розвитку суспільства і забезпечені обов’язками інших суб’єктів.*

Усі зазначені вище методологічні підходи тією чи іншою мірою ґрунтуються, ясна річ, на реально (“позитивно”) існуючих явищах або властивостях останніх. Тому кожен із них цілком “вписується” саме в позитивістську – в найширшому сенсі – парадигму (причому позитивістську у тому значенні, в якому терміно-поняття “позитивізм” було використано засновником соціальної філософії позитивізму О. Контом). У юридичній же науці, – коли йдеться про виокремлення основних різновидів позитивістського праворозуміння (а отже, й позитивістського розуміння фундаментальних прав людини), – нерідко розрізняють такі: а) легістського-позитивістський; б) оціолого-позитивістський; в) психолого-позитивістський (В. Зорькін та ін.). Загальною ознакою всіх цих підходів є те, що вони базуються на фактичних, емпірично фіксованих (а не лише

увних) умовах та обставинах життєдіяльності реально існуючої людини, яка живе у конкретно-історичному суспільстві і, образно висловлюючись, тільки з його “рук” отримує все те, що є необхідним для її життя й розвитку.

Однак існує, як відомо, й інша група методологічних підходів, заснованих на інтелектуально, духовно-ідеологічно сконструйованих поняттях про так звані трансцендентальні явища, котрі нібито існують поза справжнім (“позитивним”) життям людини та й узагалі поза реальним соціумом як неодмінним природним, закономірним місцем перебування людини, поза її життєвою практикою. Ідеться, скажімо, про підходи міфологічні чи то релігійні. У найзагальнішому вигляді їх можна назвати “непозитивістськими”, хоча часом їх називають “природно-правовими”.

Нерідко стверджується, що останні протилежні позитивістському підходу. Але тут не все так просто.

Річ у тім, що терміно-поняття “природа” та похідні від нього прикметники (“природний”, “природна”, “природне”, “природні”) є, як свідчать сучасні тлумачні словники слов’янських мов, багатозначними, полісемічними. А тому ті, хто їх використовують (особливо ж юристи), мали би в кожному випадку конкретизувати й декларувати, в якому саме з можливих значень їх застосовано. Якщо ж цього уникати, виникає ризик того, що такі слова можуть послугувати інструментами підміни понять, тобто, якщо можна так висловитися, термінологічними маніпуляторами.

Отже, після викладених міркувань загальнометодологічного ґатунку перейду до додаткового обґрунтування й коментування наведеної вище авторської дефініції загального поняття фундаментальних (основоположних) прав людини, якої (з незначними її корективами) я дотримуюся й нині. Адже таке їх поняття покликане “схоплювати” насамперед сутнісні властивості відображуваного ним феномена.

Останнім часом мені спало на думку, що потребу інтерпретацію фундаментальних прав людини можна вважати (і відповідно називати) ще й *соціально-природною*. Адже як власне біологічні, так і суто соціальні потреби людини та відповідні їм її інтереси (які цими потребами зумовлюються) реалізуються тільки в соціумі і при тому цілком природно (в сенсі “закономірно”, “неминуче” – саме в

такому, а не в якомусь іншому значенні слова “природно”). І таке значення останнього, поряд із іншими його значеннями, здавна легалізовано сучасними тлумачними словниками. Отже, йдеться про природність соціальну (а не, скажімо, “чисто” біологічну, фізіологічну, астрофізичну, космічну тощо, яка є, зрозуміло, предметом наук природничих).

Не можна не звернути увагу і на те, що у жодному офіційному міжнародному акті, документі стосовно прав людини термін “природні” не використано. А ось *соціальні* характеристики людини трапляються у таких актах не раз. Зокрема, у Декларації згадується про «кожну людину як члена суспільства» (ст. 22) і стверджується, що саме в суспільстві «тільки можливий вільний і повний розвиток» людської особистості (ст. 29)⁴. Отже, усім викладеним вище і спричиняється необхідність пояснення того, в якому ж саме сенсі той чи інший автор вживає досить неоднозначне терміно-поняття “*природні* права”.

Ще раз підкреслю: органічна соціальність розглядуваного феномена об’єктивно “задана” природною (закономірною) соціальністю існування людини: свої права вона може мати тільки стосовно якогось іншого суб’єкта (у якого – знову ж внаслідок такої соціальності – цілком закономірно, природно виникають й обов’язки щодо носія прав). Тому не випадково в базових міжнародних актах із прав людини вказується, так чи інакше, і про його обов’язки перед іншими людьми, перед суспільством. Так, у Декларації констатується, що «кожна людина має обов’язки перед суспільством...» (ст. 29)⁵; у преамбулах Міжнародного пакту про громадянські і політичні права⁶, а також Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права⁷ теж зазначається, що кожна людина має обов’язки.

⁴ Загальна декларація прав людини (н 1).

⁵ Там само.

⁶ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 01.06.2018).

⁷ Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042 (дата звернення: 01.06.2018).

Загалом же, ясна річ, обґрунтування соціальної природи основоположних прав людини аж ніяк не виключає, а, навпаки, неодмінно враховує визнання й біологічної природності багатьох із них. Хоча б тому, що йдеться про живу людську істоту – саме у біологічному сенсі. У моїх публікаціях це набувало прояву, зокрема, у тому, що так звані фізичні (життєві, буттєві, «вітальні») фундаментальні права людини були виділені в окрему класифікаційну групу. Маються на увазі (як зазначено у назві глави 21 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) «Особисті немайнові права, що забезпечують природне існування фізичної особи»⁸) такі особисті немайнові права людини, котрі «забезпечують природне існування фізичної особи». Тоді як усі інші її немайнові права забезпечують «соціальне буття фізичної особи» (глава 22 «Особисті немайнові права, що забезпечують соціальне буття фізичної особи» ЦК України)⁹. Навіть якщо вести мову про можливість задоволення суто біологічних потреб людини в суспільстві, то й тоді їхній обсяг, способи та форми їх задоволення є конкретно-історичними, об’єктивно зумовлюваними рівнем розвитку саме цього, конкретного суспільства.

Що ж стосується термінів «основоположні» чи то «фундаментальні» (права людини), то вживання у міжнародних актах, мабуть, орієнтує на те, що: а) існують й інші (тобто неосновоположні, нефундаментальні) права людини та б) специфікою саме основоположних (фундаментальних) прав є те, що вони утворюють реальну основу, життєзабезпечувальне підґрунтя існування і розвитку людини як у природі, так і в соціумі.

Тому дозволю собі зауважити, що підтримувана не тільки мною інтерпретація феномена фундаментальних (основоположних) прав людини за посередництва терміно-поняття “можливості” (людини) має сутнісний характер, а не тільки генезисний. (До речі, вона охоплює як права людини, так і її свободи.) Основоположна фундаментальність прав людини полягає в тому, що вони слугують базою, основою, підвалиною забезпечення існування та розвитку людини і в природі, і в суспільстві. Без таких прав, без їх використання існування і розвиток

⁸ Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 15.06.2018).

⁹ Там само.

людини є неможливими. Саме можливості (людини) є онтичною, буттєвою, субстанційною характеристикою її фундаментальних прав; а їхня роль, призначення полягає у тому, щоб опосередкувати, інструменталізувати задоволення нездоланих, неминучих потреб людини, котра перебуває в соціумі. Отже, це – сутнісно-антропна (радіше, антропосоціальна) характеристика фундаментальних прав людини. Звісно, основоположність, фундаментальність прав людини визначається не так можливими способами і засобами їх реалізації та захисту, як, перш за все, їх об'єктивним значенням для існування, життєдіяльності та розвитку людини. Тому певні соціальні, економічні та культурні права людини теж не можуть не належати до фундаментальних, інакше би вони й не включалися до Декларації.

Що ж стосується деяких дискусійних поглядів стосовно цього документа, то одним із них є, зокрема, питання про те, хто саме був основним автором її тексту (або, принаймні, його офіційного проекту). Серед європейських дослідників таким вважають Р. Кассена як одного із заступників Голови робочої групи з підготовки “Міжнародного білля з прав людини” Е. Рузвельт. Натомість серед американських фахівців, як стверджував професор університету Лос-Анджелеса Д. Кроу, який відвідав Львів улітку 2017 р., поширене уявлення про те, що таким автором була сама Е. Рузвельт.

На відміну від наведених поглядів, мені видається, що насправді такою особою був один із провідних фундаторів сучасного міжнародного права прав людини, професор Г. Лаутерпахт. Адже, як зазначалося вище, він ще влітку 1945 р. видав книгу під назвою “Міжнародний білля прав людини”, VI розділ якої (під такою ж назвою) було викладено у вигляді міжнародно-правового акта з преамбулою і кількома десятками статей і який було роздано усім членам згаданої робочої групи з рекомендацією: звернути особливу увагу на цю працю. (Цей факт, посилаючись на відповідні архівні документи ООН, згодом описав український професор В. Буткевич.)

Висновки. Для реалізації Декларації, тобто для втілення у соціальну практику встановлених у ній “взірців” прав і свобод, було необхідно, по-перше, трансформувати її принципові положення (викладені – хоча б заради досягнення міжнародного консенсусу – у вельми абстрактній, часто-густо оцінювальній формі), у такі більш конкретні нормативні приписи, які можна було би закріпити в юридично

обов'язкових угодах та контролювати їх додержання. По-друге, слід було створити певні інституції ООН, на які покладался б такий контроль. Не забезпечена розгалуженою, досить дієвою нормативно-інституційною системою, Декларація справляла б, у кращому випадку, лише морально-політичний вплив на соціальну практику, на здійснення державної влади у країнах світу, насамперед у державах – членах ООН. Але самого лише такого впливу було би, вочевидь, замало.

Система міжнародного заохочення й забезпечення прав людини, закріплених у Декларації, яка поступово запроваджувалася ООН, зазвичай включає – в її завершений, повній структурі – такі елементи:

1) назва і нормативне формулювання змісту основоположного права людини (або виду, групи таких прав), закріпленого у певній статті (чи статтях) Декларації;

2) окрему, “спеціалізовану” декларацію ООН, присвячену лише цьому праву людини (або виду, групі її прав), особливо тоді, коли “первинне” нормативне положення Декларації викладено надто абстрактно, а тому для забезпечення його регулятивного ефекту потребує деталізації та конкретизації;

3) засновану на такій декларації міжнародну конвенцію щодо здійснення відповідного права (або групи прав), яка має бути юридично обов'язковою для тих держав, котрі її ратифікували;

4) спеціальний орган ООН (зазвичай Комітет), утворений згідно з відповідною конвенцією або ж факультативним протоколом до неї для спостереження і контролю за її виконанням тими державами, котрі визнали для себе її обов'язковість.

Наприклад, зі ст. 5 Декларації, де закріплено право людини не бути підданою тортурам або жорстокому, нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню¹⁰, “виросли” відповідні спеціальна Декларація (1975 р.), Конвенція (1984 р.) та Комітет (1987 р.). Нині існує дев'ять Комітетів із контролю за виконанням державами – членами ООН її основних правозахисних конвенцій, сукупність яких можна вважати складниками Міжнародного білля прав людини.

Як свідчить тривала практика ООН, комплексне використання пакета всіх зазначених засобів дає змогу, так чи інакше, спри-

¹⁰ Загальна декларація прав людини (н 1).

яти дотриманню у різних державах прав людини, зафіксованих у Декларації.

Однією із загальновизнаних нині тенденцій розвитку основоположних прав людини є збільшення обсягу й збагачення змісту відповідних соціальних можливостей. ООН реагувала й реагує на ці зміни через ухвалення відповідних актів, що доповнюють Декларацію. Серед них вирізняються, зокрема, Декларація про право на розвиток¹¹, Декларація про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних чи мовних меншин¹², Міжнародна конвенція для захисту усіх осіб від насильницьких зникнень¹³, Конвенція про права інвалідів¹⁴ і Факультативний протокол до неї¹⁵, Факультативний протокол до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських чи таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання¹⁶ (набрав чинності у 2006 р.), Декларація ООН про права корінних народів¹⁷. Неабиякі надії покладаються на утворену у 2006 р. і підпорядковану безпосередньо ООН Раду з прав людини, “оснащену” більш дієвими можливостями, ніж колишня Комісія з прав людини.

¹¹ Декларація про право на розвиток від 4 грудня 1986 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_301 (дата звернення: 15.06.2018).

¹² Декларація про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних чи мовних меншин від 18 грудня 1992 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_318 (дата звернення: 15.06.2018).

¹³ Міжнародна конвенція для захисту усіх осіб від насильницьких зникнень від 20 грудня 2006 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154 (дата звернення: 15.06.2018).

¹⁴ Конвенція про права інвалідів від 13 грудня 2006 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71 (дата звернення: 15.06.2018).

¹⁵ Факультативний протокол до Конвенція про права інвалідів від 13 грудня 2006 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g72 (дата звернення: 15.06.2018).

¹⁶ Факультативний протокол до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських чи таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 18 грудня 2002 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_f48 (дата звернення: 15.06.2018).

¹⁷ Декларація ООН про права корінних народів від 13 вересня 2007 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_156 (дата звернення: 15.06.2018).

Утім, перелік зазначених актів ООН не є вичерпним, “закритим”. Так, уже протягом тривалого часу вона опікується створенням ще одного унікального міжнародного акта такого ж рівня: Міжнародною конвенцією про заборону злочинів проти людяності (як відомо, склади таких різновидів злочинів вперше в історії людства сконструював, знову ж таки, професор Г. Лаутерпахт, і вони закріплені у Статуті Нюрнберзького Трибуналу, а згодом – і у статутних документах інших міжнародних судових інстанцій ООН, включно із сучасним Міжнародним кримінальним судом). Зауважимо, що сьогодні Міжнародною комісією ООН з прав людини вже підготовлено перший офіційний проект цього акта і його текст було роздано учасникам Міжнародного круглого столу, який відбувся у листопаді минулого року у Львові на честь Г. Лаутерпахта та Р. Лемкіна – фундаторів міжнародного права прав людини. І коли цей проект буде схвалено Генеральною Асамблеєю ООН, він, вочевидь, теж увійде до складу чинного нині Міжнародного білля прав людини, фундаментом якого є прийнята 70 років тому Загальна декларація прав людини.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Deklaratsiia OON pro prava korinnykh narodiv [United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples] vid 13 veresnia 2007 r. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_156 (accessed: 15.06.2018) (in Ukrainian).
2. Deklaratsiia pro prava osib, shcho nalezhat do natsionalnykh abo etnichnykh, relihiinykh chy movnykh menshyn [Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious or Linguistic Minorities] vid 18 hrudnia 1992 r. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_318 (accessed: 15.06.2018) (in Ukrainian).
3. Deklaratsiia pro pravo na rozvytok [Declaration on the Right to Development] vid 4 hrudnia 1986 r. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_301 (accessed: 15.06.2018) (in Ukrainian).
4. Fakultatyvnyi protokol do Konventsii proty katuvan ta inshykh zhorstokykh, neliudskykh chy takykh, shcho prynyzhuiut hidnist, vydiv pov-

odzhennia i pokarannia [Optional Protocol to the Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment] vid 18 hrudnia 2002 r. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_f48 (accessed: 15.06.2018) (in Ukrainian).

5. Fakultatyvnyi protokol do Konventsii pro prava invalidiv [Optional Protocol to the Convention on the Rights of Persons with Disabilities] vid 13 hrudnia 2006 r. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g72 (accessed: 15.06.2018) (in Ukrainian).

6. Konventsii pro prava invalidiv [Convention on the Rights of Persons with Disabilities] vid 13 hrudnia 2006 r. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71 (accessed: 15.06.2018) (in Ukrainian).

7. Mizhnarodna konventsiiia dlia zakhystu usikh osib vid nasylnytskykh znyknen [International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance] vid 20 hrudnia 2006 r. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154 (accessed: 15.06.2018) (in Ukrainian).

8. Mizhnarodnyi pakt pro ekonomichni, sotsialni ta kulturni prava [International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights] vid 16 hrudnia 1966 r. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042 (accessed: 01.06.2018) (in Ukrainian).

9. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava [International Covenant on Civil and Political Rights] vid 16 hrudnia 1966 r. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (accessed: 01.06.2018) (in Ukrainian).

10. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [Civil Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy [the Law of Ukraine] vid 16 sichnia 2003 r. № 435-IV <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (accessed: 15.06.2018) (in Ukrainian).

11. Zahalna deklaratsiia prav liudyny [Universal Declaration of Human Rights] vid 10 hrudnia 1948 r. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (accessed: 01.06.2018) (in Ukrainian).

Bibliography

Authored books

12. Morsink J, *The Universal Declaration of Human Rights: Origins, Drafting and Intent* (University of Pennsylvania Press 1999) (in English).

Edited books

13. *Human Rights. Comments and interpretations. A symposium edited by UNESCO (Paris, 25 July, 1948). With an Introduction by Jaques Maritain*

<<http://unesdoc.unesco.org/images/0015/001550/155042eb.pdf>> accessed 28 September 2018 (in English).

14. *Vseobshhaja deklaracija prav cheloveka: universalizm i mnogoobra-zie opytov* [*Universal Declaration of Human Rights: Universalism and Diversity of Experience*] (IGP RAN 2009) (in Russian).

Journal articles

15. Glendon M, 'Knowing the Universal Declaration of Human Rights' (1998) 73 Notre Dame L. Rev. 1153-90 (in English).

16. Klug F, 'The Universal Declaration of Human Rights: Sixty years on' (2009) Public law. L. Spring 205-17 (in English).

17. Podmarev A, 'Obshhie uslovija ogranichenija prav i svobod cheloveka, zakreplennye Vseobshhej deklaraciej prav cheloveka 1948 goda' ['General Conditions for the Organization of Human Rights and Freedoms, Enshrined in the Universal Declaration of Human Rights, 1948'] [2009] 2(7) Pravovaja kul'tura 95-9 (in Russian).

Глава 2. МІЖНАРОДНИЙ БІЛЛЬ ПРАВ ЛЮДИНИ: ПОТРЕБОВИЙ ВИМІР

У зв'язку з 70-річчям Загальної декларації прав людини (далі – Декларація)¹⁸ слід сказати, що вона, а також похідні від неї інші складові Міжнародного білля прав людини¹⁹, до якого вона входить, протягом зазначеного часу були предметом багатьох досліджень, які базувалися на різноманітних методологічних підходах. Проте зазначені акти поки що не ставали предметом наукового дослідження з позиції потребового підходу. Останній ґрунтується на соціально-правовій парадигмі та є гранично гуманістичним, оскільки його осердям є реальне існування кожної людини, яке неминуче опосередковується процесом задоволення її потреб²⁰.

Також комплексно аналізувалися праці вчених у сфері теорії права. Так, для детального вивчення потребового підходу було досліджено праці П. Рабіновича, Р. Гаврилюк. Першовідкривачем ідеї потребового підходу до праворозуміння й правопізнання, говорячи мовою сучасної науки, став Сократ. Його пріоритет і заслуги в цьому безперечні, як безперечно й те, що тільки він сформулював питання про потребове пізнання права, а ще точніше – позначив принцип потребового правопізнання. Відтоді і дотепер у різних формах цей принцип був присутній практично в усіх природно-правових та інших методах правопізнання. Переконливим свідченням цього факту стало, зокрема, і дослідження методологічної традиції доктрини

¹⁸ Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 28.09.2018).

¹⁹ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 28.08.2018); Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042 (дата звернення: 28.08.2018).

²⁰ П Рабінович, *Социалистическое право как ценность* (Вища школа 1985) 8-13; П Рабінович, *Основи загальної теорії права та держави: навчальний посібник* (Край 2008) 18.

природного права²¹. Однак у ролі спеціального природно-правового пізнавального інструмента потребовий підхід до правопізнання, відповідно до сучасного рівня розвитку юридичної науки, був сформульований ще в межах позитивістської традиції правопізнання відомим українським філософом, методологом і теоретиком права П. Рабіновичем, який його поступово конкретизував і застосував до виявлення сутності праворозуміння²².

Потребовий підхід постулює ідею про те, що сутність соціальних явищ становлять ті корисні їх сторони, які можуть бути використані людиною та суспільством для задоволення їхніх потреб. Відтак саме праворозуміння нині визначається автором як відображення у людській свідомості тих властивостей “правоявищ”, які є корисними для задоволення потреб людини чи суспільства.

Реалізація потребового підходу для розуміння сутності правових явищ потребує таких дій: 1) слід досягнути загальне розуміння потреб різних суб’єктів суспільства, для чого необхідне, зокрема, з’ясування співвідношення цих потреб із такими суміжними явищами, як інтереси, мотиви, цілі відповідних суб’єктів; 2) необхідно виокремити основні різновиди таких потреб, зважаючи на їхню певну класифікацію; 3) мають бути здобуті змістовні знання стосовно потреб: а) загальносоціальних; б) групових; в) індивідуальних у тому суспільстві, де сформоване, функціонує та розвивається досліджуване правове явище; 4) потрібно встановити: а) потреби яких саме суб’єктів (тобто чиї потреби – чи то окремих індивідів, чи то певних їх спільнот, об’єднань, чи то суспільства загалом) задовольняє досліджуваний феномен; б) які ж саме види таких потреб він задовольняє; 5) слід з’ясувати, чи здатний досліджуваний правовий феномен бути засобом, інструментом задоволення певних потреб, а якщо здатний, то якою мірою. Зокрема, з’ясувати, чи він є лише одним із таких засобів, чи ж єдиним засобом.

На основі такого підходу П. Рабінович запропонував дефініцію поняття прав людини як певних можливостей людини, котрі необхідні для задоволення потреб її існування та розвитку в конкрет-

²¹ Р Гаврилюк, *Методологическая традиция доктрины естественного права* (ЧНУ 2012) 788.

²² Рабинович (н 3) 8-13.

но-історичних умовах, об'єктивно зумовлюються досягнутим рівнем розвитку суспільства і забезпечені обов'язками інших суб'єктів²³. Тобто ці можливості потрібні для того, щоб діяти певним чином або утриматися від дій у суспільстві задля задоволення своїх потреб. У цьому сенсі права людини опосередковують задоволення потреб їх носія відповідно до рівня розвитку, насамперед того суспільства, в якому ці потреби сформувалися і в якому він має намір їх задовольнити. Цей підхід лежить в основі безлічі концепцій, зокрема антропосоціокультурної теорії та екзистенціальної парадигми.

Згідно з антропосоціокультурною теорією праворозуміння, визначними представниками якої є О. Гьоффе, Р. Фербер та А. Маслоу, з позицій парадигми трансцендентального обміну благами між людьми, він спричинюється двома атрибутивними умовами можливості людського світу, а саме: 1) буттєво сконструйованою атрибутивною націленістю людей на безперервну реалізацію ними власної автономної сутності; 2) комунікативною солідарністю. *Perpetum mobile* цих одвічних устремлінь людей є їх потреби у благах та життєва необхідність їх задоволення²⁴. Так, О. Гьоффе зауважує, що навіть із посиланням на трансцендентальні потреби завдання легітимації права ще не може бути виконане повністю. Необхідно, зазначає він, показати, що існують суб'єктивні вимоги, інакше кажучи, суб'єктивні потреби визнання відповідних інтересів іншого. Хоча людина, розмірковує він, – це потенційно суспільна істота “від природи”, вона, утім, повинна сама створити себе як таку, активувати затаєні у собі потенційні суспільні якості, тому що суспільство виникає тільки із взаємного визнання одного іншим. У цій місії правам людини належить своя, нічим не замінна роль: людині перед самоствердженням необхідно потурбуватися про основоположні умови людського буття. О. Гьоффе зазначає: ‘Той гнів та характерна пристрасть, якими супроводжується протест проти порушення прав людини, є справедливим саме тому, що, по-перше, мова іде про вроджені інтереси, визнання яких, по-друге, має характер вимоги’. Й одразу ж задається питанням: ‘На якій підставі я можу вимагати від інших визнання за

²³ Рабинович (н 3) 18.

²⁴ П Пацурківський та Р Гаврилюк, ‘Алгебра верховенства права, або Буттєвий устрій людського світу’ (2017) 3 Право України 119.

собою безперечних інтересів?». Відповідь на нього вчений вбачає у кореляції, тобто дії, що може відбутися лише за умови дії у відповідь: права людини можуть бути легітимовані на засадах взаємності, тобто обміну²⁵.

Згідно з концепцією Р. Фербера до процедур обґрунтування фундаментальних практичних принципів (чи фундаментальних норм) необхідно додати ще один виключно важливий аспект: ‘безпосереднє чи опосередковане врахування життєвих потреб інших людей’²⁶. А. Маслоу називав ці потреби справжніми людськими потребами (без їх задоволення людина як вид не може існувати в принципі, тим паче не можлива людина-особистість). Адже власні потреби індивіда діють на нього як природна необхідність, тому він не може не зважати на них. Так відбувається символічний обмін свободи індивіда на його блага²⁷. В. Майхофер, один із представників екзистенціальної парадигми, вважав, що право вкорінене в новому екзистенціалі – “буття-як” (*“Als-sein”*), в якому, на його думку, і заснована можливість права як такого.

Обґрунтовуючи цю тезу, вчений вказує на, здавалося б, очевидний факт: наше буття з іншими завжди є не “буттям взагалі”, а буттям-як: покупця, продавця, друга, сусіда, лікаря тощо. Кожному з них “по суті” належить обсяг повноважень, іманентних відповідному статусу. Сам німецький філософ наводить у “Праві та бутті” приклад: “жінка” “як мати” вступає не у “вигаданий” її, а “з природи” визначений “зв’язок” з дитиною, який “визначає” її буття як матері вищим від будь-якої індивідуальної сваволі, і направляє у справжність деяких відносин “заради дитини”²⁸.

Метою дослідження є висвітлення та обґрунтування результатів саме такого дослідження.

Базовими концептуальними підходами для формування методології цього дослідження є соціально-детерміністична парадигма та ді-

²⁵ П Пацурківський та Р Гаврилюк, ‘Алгебра верховенства права, або Буттєвий устрій людського світу’ (2017) 3 Право України 119-120.

²⁶ Там само 118.

²⁷ А Маслоу, *Мотивация и личность* (Евразия 1999) 38.

²⁸ W Maihofer, *Recht und Sein. Prolegomena zu einer Rechtsontologie* (Vittorio Klostermann 1954) 13.

алектичний підхід. Згідно з соціально-детерміністичною парадигмою права людини обумовлюються біосоціальними чинниками. Спираючись на діалектичний підхід, можна пояснити причину фіксації тих чи інших прав у міжнародних актах, дослідити їх взаємозв'язок, взаємообумовленість та історичний розвиток. Цим зумовлені методи дослідження Міжнародного білля прав людини, зокрема потребовий підхід, конкретно-історичний метод, методи кількісного та якісного аналізу.

Конкретно-історичний метод передбачає з'ясування умов, за яких приймалися досліджувані міжнародно-правові акти. Метод якісного аналізу дає змогу розглянути сутність людських потреб (інтересів), передбачених зазначеними актами. За допомогою методу кількісного аналізу визначено кількість випадків фіксації різноманітних видів потреб (інтересів) у досліджуваних міжнародно-правових актах. Останній підхід, як зазначено у літературі, 'дає можливість зробити переконливий висновок стосовно розвиненості, справедливості, гуманності відповідного суспільства, умов життєдіяльності людей у ньому'²⁹.

Потребова класифікація прав людини: основні критерії

Як відомо, в первинних документах Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) з прав людини, які є предметом дослідження статті, закріплена п'ятичленна класифікація прав людини, а саме: фізичні, особистісні, культурні, економічні, політичні³⁰.

Першим у світі серед науковців таку класифікацію запропонував один із колишніх студентів юридичного факультету Львівського університету Г. Лаутерпахт³¹.

У Декларації двічі вживається термін “інтерес” (ч. 4 ст. 23 (“для захисту своїх інтересів”) та ч. 2 ст. 27 (“захист його моральних і матеріальних інтересів”)) та закріплюється низка найважливіших

²⁹ П Рабінович, ‘Екзистенціальні потреби людини – першоджерело її основоположних прав’ (2018) Публічне право 164.

³⁰ П Рабінович, ‘Основоположні права людини: соціально-антропна сутність, змістова класифікація’ (2013) Вісник Національної академії правових наук України 14.

³¹ П Рабінович та В Особа, ‘Професор Г. Лаутерпахт – автор ідеї та першого проекту Міжнародного білля (Загальної декларації) прав людини’ (2013) 4 Вісник Національної академії правових наук України 8.

потреб (інтересів). Більш детально вони відображені, а також розширений їх перелік у Міжнародних пактах про права людини (Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (далі – МПГПП)³² (термін “інтерес” вживається 6 разів (двічі у ч. 1 ст. 14 (“коли того вимагають інтереси приватного життя сторін”, “коли публічність порушувала б інтереси правосуддя”), один раз у ч. 3 ст. 14 (“коли інтереси правосуддя того вимагають”), ст. 21 (“в інтересах державної чи суспільної безпеки, громадського порядку, охорони здоров’я”), частинах 1, 2 ст. 22 (“для захисту своїх інтересів”, “в інтересах державної чи суспільної безпеки, громадського порядку, охорони здоров’я”), Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (далі – МПЕСКП)³³ (термін “інтерес” вживається тричі (ч. 1 ст. 8 (п. а) “для здійснення і захисту своїх економічних та соціальних інтересів”, пунктах а, с) “в інтересах державної безпеки чи громадського порядку”), а “потреба” – один раз (ч. 2 ст. 11) (“забезпечити справедливий розподіл світових запасів продовольства відповідно до потреб”)).

Вони класифікуються:

1. За змістом потреб (за сферою життєдіяльності):

– особистісні (потреба у житті (ст. 3 Декларації, ст. 6 МПГПП), свободі (ст. 3 Декларації, ч. 1 ст. 9 МПГПП), особистій недоторканості (ст. 3 Декларації, ч. 1 ст. 9 МПГПП), рівності перед законом та рівному захисті законом (ст. 7 Декларації, ст. 26 МПГПП), ефективному відновленні прав компетентними національними судами (ст. 8 Декларації), публічному розгляді справ (ст. 10 Декларації, ст. 14 МПГПП), обвинувачений буде вважатися невинним, доки його вина не буде встановлена у законному порядку (ч. 1 ст. 11 Декларації, ч. 1 ст. 15 МПГПП), невтручанні в особисте та сімейне життя (ст. 12 Декларації, ч. 1 ст. 17 МПГПП), недоторканності житла (ст. 12 Декларації), захисті від втручання в особисте та сімейне життя (ст. 12 Декларації, ч. 2 ст. 17 МПГПП), вільному пересуванню та виборі місця проживання (ст. 13 Декларації, ч. 1 ст. 12 МПГПП), у вступі у шлюб (ст. 16 Декларації, ч. 2 ст. 23 МПГПП), свободі думки, слова, переконання (статті 18, 19 Декларації, МПГПП), у гуманному поводженні і повазі до гідності, властивій людській особі (ст. 10 МПГПП));

³² Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (н 2).

³³ Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (н 2).

– економічні (потреба володіти майном як самостійно, так і спільно (ч. 1 ст. 17 Декларації), у праці, вільному виборі праці (ч. 1 ст. 23 Декларації, ст. 6 МПЕСКП), у благоприємних умовах праці (ч. 1 ст. 23 Декларації), в умовах, що відповідають вимогам безпеки та гігієни (п. 4 ст. 7 МПЕСКП), в однаковій для всіх можливості просування по роботі на відповідні більш високі ступені (п. 5 ст. 7 МПЕСКП));

– політичні (потреба у правосуб'єктності (ст. 6 Декларації, ст. 16 МПГПП), у притулку (ч. 1 ст. 14 Декларації), у громадянстві (ч. 1 ст. 15 ЗДПЛ), у свободі мирних зібрань (ч. 1 ст. 20 Декларації, ст. 21 МПГПП), в участі в управлінні своєю державою (ч. 1 ст. 21 Декларації, ст. 25 МПГПП), у створенні профспілки та участі в її діяльності (ч. 4 ст. 23 Декларації, ст. 22 МПГПП, п. 1 ст. 8 МПЕСКП));

– у сфері соціального захисту (потреба у відпочинку (ст. 24 Декларації, п. 6 ст. 7 МПЕСКП), у соціальному забезпеченні (ст. 22 Декларації), у достатньому життєвому рівні (ч. 1 ст. 25 Декларації, ч. 1 ст. 11 МПЕСКП), у соціальному та міжнародному порядку (ст. 28 Декларації), у захисті від безробіття (ч. 1 ст. 23 Декларації), у рівній оплаті за рівну працю (ч. 2 ст. 23 Декларації, п. 2 ст. 7 МПЕСКП), у справедливій винагороді (ч. 3 ст. 23 Декларації, п. 1 ст. 7 МПЕСКП), у задовільному існуванні самих працівників та їхніх сімей (п. 3 ст. 7 МПЕСКП), у найвищому досяжному фізичному і психічному здоров'ї (ч. 1 ст. 12 МПЕСКП));

– культурно-духовні (потреба в освіті (ч. 1 ст. 26 Декларації, ч. 1 ст. 13 МПЕСКП), у пріоритеті вибору виду освіти для своїх малолітніх дітей (ч. 3 ст. 26, ч. 3 ст. 13 МПЕСКП), у вільному доступі до культурних цінностей (ч. 1 ст. 27 Декларації, п. 2 ч. 1 ст. 1 МПЕСКП)).

Наведена градація має не тільки дослідницьке і навчальне значення, а й може бути корисною у конструюванні та вдосконаленні юридичних механізмів їх задоволення, оскільки ефективність таких механізмів значною мірою зумовлюється специфікою відповідних потреб (інтересів), яка саме і відбивається їх класифікаційно-видовою належністю.

2. Залежно від виду носіїв потреб:

– колективні (у свободі мирних зібрань (ч. 1 ст. 20 Декларації, ст. 21 МПГПП), у соціальному та міжнародному порядку (ст. 28

Декларації), у рівній оплаті за рівну працю (ч. 2 ст. 23 Декларації, п. 2 ст. 7 МПЕСКП), у пріоритеті вибору виду освіти для своїх малолітніх дітей (ч. 3 ст. 26, ч. 3 ст. 13 МПЕСКП));

– індивідуальні (потреба у житті (ст. 3 Декларації, ст. 6 МПГПП), особистій недоторканості (ст. 3 Декларації, ч. 1 ст. 9 МПГПП), публічному розгляді справ (ст. 10 Декларації, ст. 14 МПГПП), обвинуваченого вважатися невинним, доки його вина не буде встановлена у законному порядку (ч. 1 ст. 11 Декларації, ч. 1 ст. 15 МПГПП), невтручанні в особисте та сімейне життя (ст. 12 Декларації, ч. 1 ст. 17 МПГПП), захисті від втручання в особисте та сімейне життя (ст. 12 Декларації, ч. 2 ст. 17 МПГПП), вільному пересуванні та виборі місця проживання (ст. 13 Декларації, ч. 1 ст. 12 МПГПП), у вступі у шлюб (ст. 16 ЗДПЛ, ч. 2 ст. 23 МПГПП), у праці, вільному виборі праці (ч. 1 ст. 23 Декларації, ст. 6 МПЕСКП), в однаковій для всіх можливості просування по роботі на відповідні більш високі ступені (п. 5 ст. 7 МПЕСКП), у притулку (ч. 1 ст. 14 Декларації), у громадянстві (ч. 1 ст. 15 Декларації), потреба у відпочинку (ст. 24 Декларації, п. 6 ст. 7 МПЕСКП), у соціальному забезпеченні (ст. 22 Декларації), у достатньому життєвому рівні (ч. 1 ст. 25 Декларації, ч. 1 ст. 11 МПЕСКП), у захисті від безробіття (ч. 1 ст. 23 Декларації), у справедливій винагороді (ч. 3 ст. 23 Декларації, п. 1 ст. 7 МПЕСКП), у найвищому досяжному фізичного і психічного здоров'я (ч. 1 ст. 12 МПЕСКП), потреба в освіті (ч. 1 ст. 26 Декларації, ч. 1 ст. 13 МПЕСКП));

– колективно-індивідуальні (потреба у свободі (ст. 3 Декларації, ч. 1 ст. 9 МПГПП), рівності перед законом та рівному захисті законом (ст. 7 Декларації, ст. 26 МПГПП), ефективному відновленні прав компетентними національними судами (ст. 8 Декларації), недоторканості житла (ст. 12 Декларації), свободі думки, слова, переконання (статті 18, 19 Декларації, МПГПП), у гуманному поводженні і поважанні гідності, властивій людській особі (ст. 10 МПГПП)), потреба володіти майном як самостійно, так і спільно (ч. 1 ст. 17 Декларації), потреба у благоприємних умовах праці (ч. 1 ст. 23 Декларації), в умовах, що відповідають вимогам безпеки та гігієни (п. 4 ст. 7 МПЕСКП), у правосуб'єктності (ст. 6 Декларації, ст. 16 МПГПП), у притулку (ч. 1 ст. 14 Декларації), в участі в управлінні своєю державою (ч. 1 ст. 21 Декларації, ст. 25 МПГПП), у створенні профспілки

та участі в її діяльності (ч. 4 ст. 23 Декларації, ст. 22 МПГПП, п. 1 ст. 8 МПЕСКП), у задовільному існуванні самих працівників та їхніх сімей (п. 3 ст. 7 МПЕСКП), у вільному доступі до культурних цінностей (ч. 1 ст. 27 Декларації, п. 2 ч. 1 ст. 1 МПЕСКП)).

Індивідуальні потреби (інтереси) задовольняються лише одноособовими діями. Колективні потреби (інтереси) задовольняються виключно спільними діями учасників групи носіїв потреб (інтересів). Питання колективно-індивідуальних потреб (інтересів) є дискусійним³⁴.

Особистісні потреби (інтереси)

Потреба у житті є індивідуальною та зумовлена тим, що воно є невід'ємною умовою існування кожної особи.

Потреба у свободі є колективно-індивідуальною й обумовлена тим, що вона є необхідною для повноцінної реалізації усіх можливостей, наданих особі. Проте необхідно чітко знати межі свободи.

Потреба в особистій недоторканності теж є індивідуальною та спричинена тим, що вона є гарантією свободи людини, насамперед свободи від свавільних дій посадових осіб. Зокрема, завдання фізичних чи психічних страждань іншою людиною.

Потреба людей у рівності перед законом і рівному захисті законом є колективно-індивідуальною і пояснюється тим, що це є важлива умова існування правової держави.

Окрім цього, принцип рівності є логічним продовженням принципу справедливості.

Потреба в ефективному відновленні прав є також колективно-індивідуальною і диктується фактом їх порушення іншими особами. Таке відновлення забезпечується державою юридичними та організаційно-правовими гарантіями.

Потреба людини у публічному розгляді справи з дотриманням усіх вимог справедливості незалежними і неупередженими судами є індивідуальною та мотивується тим, що гласність сприяє зниженню суб'єктивізму суду та дає змогу усім бажаючим упевнитися, що встановлені законом процедури розгляду справ дотримуються. Тоб-

³⁴ Рабинович (н 3) 25; М Кельман, *Загальна теорія держави і права: підручник* (Кондор 2006) 152; А Георгіца, *Конституційне право зарубіжних країн: підручник* (Астон 2003) 86; О Скакун, *Теорія держави і права: підручник* (Алерта 2012) 73.

то вона є важливим інструментом, який сприяє зміцненню довіри до діяльності судової системи.

Окрім цього, публічність є важливим елементом права на справедливий суд³⁵.

Частина 3 ст. 14 МПГПП передбачає такі гарантії її задоволення, як:

1) термінове і докладне повідомлення обвинуваченого мовою, яку він розуміє, про характер і підставу пред'явленого йому обвинувачення;

2) надання достатнього часу і можливості для підготовки обвинуваченим свого захисту і спілкування з обраним самим ним захисником;

3) судження без невинуваченої затримки;

4) судження в присутності обвинуваченого і можливість захищати себе особисто або за посередництвом обраного ним захисника;

5) допит свідків, які дають показання проти обвинуваченого, або право на те, щоб цих свідків було допитано, і право на виклик і допит свідків обвинуваченого на тих самих умовах, які існують для свідків, що дають показання проти нього;

6) користування безплатною допомогою перекладача, якщо обвинувачений не розуміє мови, використовуваної в суді, або не говорить цією мовою;

7) неможливість бути приневоленим до давання свідчень проти самого себе чи до визнання себе винним.

8) проведення процесу стосовно неповнолітніх так, щоб враховувались їх вік і бажаність сприяння їх перевихованню³⁶.

Потреба обвинуваченого у вчиненні злочину вважатися невинним доти, доки його вина не буде встановлена у законному порядку є індивідуальною та обґрунтовується тим, що звинувачення не може базуватися на чутках, плітках, припущеннях тощо.

Також потрібно зважати на те, що ніхто не може бути засуджений за злочини, які в час їх вчинення не становили злочину відповідно до національних законів чи міжнародного права.

³⁵ Е Трегубов, 'Право на справедливий суд у практиці Європейського суду з прав людини' (2010) 1 Форум права 360.

³⁶ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (н 2).

Потреба у невтручанні в особисте та сімейне життя так само є індивідуальною та впливає з того, що кожна людина є найбільшою цінністю у демократичній державі. Кожна людина є унікальною, індивідуальною, є суб'єктом неформальних зв'язків, носієм приватних інтересів, які є її особистою справою.

Термін “сімейне життя” з позиції Європейського суду з прав людини насамперед охоплює стосунки між жінкою і чоловіком, які перебувають у шлюбі, зареєстрованому згідно з національним законодавством.

Поряд із цим сімейне життя включає в себе фактичні союзи, зокрема й незареєстровані, коли особи живуть разом, і навіть тоді, коли вони не живуть разом. В останньому випадку маються на увазі стосунки після розірвання шлюбу і той, хто проживає окремо від дітей, має право спілкуватися з ними.

Поняття сімейного життя охоплює також зв'язки між близькими родичами, насамперед між батьками та дітьми, навіть тоді, коли батьки дитини не перебували у шлюбі.

Потреба у недоторканності житла є колективно-індивідуальною і породжується тим, що житло є продовженням людської особистості, важливою гарантією їх свободи від незаконного проникнення до нього чи до іншого володіння особи, незаконного проведення в них огляду чи обшуку, а також незаконного виселення чи інших дій.

Потреба людини у захисті законом від втручання в особисте та сімейне життя, а також від посягань на недоторканність житла є індивідуальною і викликана фактами такого втручання та посягання.

У цьому разі захист забезпечується державою спеціальними та організаційно-правовими гарантіями.

Потреба у вільному пересуванні і виборі місця проживання у межах кожної держави, а також залишенні будь-якої країни, включаючи й свою, і поверненні в свою країну є аналогічним чином індивідуальною та генерується певними сімейними обставинами, зміною місця роботи, станом власного здоров'я та родичів.

Потреба чоловіка і жінки вступати у шлюб і створювати сім'ю є теж індивідуальною та аргументується взаємною симпатією осіб, інстинктом продовження роду, а також тим, що сім'я становить основу комірку суспільства.

Потреба у свободі думки, слова, переконання є колективно-індивідуальною і виникає тому, що це характеризує індивідуальність особи та демократизм держави. Кожна особа має свій погляд стосовно різних сфер життя і саме таким чином вона демонструє свою індивідуальність. Зазначені свободи можуть бути забезпечені лише у демократичній державі.

Потреба осіб, які позбавлені волі, у гуманному поводженні і повазі до їхньої гідності, властивій людській особі, є також колективно-індивідуальною та обумовлена принципом гуманізму.

Отже, можна сказати, що індивідуальні потреби (інтереси) (8 випадків) переважають над колективно-індивідуальними (6 випадків).

Економічні потреби (інтереси)

Потреба володіти майном як самостійно, так і спільно з іншими є колективно-індивідуальною і мотивується тим, що майно становить блага, об'єкти правовідносин, які людина споживає та використовує.

Потреба у праці є індивідуальною та виникає у зв'язку з необхідністю створювати і здобувати джерела існування для себе і своєї сім'ї, а також реалізувати свій творчий потенціал, виражати свою особистість.

Потреба у вільному виборі праці є також індивідуальною і пов'язана з різними здібностями, покликаннями, професійною підготовкою та освітою людей.

Потреба у сприятливих умовах праці є колективно-індивідуальною та пов'язана з тим, що вони є запорукою належного виконання роботи.

До таких умов відносять, зокрема: справний стан машин, верстатів і пристроїв, належну якість матеріалів та інструментів, необхідних для виконання робіт, їх надання, вчасне постачання виробництва електроенергією, газом та іншими джерелами енергоживлення, своєчасне забезпечення технічною документацією.

Потреба в умовах роботи, що відповідають вимогам безпеки та гігієни, аналогічним чином є колективно-індивідуальною та пояснюється тим, що від них залежить здоров'я працівника, його працездатність, ставлення до праці, інші економічні результати виробництва, рівень життя, всебічний розвиток людини як головної продуктивної сили суспільства.

Велику роль у її задоволенні відіграють юридичні гарантії, соціально-правове значення яких полягає у тому, що вони забезпечують працівників реальну можливість користуватися певними соціальними благами, які закріплені трудовим законодавством. Серед них можна виокремити такі: діяльність судових органів щодо порушених прав працівників, участь профспілкових організацій при розірванні трудового договору з працівником з ініціативи роботодавця.

Окрім цього, сприяють задоволенню зазначеної потреби професійні спілки, які створюються з метою представництва, здійснення захисту трудових, соціально-економічних інтересів членів профспілки.

Потреба в однаковій можливості просування по роботі на відповідні більш високі ступені є індивідуальною і зумовлюється підвищенням кваліфікації, здобуттям досвіду у процесі здійснення професійної діяльності.

Так, однією з найважливіших підстав для просування по державній службі є підвищення кваліфікації, яке проводиться не рідше одного разу на п'ять років.

До того ж з метою набуття практичного досвіду та перевірки професійної підготовки і ділових якостей особи, яка претендує на більш високу посаду, може проводитися стажування терміном до двох місяців зі збереженням заробітної плати за основним місцем роботи.

Медичні працівники проходять підвищення кваліфікації раз у три роки, а також курси спеціалізації для підвищення фахового рівня, що є обов'язковою умовою зайняття вищої посади.

Отже, слід зазначити, що індивідуальні (3 випадки) та колективно-індивідуальні потреби (інтереси) (3 випадки) урівноважені між собою.

Політичні потреби (інтереси)

Потреба у правосуб'єктності є колективно-індивідуальною та роз'яснюється тим, що ні фізична, ні юридична особа не можуть діяти без визнання цієї властивості останніх. Виключно вона надає можливість вчиняти ті чи інші дії.

Потреба людини шукати притулок є індивідуальною і виникає внаслідок переслідувань, військових конфліктів між державами, надзвичайного стану у державі тощо.

Потреба людини у громадянстві є аналогічним чином індивідуальною та постає у зв'язку з тим, що є передумовою для встановлення правового статусу особи в державі. У результаті цього особа

користується усіма правами, свободами і перебуває під захистом держави, як усередині країни, так і за її межами.

Потреба у свободі мирних зібрань та асоціацій є колективною і з'являється через неправомірні дії осіб. Прикладом може слугувати Помаранчева Революція, яка була спричинена сфальсифікованими результатами виборів, у результаті чого переміг В. Янукович. Тобто у цьому випадку йдеться про неправомірні дії Центральної виборчої комісії, які виражаються у фальсифікації результатів виборів. Також слід згадати Податковий Майдан та Революцію Гідності. Податковий Майдан був зумовлений наміром Верховної Ради України ухвалити проект нового Податкового кодексу, яким вводився єдиний податок, що гальмував би розвиток торгівлі та всіх інших галузей, де він поширений, оскільки перешкодив би укрупненню бізнесу та залученню інвестицій.

Окрім цього, є непоодинокі випадки, коли працівники аеропортів скасовували рейси з вимогою підвищити їм заробітну плату, адже вважали її несправедливою порівняно з оплатою інших професій.

Потреба у участі у управлінні своєю країною та вільному доступі до державної служби у ній є колективно-індивідуальною та продиктована тим, що розвиток і розквіт держави залежить від кожного з нас, а тому саме народ обирає представників до органів держави та органів місцевого самоврядування.

Потреба у створенні професійної спілки та вступі у неї є також колективно-індивідуальною і зумовлена необхідністю захисту та представництва інтересів працівників.

Для ефективного здійснення захисту й представництва профспілки наділені правами і функціями у нормотворчості, правозастосуванні та контролі за дотриманням законодавства про працю й охорону праці.

Таким чином, резюмуємо, що індивідуально-колективні потреби (інтереси) (3 випадки) переважають над індивідуальними (2 випадки) та колективними (1 випадок).

Потреби (інтереси) у сфері соціального захисту

Потреба у відпочинку є індивідуальною та є у зв'язку з тим, що кожна людина повинна відновити свої фізичні та духовні сили для подальшої роботи.

Вона забезпечується наданням днів щотижневого відпочинку, щорічної оплачуваної відпустки, скороченого робочого дня щодо ок-

ремих професій і виробництв, скороченої тривалості роботи у нічний час³⁷.

Потреба у соціальному забезпеченні також є індивідуальною та зароджується з факту соціальних випадків, зокрема: повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від особи обставин, старості, інших випадків.

Гарантією забезпечення такої потреби є загальнообов'язкове державне страхування зі страхових внесків громадян, підприємців, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення і створення мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними.

Потреба у достатньому життєвому рівні є аналогічним чином індивідуальною і походить із того, що він є гарантією існування і прояву можливостей особи³⁸.

Потреба у соціальному та міжнародному порядку є колективною і вмотивовується наявністю глобальних проблем, вирішення яких можливе тільки при згоді і співпраці різних держав.

Така співпраця повинна ґрунтуватися на принципі взаємної вигоди, який включає в себе: отримання рівних можливостей, заборона дискримінації та недобросовісної конкуренції³⁹.

Потреба у захисті від безробіття є індивідуальною і постає у зв'язку із втратою роботи з об'єктивних причин, звільненням за власним бажанням, пошуком роботи тривалий час вперше, тимчасовими сезонними роботами.

Потреба у рівній оплаті за рівну працю є колективною та доводиться тим, що саме завдяки рівності можна порівнювати різні роботи, незалежно від того, чи ми маємо справу з працюючим робітником, інженером чи техніком, службовцем чи керівником.

У кожній роботі наявні елементи, котрі можна порівнювати: фізичні, психічні зусилля, кваліфікація, професійний досвід.

³⁷ В Хромей, 'Реалізація конституційного права на відпочинок' [2013] 4(69) Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право 145.

³⁸ І Андрієнко, 'Достатній життєвий рівень як правова категорія' (2015) 2 Південноукраїнський правничий часопис 94.

³⁹ О Мікічурова, *Принцип взаємної вигоди в міжнародному економічному праві* (Сталь 2017) 225.

Потреба у справедливій винагороді є індивідуальною і засвідчується тим, що саме завдяки ній можна забезпечити гідний рівень життя не лише працівника, а й членів його сім'ї.

Справедлива винагорода не повинна бути меншою, ніж мінімальна заробітна плата, і має бути рівною за рівноцінну працю.

Потреба у задовільному існуванні працівників та їхній сімей є колективно-індивідуальною і спричинена істотними недоліками трудового законодавства під час його застосування, а також невідповідностями із міжнародними нормами. Особливо це стосується законодавства про оплату праці.

Так, О. Волохов зазначає, що у чинному українському законодавстві існує значна прогалина стосовно форми оплати праці. У пункті 2 ст. 1 Конвенції Міжнародної організації праці про захист заробітної плати № 95 наголошується:

<...> у тих випадках, коли дозволено часткову виплату заробітної плати в натурі, має бути вжито відповідних заходів для того, щоб видача натурі призначалася для особистого користування працівника та його сім'ї і відповідно їх інтересам⁴⁰.

Зі свого боку ст. 23 Закону України “Про оплату праці” встановлює, що ‘колективним договором може бути передбачено виплату заробітної плати натурою у розмірі, що не перевищує 30 відсотків нарахованої за місяць та є бажаною для працівників’⁴¹. Як стверджує автор, зважаючи на низьку активність вітчизняних профспілок щодо ведення колективних переговорів з метою укладення відповідного колективного договору, а також велику кількість приватних і малих підприємств, де профспілкові організації взагалі відсутні, вказане положення Закону має декларативний характер. Також науковець наголошує, що на практиці роботодавець може абсолютно законно нав’язати працівникові виплату 30% від заробітної плати у натуральній формі, змусивши підконтрольну йому профспілку чи інший представницький орган працівників укласти вигідний для нього колективний договір, перетворюючи працівників на окремих видах

⁴⁰ Конвенція про захист заробітної плати № 95 від 1 липня 1949 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_146 (дата звернення: 28.08.2018).

⁴¹ Про оплату праці: Закон України від 24 березня 1995 р. № 108/95-ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/108/95-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 28.08.2018).

виробництва на безоплатних торгових агентів, які будуть змушені допомагати роботодавцям у реалізації дешевих продовольчих товарів переважно низької якості або ж короткого терміну споживання.

Окрім цього, вчений виділяє проблему встановлення мінімальної заробітної плати, яку вважав найскладнішою для України з часів незалежності. Саме у цій сфері, на його думку, можна спостерігати певну недосконалість вітчизняних норм, відсутність їх співвідношення із положеннями міжнародних стандартів, як універсальних, так і регіональних⁴².

Потреба у найвищому досяжному рівні фізичного і психічного здоров'я є індивідуальною та пов'язана з тим, що фізичне та психічне здоров'я є первинною соціальною цінністю, на основі якої формуються, визначаються й оцінюються всі інші орієнтири і блага сучасного суспільства і яка відображає біосоціальне буття людини. Без нього тією чи іншою мірою втрачають значення інші цінності, оскільки нездорова людина так чи інакше обмежена у своїй фізіологічній і соціальній активності, у спілкуванні, у побуті, у виборі місця проживання, в освіті, трудовій діяльності тощо.

Ба більше, це є важливим соціальним та економічним чинником, від рівня якого значно залежать економічні ресурси, фізичний, духовний і моральний потенціал суспільства.

На основі зазначеного вище, бачимо, що індивідуальні потреби (інтереси) (6 випадків) переважають над колективними (2 випадки) та колективно-індивідуальними (1 випадок).

Культурно-духовні потреби (інтереси)

Потреба в освіті є індивідуальною і доводить, що саме завдяки ній у людини розширюється світогляд і вона формується як особистість.

Частина 1 ст. 13 МПЕСКП закріплює низку засобів задоволення потреби в освіті, серед яких:

- 1) обов'язковість і безплатність початкової освіти для всіх;
- 2) відкритість і доступність середньої освіти в її різних формах, включаючи професійно-технічну середню освіту, для всіх шля-

⁴² О Волохов, 'Окремі проблеми українського законодавства про оплату праці та можливі шляхи їх подолання' (2014) 3 Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України 54-9.

хом вжиття всіх необхідних заходів і, зокрема, поступового запровадження безплатної освіти;

3) однакова доступність вищої освіти для всіх на основі здібностей кожного шляхом вжиття всіх необхідних заходів і, зокрема, поступового запровадження безплатної освіти;

4) заохочення або інтенсифікація елементарної освіти по можливості для тих, хто не проходив чи не закінчив повного курсу початкової освіти;

5) активне проведення розвитку мережі шкіл усіх ступенів, встановлення задовільної системи стипендій і постійне поліпшення матеріальних умов викладацького персоналу⁴³.

Потреба батьків у пріоритеті вибору виду освіти для своїх малолітніх дітей є колективною і постає тому, що малолітня дитина ще не усвідомлює, який навчальний заклад їй краще обрати.

Потреба у вільному доступі до культурних цінностей є колективно-індивідуальною та проявляється внаслідок свободи творчості та захисту інтелектуальної власності.

Спостерігаємо, що індивідуальні (1 випадок), колективні (1 випадок) та індивідуально-колективні (1 випадок) потреби (інтереси) не переважають одні над одними.

Висновки. Підсумовуючи все викладене, можна сказати, що у досліджених міжнародно-правових актах більше акцентовано увагу саме на потребах (інтересах) індивідуальних (20 випадків); зазначаються також колективно-індивідуальні (14 випадків) та колективні потреби (інтереси) (4 випадки).

За критерієм сфери життєдіяльності, в якій виникають та існують людські потреби (інтереси), серед останніх найбільшу питому вагу займають потреби особистісні (14 випадків (37%)). далі йдуть потреби (інтереси) у сфері соціального захисту (9 випадків (24%)), політичні (6 випадків (16%)), економічні (5 випадків (13%)), культурно-духовні (3 випадки (8%)).

Таким є результат потребового дослідження первинної ООНівської тріади Міжнародного білля про права людини. Наскільки такий спосіб дослідження є підставним (доречним) – покажуть подальші дослідження.

⁴³ Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (н 2).

REFERENCES

Lisl of legal documents

Legislation

1. Konventsiiia pro zakhyst zarobitnoi platy № 95 [Convention on Salary Protection No. 95] vid 1 lypnia 1949 r. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_146 (accessed: 28.09.2018) (in Ukrainian).
2. Mizhnarodnyi pakt pro ekonomichni, sotsialni i kulturni prava [International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights] vid 16 hrudnia 1966 r. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042 (accessed: 28.08.2018) (in Ukrainian).
3. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava [International Covenant on Civil and Political Rights] vid 16 hrudnia 1966 r. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (accessed: 28.08.2018) (in Ukrainian).
4. Pro oplatu pratsi [On Labor Remuneration]: Zakon Ukrainy [the Law of Ukraine] vid 24 bereznia 1995 r. № 108/95-BP. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/108/95-%D0%B2%D1%80> (accessed: 28.08.2018) (in Ukrainian).
5. Zahalna deklaratsiia prav liudyny, pryiniata i proholoshena rezoliutsiiei [Universal Declaration of Human Rights] vid 10 hrudnia 1948 r. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (accessed: 28.09.2018) (in Ukraine).

Bibliography

Authored books

6. Maihofer W, *Recht und Sein. Prolegomena zu einer Rechtsontologie* (Vittorio Klostermann 1954).
7. Gavrilyuk R, *Metodologicheskaya traditsiya doktriny estestvennogo prava [Methodological Tradition of the Natural Law Doctrine]* (ChNU 2012) (in Russian).
8. Heorhitsa A, *Konstytutsiine pravo zarubizhnykh krain: pidruchnyk [Constitutional Law of Foreign Countries: Textbook]* (Aston 2003) (in Ukrainian).
9. Kelman M, *Zahalna teoriia derzhavy i prava: pidruchnyk [General Theory of State and Law: Textbook]* (Kondor 2006) (in Ukrainian).
10. Maslou A, *Motivatsiya i lichnost' [Motivation and Personality]* (Evraziya 1999) (in Russian).
11. Mikichurova O, *Pryntsyp vzaiemnoi vyhody v mizhnarodnomu ekonomichnomu pravi [Principle of Mutual Benefit in International Economic Law]* (Stal 2017) (in Ukrainian).

12. Rabinovich P, *Sotsialisticheskoe pravo kak tsennost'* [*Socialist Law as a Value*] (Vishcha shkola 1985) (in Russian).

13. —, *Osnovy zahalnoi teorii prava ta derzhavy: navchalnyi posibnyk* [*Fundamentals of the General Theory of Law and State: Teaching Manual*] (Krai 2008) (in Ukrainian).

14. Skakun O, *Teoriia derzhavy i prava: pidruchnyk* [*Theory of State and Law: Textbook*] (Alerta 2012) (in Ukrainian).

Journal articles

15. Andriienko I, 'Dostatnii zhyttievyi riven yak pravova katehoriia' ['Adequate Standard of Living as a Legal Category'] (2015) 2 Pivdenoukrainskyi pravnychi chasopys 94 (in Ukrainian).

16. Khromei V, 'Realizatsiia konstytutsiinoho prava na vidpochynok' ['Implementation of the Constitutional Right to Rest'] [2013] 4(69) Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo 145 (in Ukrainian).

17. Patsurkivskyi P ta Havryliuk R, 'Alhebra verkhovenstva prava, abo Buttievyi ustrii liudskoho svitu' ['Rule of Law Algebra or the Existential Structure of the Human World'] (2017) 3 Pravo Ukrainy 119 (in Ukrainian).

18. Rabinovych P ta Osoba V, 'Profesor H. Lauterpakht – avtor idei ta pershoho proektu Mizhnarodnoho billia (Zahalnoi deklaratsii) prav liudyny' ['Professor H. Lauterpacht – Author of the Idea and the First Draft of the International Bill (Universal Declaration) of Human Rights'] (2013) 4 Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy 8 (in Ukrainian).

19. Rabinovych P, 'Ekzistentsialni potreby liudyny – pershodzherelo yii osnovopolozhnykh prav' ['Existential Needs of an Individual – the Source of Fundamental Human Rights'] (2018) Publichne pravo 164 (in Ukrainian).

20. —, 'Osnovopolozhni prava liudyny: sotsialno-antropna sutnist, zmistova klasyfikatsiia' ['Fundamental Human Rights: Socio-anthropic Essence, Content Classification'] (2013) Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy 14 (in Ukrainian).

21. Trehubov E, 'Pravo na spravedlyvyi sud u praktytsi Yevropeiskoho sudu z prav liudyny' ['Right to a Fair Trial in the Practice of the European Court of Human Rights'] (2010) 1 Forum prava 360 (in Ukrainian).

22. Volokhov O, 'Okremi problemy ukrainskoho zakonodavstva pro oplatu pratsi ta mozhyvi shliakhy yikh podolannia' ['Some Problems of Ukrainian Legislation on Wages and Possible Ways to Overcome Them'] (2014) 3 Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy 54-9.

Глава 3. КОЛЕКТИВНІ ЛЮДСЬКІ ПРАВА: ДЕЯКІ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ ТА ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

70-річний ювілей прийняття Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) Загальної декларації прав людини (далі – Декларація)⁴⁴, поза сумнівом, є поважним приводом для глибоких роздумів і гарячих дискусій вітчизняних правознавців щодо ефективізації юридичних гарантій людських прав в Україні у світлі міжнародних стандартів.

Значущість вказаної неординарної події, як, власне, і самої Декларації (яку, до речі, Папа Римський Іван Павло II назвав ‘одним із найвищих виразів людської совісті (*human conscience*) нашого часу’⁴⁵), неможливо переоцінити, надто з відстані років, що вже минули від ‘початку планетарного визнання основоположних прав і свобод людини’ та ‘точки відліку процесу формування у системі міжнародного права окремої галузі прав людини’⁴⁶.

Очевидно, що Декларація була відображенням політико-правової ідеології лібералізму. Тому (враховуючи ліберальний постулат щодо пріоритетності індивіда перед колективом) не дивно, що вона проголосила права особи, практично залишивши поза увагою права соціальних спільнот. Проте, на нашу думку, такі терміно-поняття, що їх містить Декларація, як от “члени людської сім’ї”, “совість людства” (преамбула), “в душі братерства” (ст. 1), “сім’я” як

⁴⁴ Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 01.06.2018).

⁴⁵ ‘Address of His Holiness John Paul II to the Fiftieth General Assembly of the United Nations Organization’ (*Official Site of the Holy See*, 5 October 1995) <https://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/en/speeches/1995/october/documents/hf_jp-ii_spe_05101995_address-to-uno.html> accessed 19 July 2018.

⁴⁶ Петро Рабінович, ‘Світова “Біблія” людських прав (до 60-річчя проголошення Всезагальної декларації прав людини)’ [2009] 1(56) Вісник Академії правових наук України 27.

“природний і основний осередок суспільства” (ст. 16), “воля народу” (ч. 3 ст. 22), “кожна людина, як член суспільства” (ст. 22), “дружба між усіма народами, расовими або релігійними групами” (ст. 26), “культурне життя суспільства” (ст. 27), “соціальний і міжнародний порядок” (ст. 28), “обов’язки перед суспільством” (ст. 29)⁴⁷, можна вважати щонайменше “паростками”, які готували ґрунт для розвитку концепції та створення реальних міжнародно-правових і внутрішньодержавних механізмів забезпечення та захисту не лише індивідуальних, а й, власне, колективних людських прав. Прикметно, що на цю обставину майже ніколи не звертали увагу дослідники Декларації.

Видається, що проблеми співвідношення між індивідуальними та колективними вимірами свідомості, між особистими та суспільними переконаннями, одиничними та груповими інтенціями, опозиції індивідуального й колективного в структурі особистості, інтерес до яких останнім часом значно посилювся у світовій соціальній філософії⁴⁸, фокусом свого дослідження у філософії права (насамперед, у філософії конституційного права) мають саме індивідуальні та колективні людські права. Нині актуальність знаходження оптимального (або принаймні, більш-менш прийняттого) балансу між цією дихотомічною парою прав зростає з кожним днем, насамперед, з огляду на глобалізаційні процеси загалом та потужну міграційну кризу (‘не єдину, але найтяжчу з криз, з якими зіштовхнулась Європа’⁴⁹) зокрема. Вже практично неконтрольований потік біженців із Сирії, Іраку, Афганістану та інших, переважно мусульманських, країн значно загострив на теренах Європейського Союзу існуючу ще до того проблему зіткнення національ-

⁴⁷ Загальна декларація прав людини (н 1).

⁴⁸ В Навроцький, ‘Аналітична соціальна філософія про колективні феномени’ (2009) 10 Актуальні проблеми духовності 293-301; K Graham, ‘The moral significance of collective entities (2001) 44 Inquiry 21-42; S Miller, *Social Action: A Teleological Account* (Cambridge University Press 2001); J Searle, *The Construction of Social Reality* (The Free Press 1995).

⁴⁹ Джордж Сорос, ‘Останній шанс Європи: 7 порад від Джорджа Сороса, як вирішити міграційну кризу’ *Європейська правда* (Київ, 1 Серпень 2016) <<http://www.eurointegration.com.ua/articles/2016/08/1/7052763/>> дата звернення 14 Липень 2018.

них ментальностей. У правовому вимірі ця проблема проявляється у зіткненні індивідуальних прав і свобод із колективними правами, які культивуються у неєвропейських суспільствах, що, за влучним висловом одного з сучасних дослідників, ‘стало чи не найбільшим випробуванням для європейської системи правозабезпечення і правозахисту’⁵⁰.

Питанням змісту і правової природи колективних прав та їх співвідношення з індивідуальними людськими правами присвячені праці таких вітчизняних та іноземних дослідників, як Н. Варламова, Р. Вебер, К. Васак, К. Велман, С. Головатий, С. Глушкова, О. Дашковська, Н. Калера, А. Мельник, А. Осипов, П. Рабінович, Є. Регеда. Проте, зважаючи на складність і багатогранність означених питань, доводиться констатувати нагальну потребу у подальших наукових розвідках із цієї проблематики.

Метою дослідження є філософсько-правовий та загальнотеоретичний аналіз природи колективних людських прав та їх співвідношення з індивідуальними правами крізь призму двох дихотомій: номіналізму й реалізму, з одного боку, та лібералізму й комунітаризму – з другого.

Видається, що з *методологічної точки зору* сучасні дискусії про індивідуальні та колективні права, індивідуальне та спільне (загальне) благо – як окремі аспекти традиційної для діалектичної філософії проблеми співвідношення загального, особливого й одного – сягають своїм корінням столітніх середньовічних спорів між реалістами та номіналістами про природу загальних понять – універсалій⁵¹.

Як відзначав видатний соціолог П. Сорокін, поняття “реалізм – номіналізм” є найбільш загальними і фундаментальними першопринципами, що лежать в основі системи істини та знання. Більш того, на його думку:

⁵⁰ А Мельник, ‘Співвідношення індивідуальних та колективних прав людини в контексті забезпечення і захисту свободи вираження поглядів’ (2013) 16 Вісник Львівського університету Серія філософські науки 212.

⁵¹ Олег Панкевич, ‘Спір про універсалії як методологічна основа сучасних досліджень про індивідуальні/колективні права (до постановки питання)’ в Забзалюк Д (ред), *Державотворення та правотворення в контексті євроінтеграції*: III Всеукраїнський круглий стіл (БОНА 2017) 161-6.

<...> багато актуальних соціальних проблем, особливо таких, як індивідуалізм – колективізм, суспільство та індивід, універсалізм і сингуляризм, дуже тісно пов'язані з проблемою реалізму – номіналізму і не можуть бути плідно досліджені без їх попереднього вирішення⁵².

При цьому проблема “номіналізму – реалізму” є не тільки проблемою інтерпретації загальних понять, а й, перш за все, – інтерпретації реальності, що позначається з їхньою допомогою⁵³.

Індивідуальні та колективні права: вихідні засади інтерпретації

У більшості підручників і навчальних посібників із загальної теорії права і держави та конституційного права висвітлення проблеми оптимального співвідношення цієї дихотомічної пари прав фокусується (а часто-густо цим й обмежується) на констатації наявності, серед інших, такої класифікації, за якої всі права людини можуть бути розподілені за суб'єктним складом здійснення – на *індивідуальні* (здійснюються лише одноособовими діями – наприклад, право на свободу вираження поглядів, на виховання своєї дитини) та *колективні* (можуть бути реалізовані лише спільними діями учасників групи носіїв права – наприклад, право на утворення громадських об'єднань, проведення мітингів, демонстрацій)⁵⁴. До того ж П. Рабінович⁵⁵ та О. Скакун⁵⁶ виокремлюють додатково ще й так звані “*змішані права*” (здійснюються як індивідуальними, так і колективними діями). При цьому жоден із цих авторів прикладів “змішаних прав”, на жаль, не наводить.

⁵² Питер Сорокин, *Социальная и культурная динамика: исследование изменений в больших системах искусства, истины, этики, права и общественных отношений* (Издательство РХГИ 2000) 371.

⁵³ Там само 385.

⁵⁴ Петро Рабінович, *Основи загальної теорії права та держави* (10-те вид, Край 2008) 25; Михайло Кельман та Олександр Мурашин, *Загальна теорія держави і права* (Кондор 2006) 152; Аурел Георгіца, *Конституційне право зарубіжних країн* (Астон 2003) 86; Ольга Скакун, *Теорія держави і права* (3-тє вид., Алерта 2012) 73.

⁵⁵ Рабінович (н 11) 25.

⁵⁶ Скакун (н 11) 73.

Інше визначення – ‘колективні права і свободи людини – сукупність прав і свобод, особливості яких полягає в можливості реалізації їх групою осіб, колективно’⁵⁷ – як видається, теж далеке від досконалості і є доволі спрощеним розумінням означеної категорії прав. До того ж певне логічне протиріччя, філологічну неузгодженість можна углядіти навіть у самій назві публікації (“*Колективні права і свободи людини*”).

Більш коректною та ґрунтовною виглядає позиція О. Осипова, який зазначає:

<...> термін (“колективні права” – О. П.) виглядає таким же невизначеним, як і, наприклад, “мультикультуралізм”, “ідентичність”, “самобутність” і допускає як мінімум п’ять можливих прочитань: 1) індивідуальні права, які реалізуються в колективі, спільно з іншими людьми (т. зв. колективний вимір індивідуальних прав); 2) загальні (спільні) права людини і громадянина стосовно членів певної групи; 3) спеціальні права, якими володіють індивіди, що належать до певної категорії (т. зв. спеціальні права); 4) правоможності колективного суб’єкта права – організації; 5) права умовної або статистичної групи як такої (тут – “групові права”)⁵⁸.

При цьому інша дослідниця – К. Регеда, погоджуючись із О. Осиповим, цілком слушно наголошує, що:

<...> з найпоширеніших в юридичному дискурсі підходів до розуміння сутності колективних прав найбільшу практичну значущість для теорії права являє підхід, який розуміє колективні права як правоможності певного групового суб’єкта⁵⁹.

⁵⁷ Алла Шавцова, ‘Коллективные права и свободы человека’ (*Электронная библиотека Белорусского государственного университета*) <<http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/51839/1/%D0%9A%D0%9E%D0%9B%D0%9B%D0%95%D0%9A%D0%A2%D0%98%D0%92%D0%9D...D0%9E%D0%94%D0%AB%20%D0%A7%D0%95%D0%9B%D0%9E%D0%92%D0%95%D0%9A%D0%90.pdf>> дата обращения 6 Июль 2018.

⁵⁸ Александр Осипов, ‘Являются ли групповые права необходимым условием недискриминации и защиты меньшинств?’ в *Мультикультурализм и трансформация постсоветских обществ* (Институт философии РАН 2002) 81.

⁵⁹ Екатерина Регеда, ‘Коллективные права этнических общностей в конституционном праве Российской Федерации’ (автореф дис канд юрид наук, Пензенский государственный университет 2009) 8.

Далі вона зазначає:

Відповідно до цього підходу, колективні права – це права, які належать умовній або статистичній множині, які реалізуються цілою множиною як такою, які не є простою сумою індивідуальних прав осіб, що входять до цієї множини, а мають якісно нові властивості (синергетичний ефект), визначені певними цілями та інтересами даного колективного утворення. Колективні права можуть бути порушені відносно множини в цілому, вони вимагають певного відособлення в регламентації і створення належного інституційного середовища в національному законодавстві⁶⁰.

Наголос на *синергетичному ефекті* колективних прав є принциповим і надзвичайно важливим методологічним положенням, що має значний евристичний потенціал для подальшого дослідження природи останніх.

У тій же філософській (а з огляду на предмет нашого дослідження, у філософсько-правовій) площині, у “зв’язці” з одним із законів діалектики, якому значну увагу приділяв Г. Гегель, – законом взаємного переходу кількісних змін у якісні, вважаємо можливим і перспективним розглядати синергію колективних прав також під іншим кутом зору – через призму означеного вище спору про універсальності. Відтак наголосимо, що, на нашу думку, з перспективи крайніх номіналістських позицій у принципі неможливо визнати і пояснити синергетичний ефект. Інакше кажучи, наявність (або, принаймні, визнання певним дослідником) останнього є аргументом на користь підходів, що відрізняються від постулатів номіналізму (“реалістські” або ж “концептуалістські” інтерпретації).

Деякі кореляції між течіями сучасної політико-правової філософії і “поколіннями прав”

У відомій з кінця 70-х років XX ст. концепції К. Васака⁶¹ було запропоновано виокремлювати три покоління прав людини, які, на

⁶⁰ Екатерина Регеда, ‘Коллективные права этнических общностей в конституционном праве Российской Федерации’ (автореф дис канд юрид наук, Пензенский государственный университет 2009) 8.

⁶¹ Karel Vasak, ‘A 30-Year Struggle: the Sustained Efforts to Give Force of Law to the Universal Declaration of Human Rights’ (1977) 11 (November) The UNESCO Courier 29 <<http://unesdoc.unesco.org/images/0007/000748/074816eo.pdf#nameddest=48063>> accessed 9 July 2018.

думку цього вченого, співвідносяться з трьома ідеалами Великої Французької революції: свобода, рівність і братерство⁶².

У концепції поколінь прав людини особливу увагу приділено правам третього покоління. Одночасно їх виділення зазнало і найбільшої критики опонентів цієї типології. К. Васак назвав права третього покоління правами солідарності. На його думку, права першого і другого поколінь виражають надмірний індивідуалізм і навіть егоїзм, що передбачає протиставлення індивіда і суспільства. Права першого покоління покликані захищати індивіда від неналежного поведіння держави, а права другого забезпечують йому можливість вимагати від держави реалізації спеціальних урядових програм із надання соціальної підтримки та допомоги. Однак при цьому не береться до уваги, що добробут людини неможливий без її участі в житті спільноти, для гідного життя людина потребує не тільки свободи, рівності, а й братерства. Права третього покоління покликані подолати автономію окремих індивідів, які конкурують між собою, і забезпечити соціальну солідарність, що дасть змогу людям повністю розкрити свій потенціал шляхом спільної участі в соціальному житті різних спільнот, до яких вони належать⁶³.

За такого розуміння “змістовного наповнення” поколінь прав людини, як видається, стають очевидними деякі кореляції між цими конкретними “поколіннями прав” і визначальними течіями сучасної політико-правової філософії, які неодноразово були в центрі уваги наших попередніх публікацій⁶⁴. Відтак, гадаємо, не буде перебільшенням сказати, що права першого покоління й сьогодні займають почесне місце на прапорі лібералізму, а третього покоління – на стягах комунітаризму.

⁶² Karel Vasak, ‘Pour une troisieme generation des droits de l’homme’ in C. Swinarski (ed), *Studies and Essays on International Humanitarian Law and Red Cross Principles in Honour of Jean Pictet* (Martinus Nijhoff Publishers 1984) 837.

⁶³ Vasak (n 19) 839.

⁶⁴ Олег Панкевич, ‘Лібералізм і комунітаризм: до питання про дві парадигми сучасної політико-правової філософії’ [2013] 3(4) Право і громадянське суспільство 122-134; Олег Панкевич, ‘Лібералізм як основа європейської політико-правової філософії сучасності (до постановки питання)’ (2014) 2 Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ Серія юридична 449-459.

Що ж до прав людини другого покоління, слід визнати, що, з огляду на притаманну їм специфіку⁶⁵, останні допускають як номіналістичні, так і, в окремих випадках, реалістичні інтерпретації. При цьому філософські підвалини означеного покоління прав людини тяжіють, вочевидь, до комунітарного й соціоцентричного витлумачення.

З іншого боку, в наш час деякі автори висловлюють думку, що ‘недоцільно відносити колективні права до прав людини, хоча б і третього покоління. Адже йдеться саме про колективні права, тобто права колективу як окремо взятого суб’єкта, а не окремої людини’⁶⁶. Ця теза викликає сумніви в її коректності. Гадаємо, вона може свідчити про неявну прихильність авторки тези до положень крайнього філософського реалізму, який вважає універсалії існуючими незалежно від речей (у цьому варіанті – колективні права нібито існують незалежно від людей!).

Як видається, є раціональне зерно в пропозиції А. Ковбана, котрий переконує:

Вживання терміна “колективні права людини” в правовій науці <...> є недоречним, оскільки не вказує самих суб’єктів та носіїв. Найбільшу повноту відображає термін “колективні людські права”, які представляють собою важливий інститут сучасного національно-го та міжнародного права⁶⁷.

Принагідно не можемо не згадати позицію С. Головатого, який в останні роки принципово виступає за застосування словосполучення “людські права” замість “права людини”⁶⁸. Дослідник, аргументуючи і пояснюючи свою позицію, зокрема, зазначає, що ‘вислів “людські права” <...> виступає самостійною семантичною одиницею, не є складеним поняттям, а є нерозкладним і таким, що робить наголос на *людськості* прав, а не на тому, *хто* є носієм прав’⁶⁹.

⁶⁵ Олег Панкевич, *Соціальна держава та права людини “другого покоління” (загальнотеоретичне дослідження)* (Астрон 2006).

⁶⁶ Маргарита Кривоногова, ‘Коллективные права: прошлое, настоящее, будущее’ [2010] 4(14) Юридическая наука и правоохранительная практика 88.

⁶⁷ А Ковбан, ‘До питання удосконалення доктрини колективних прав’ (2014) 17 Правова держава 109.

⁶⁸ Сергій Головатий, *Про людські права* (Дух і Літера 2016).

⁶⁹ Там само 8.

Знаковим і, безумовно, не випадковим, таким, що підтверджує та водночас, почасти, і формує нову тенденцію у вітчизняному правознавстві, видається той факт, що терміно-поняття “людські права” (щоправда, не замість, а поряд, як синонім словосполучення “права людини”) став використовувати у своїх публікаціях приблизно в той самий час і багаторічний опонент С. Головатого – знаний дослідник “праволюднинної” тематики П. Рабінович⁷⁰.

Феномен колективних прав: деякі сучасні інтерпретації

У світлі теми нашої розвідки дозволимо собі стверджувати, що діаметрально різні підходи С. Головатого та П. Рабіновича до феномена колективних прав пояснюються принциповими розбіжностями їхніх вихідних світоглядно-філософських установок, їхніх типів світо- (а відтак – і право-) розуміння.

Зокрема, певна позиція щодо проблеми універсальї визначає для кожного дослідника (це може відбуватися свідомо чи несвідомо, експліцитно чи імпліцитно) інші вихідні світоглядно-методологічні позиції з найважливіших і найпринциповіших питань, зокрема й у сфері правознавства і, власне, теорії й філософії прав людини. Як ілюстрацію наведемо критичні міркування С. Головатого щодо формули, наведеної у ст. 23 Конституції України: ‘кожна людина <...> має обов’язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості’⁷¹. На думку вказаного автора, ‘цей припис є відтворенням однієї з провідних ідей теорії політичного абсолютизму’ і належить до ‘марксистської спадщини’⁷². Водночас ‘протилежна юридичному позитивізму доктрина – природного права – заперечує наявність у людини обов’язків перед суспільством. Адже люди в множині – це і є суспільство’⁷³. Виходячи з логіки цього уривку, дозволимо собі припустити, що цитований

⁷⁰ Рабінович (н 3) 21-30; Петро Рабінович, ‘Біосоціальна сутність основоположних людських прав’ [2015] 4(83) Вісник Національної академії правових наук України 8-20.

⁷¹ Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 01.06.2018).

⁷² Сергій Головатий, ‘Принцип людських прав – один із основоположних принципів українського конституційного ладу’ (2017) 7 Право України 104.

⁷³ Там само 104.

дослідник, тяжіючи, на нашу думку, до постулатів крайнього номіналізму (і водночас – до ідей класичного лібералізму), апріорі не може бути прихильником концепції природної правосуб’єктності колективу і колективних прав. Водночас у контексті теми нашої публікації не можемо не зауважити, що зазначене положення ст. 23 Конституції України є практично буквальним запозиченням із ч. 1 ст. 29 Декларації. Невже остання теж належить до “марксистської спадщини” і пропагує ідеї “теорії політичного абсолютизму”?!

В іншій статті С. Головатий наголошує:

Європейська Конвенція з прав людини і практика Європейського Суду з прав людини категорично не визнають так званих “колективних прав”. (Про так звані “колективні права” <...> можна дізнатися <...> з навчального посібника професора П. Рабіновича, який вважає, що існує ‘колективне загальносоціальне право’ у вигляді ‘основоположних прав людських угруповань’⁷⁴, а також, що існують ‘основоположні права національних меншин’⁷⁵ чи ‘основоположні права людства’⁷⁶; окрім цього, автор допускає можливість існування ‘колективного суспільства’⁷⁷, чого насправді у природі не існує)⁷⁸.

Наголосимо, що *насправді* терміна “колективне суспільство” (невже суспільство може бути *неколективним, одноосібним?* – О. П.) на вказаній сторінці П. Рабінович не вживає (натомість тут наявні терміно-поняття “колективне право суспільства” та “колективні суб’єкти суспільства”). Зрештою, наскільки нам відомо, львівський дослідник взагалі жодного разу не використовував таке словосполучення у своїх публікаціях чи прилюдних виступах.

Усі інші цитати дійсно коректно доводять, що П. Рабінович, на відміну від свого опонента, є відкритим і послідовним прихильником концепції колективних прав. Зокрема, він зазначає:

⁷⁴ Рабінович (н 11) 17.

⁷⁵ Там само 37.

⁷⁶ Там само 39.

⁷⁷ Там само 42.

⁷⁸ Сергій Головатий, ‘Тріада європейських цінностей – верховенство права, демократія, права людини – як основа українського конституційного ладу. Частина третя: права людини (стаття 3 Конституції України)’ (2015) 1 Право України 48.

Залежно від того, кому саме (тобто суб'єкту якого виду) належать основоположні права, хто є їх носієм, бенефіціаром, розрізняються основоположні права відповідно: а) *індивідуальні* – права людини (індивіда) і б) *колективні* (права людських спільнот та об'єднань). <...> До другого ж різновиду основоположних людських прав належать: права соціальних спільнот (націй, соціально-економічних класів, статевих, вікових, територіальних та інших угруповань, зрештою, усього певного суспільства); права соціальних об'єднань (сімей, громадських організацій тощо); права усього людства (населення Землі)⁷⁹.

Інакше кажучи, 'загальносоціальне ("природне") право існує не тільки як індивідуальне, "приватне" (тобто як права кожної окремої людини), а й як колективне, публічне (тобто як права спільнот, об'єднань, суспільства)'⁸⁰. Тут, як видається, є певні підстави говорити про те, що позиції дослідника тяжіють до реалізму, адже суспільство в його уявленнях – це нова якість, новий феномен, що якісно відрізняється від механічної суми індивідів, які його становлять, а отже, "право суспільства" не можна зводити до сукупності, суми прав його членів (згадаймо синергетичний ефект).

Ще одна теза П. Рабіновича, гадаємо, загалом теж узгоджується з постулатами реалізму (а водночас – і ліберального комунітаризму, вочевидь, із певними "вкрапленнями" потестарного підходу):

<...> якщо для демократичної, соціальної, правової держави найвищою цінністю є людина, то для кожної людини найвищою соціальною цінністю є суспільство (формально уособлюване державою). Адже тільки "з рук" суспільства людина може отримати усі основні блага, котрі є конче необхідними для її існування й розвитку⁸¹.

Для порівняння наведемо думку авторитетного канадського дослідника В. Кімлікі:

Комунітаристи заперечують, що інтереси спільнот можуть бути зведені до інтересів їх індивідуальних членів. Віддавати перевагу індивідуальній автономії є руйнівним для співтовариств. Здорова спільнота підтримує рівновагу між індивідуальним вибором і

⁷⁹ Рабінович (н 27) 16-7.

⁸⁰ Рабінович (н 11) 42.

⁸¹ Там само 42.

захистом способу життя співтовариства та прагне обмежити можливості першого підірвати останнє⁸².

Інакше кажучи, забезпечення прав і свобод індивіда можливе лише через розквіт вільної спільноти, до якої він належить. Фактично це положення є квінтесенцією комунітаристської парадигми.

Загалом ми солідарні з викладеними вище міркуваннями львівського дослідника, проте не можемо не звернути увагу й на положення, котре викликає запитання: “Чи не відходить П. Рабінович від своєї позиції?”. Йдеться про висловлену ним тезу: «Усі народи – це і є, вочевидь, людство. Або, інакше кажучи, людство – це і є його народи»⁸³. Тут, гадаємо, можна стверджувати про певну непослідовність автора (і неврахування ним синергетичного ефекту), адже якщо розуміти суспільство як щось більше простої суми його членів (про що йшлося трохи вище), то й людство навряд чи дорівнюватиме сумі його народів.

Повертаючись до аналізу поглядів С. Головатого, нагадаємо, що він, як ми вже припускали, тяжіючи до постулатів крайнього номіналізму (і водночас – до ідей класичного лібералізму), є ідейним противником концепції, за його виразом, “так званих” колективних прав. Натомість, на нашу думку, слід погодитися із висловленою як в російській (В. Чиркін), так і у вітчизняній літературі (С. Римаренко) думкою про те, що:

<...> перш за все <...> потребує уточнення, чи скоріше певного переосмислення, ліберально-індивідуалістичний (за Західною традицією) підхід до прав особи, коли вся увага зосереджена на індивіді, а права певних спільнот (соціальних, національних, політичних) залишаються в тіні⁸⁴.

Окрім цього, дозволимо собі зазначити, що використання С. Головатим словосполучення “людські права” (тобто в множи-

⁸² Уилл Кимлика, *Современная политическая философия: введение* (Издательский дом Гос. Ун-та – Высшей школы экономики 2010) 426.

⁸³ Рабінович (н 11) 16-7.

⁸⁴ Вениамин Чиркин, ‘Индивид и общество: коллективные конституционные права’ (*Закон и порядок*) <<http://zakon.rin.ru/cgi-bin/view.pl?midr=482&id=338&npage=2&pagein=1>> дата обращения 9 Июль 2018; Сергій Римаренко, *Права нації та права людини: між Сциллою та Харібдою* (Світогляд 2005) 5.

ні) замість терміна “права людини” вже *само по собі* є певною постулкою на користь ліберального комунітаризму.

Висновки. Видається можливим стверджувати, що розуміння природи колективних прав є своєрідним “лакмусовим папірцем”, котрий дає змогу маркувати вихідні дослідницькі й політико-правові позиції того чи іншого автора за однією з визначальних, вельми значущих для сучасної філософії права ліній розмежування. При цьому по один бік цієї лінії перебувають прибічники постулатів лібералізму і переважно корелюючих із ним різновидів філософсько-правового номіналізму, тоді як по інший бік – апологети комунітаристських ідей та, відповідно, послідовники реалістичного напрямку у філософії права.

Зазначена розділова лінія є, до певної міри, умовною. Послугуючись термінологією міжнародного публічного права, тут можна вести мову радше про делімітацію, аніж про демаркацію. Адже, по-перше, як відомо, практично не існує, так би мовити, “стерильно чистих”, без домішок інших світоглядно-філософських течій, лібералів чи комунітаристів, так само, як і номіналістів чи реалістів. Та й самі дослідники прав людини не так часто відверто самоідентифікуються, чітко задекларовуючи свої вихідні методологічні установки. По-друге, всередині названих вище філософських течій – зрештою, як і будь-яких інших – існують проміжні варіанти, які, часто не без певних на те підстав, можуть претендувати або й навіть де-факто претендують на статус деякої “золотої середини” між політико-правовими та (або) епістемологічними крайнощами (згадаймо, відповідно, “ліберальний комунітаризм” і “концептуалізм”).

Отже, для кожного дослідника прав людини певна позиція щодо класичної філософської проблеми універсалій визначає (це може відбуватися свідомо чи несвідомо, явно чи імпліцитно) інші світоглядно-методологічні позиції з найважливіших питань правознавства.

У результаті аналізу “змістового наповнення” поколінь прав людини, як видається, стають очевидними деякі кореляції між “поколіннями прав” і такими визначальними течіями сучасної політико-правової філософії, як лібералізм і комунітаризм. Відтак, на нашу думку, не буде перебільшенням сказати, що права людини першого покоління й сьогодні займають почесне місце на прапорі лібералізму, а третього покоління (солідаристські) – на стягах комунітаризму.

Що ж до прав людини другого покоління, слід визнати, що з огляду на притаманну їм специфіку, останні допускають як номіналістичні, так і, в окремих випадках, реалістичні інтерпретації. При цьому філософські підвалини означеного покоління прав людини тяжіють, вочевидь, до комунітарного й соціоцентричного витлумачення.

Оскільки нині до широко визнаних основних колективних прав належить право різних спільнот на захист своєї ідентичності, однією із центральних тем подальшого дослідження є проблематика ідентичності як однієї із системоутворюючих категорій колективних прав. Особливо цікавим цей аспект є для дослідження політико-правових і філософсько-правових проблем на матеріалі мультикультуральних суспільств Західного Світу, де внаслідок процесів імміграції від зустрічі різних культур відбувається зіткнення двох систем цінностей: західної, що виходить із концепту людини як індивіда, і східної, що розглядає людину передовсім як складову великої родини.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Konstytutsiia Ukrainy [The Constitution of Ukraine]: Zakon Ukrainy [the Law of Ukraine] vid 28 chervnia 1996 r. № 254k/96-VR. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (accessed: 01.06.2018) (in Ukrainian).

2. Zahalna deklaratsiia prav liudyny [Universal Declaration of Human Rights] vid 10 hrudnia 1948 r. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (accessed: 01.06.2018) (in Ukrainian).

Bibliography

Authored books

3. Searle J, *The Construction of Social Reality* (The Free Press 1995) (in English).

4. Miller S, *Social Action: A Teleological Account* (Cambridge University Press 2001) (in English).

5. Heorhitsa A, *Konstytutsiine pravo zarubizhnykh krain [Constitutional Law of Foreign Countries]* (Aston 2003) (in Ukrainian).

6. Holovatyi S, *Pro liudski prava [On Human Rights]* (Dukh i Litera 2016) (in Ukrainian).

7. Kelman M ta Murashyn O, *Zahalna teoriia derzhavy i prava [General Theory of State and Law]* (Kondor 2006) (in Ukrainian).

8. Kimlika U, *Sovremennaja politicheskaja filosofija: vvedenie [Modern Political Philosophy: Introduction]* (Izdatel'skij dom Gos. Un-ta – Vyshej shkoly jekonomiki 2010) (in Russian).

9. Pankevych O, *Sotsialna derzhava ta prava liudyny “druhoho pokolinnia” (zahalnoteoretychne doslidzhennia) [Social Welfare State and Human Rights for the “Second Generation” (a General Theoretical Study)]* (Astron 2006) (in Ukrainian).

10. Rabinovych P, *Osnovy zahalnoi teorii prava ta derzhavy [Fundamentals of the General Theory of Law and State]* (10-te vyd, Krai 2008) (in Ukrainian).

11. Rymarenko S, *Prava natsii ta prava liudyny: mizh Stsilloiu ta Kharibdoiu [Rights of the Nation and Human Rights: between Scylla and Charybdis]* (Svitohliad 2005) (in Ukrainian).

12. Skakun O, *Teoriia derzhavy i prava [Theory of State and Law]* (3-tie vyd, Alerta 2012) (in Ukrainian).

13. Sorokin P, *Social'naja i kul'turnaja dinamika: issledovanie izmenenij v bol'shih sistemah iskusstva, istiny, jetiki, prava i obshhestvennyh otnoshenij [Social and Cultural Dynamics: Study of Changes in the Big Systems of Art, Truth, Ethics, Law and Social Relations]* (Izdatel'stvo RHGI 2000) (in Russian).

Edited books

14. Vasak K, ‘Pour une troisieme generation des droits de l’homme’ in Swinarski C (ed), *Studies and Essays on International Humanitarian Law and Red Cross Principles in Honour of Jean Pictet* (Martinus Nijhoff Publishers 1984) 837 (in French).

15. Osipov A, ‘Javlajutsja li gruppovye prava neobhodimym usloviem nediskriminacii i zashhity men'shinstv?’ [‘Are the Group Rights a Prerequisite for Non-Discrimination and Protection of Minorities?’] v *Mul'tikul'turalizm i transformacija postsovetskih obshhestv [Multiculturalism and Transformation of Post-Soviet Societies]* (Institut filosofii RAN 2002) (in Russian).

16. Pankevych O, ‘Spir pro universalii yak metodolohichna osnova suchasnykh doslidzhen pro indyvidualni/kolektyvni prava (do postanovky

pytannia)' ['A Dispute on Universals as a Methodological Basis of Modern Research on Individual/Collective Rights (to the Issue Statement)'] v Zabzaliuk D (red), *Derzhavotvorennia ta pravotvorennia v konteksti yevrointehratsii: III Vseukr. kruhlyi stil [State-Building and Law-Making in the European Integration Context: Third All-Ukrainian Round Table]* (BONA 2017) (in Ukrainian).

Journal articles

17. K. Graham, 'The moral significance of collective entities' (2001) 44 *Inquiry* 21-42 (in English).

18. Vasak K, 'A 30-Year Struggle: The Sustained Efforts to Give Force of Law to the Universal Declaration of Human Rights' (1977) 11 (November) *The UNESCO Courier* 29 <<http://unesdoc.unesco.org/images/0007/000748/074816eo.pdf#nameddest=48063>> accessed 9 July 2018 (in English).

19. Kovban A, 'Do pytannia udoskonalennia doktryny kolektyvnykh prav' ['On the Issue of Improving the Collective Rights Doctrine'] (2014) 17 *Pravova derzhava* 109 (in Ukrainian).

20. Melnyk A, 'Spivvidnoshennia indyvidualnykh ta kolektyvnykh prav liudyny v konteksti zabezpechennia i zakhystu svobody vyrazhennia pohliadiv' ['Correlation of Human Individual and Collective Rights in the Context of Assurance and Protection of the Freedom of Opinion and Expression'] (2013) 16 *Visnyk Lviv. un-tu Serii filosofski nauky* 212 (in Ukrainian).

21. Navrotskyi V, 'Analitychna sotsialna filosofiiia pro kolektyvni fenomeny' ['Analytical Social Philosophy on the Collective Phenomena'] (2009) 10 *Aktualni problemy dukhovnosti* 293-301 (in Ukrainian).

22. Krivonogova M, 'Kollektivnye prava: proshloe, nastojashche, budushche' ['Fundamentals of the General Theory of Law and State'] [2010] 4(14) *Juridicheskaja nauka i pravoohranitel'naja praktika* (in Russian).

23. Pankevych O, 'Liberalizm i komunitaryzm: do pytannia pro dvi paradyhmy suchasnoi polityko-pravovoi filosofii' ['Liberalism and Communitarianism: to the Issue of Two Paradigms of Modern Political and Legal Philosophy'] [2013] 3(4) *Pravo i hromadianske suspilstvo* 122-134 (in Ukrainian).

24. —, 'Liberalizm yak osnova yevropeiskoi polityko-pravovoi filosofii suchasnosti (do postanovky pytannia)' ['Liberalism as the Foundation of the European Political and Legal Philosophy of Modern Times (to the Issue

Statement)'] (2014) 2 Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav Seriya yurydychna 449-459 (in Ukrainian).

25. Rabinovych P, 'Biosotsialna sutnist osnovopolozhnykh liudskykh prav' ['Biosocial Essence of Fundamental Human Rights'] [2015] 4(83) Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy 16-7 (in Ukrainian).

26. —, 'Svitova "Bibliia" liudskykh prav (do 60-richchia proholoshennia Vsezhahnoi deklaratsii prav liudyny)' [The World "Bible" of Human Rights (to the 60th Anniversary of the Universal Declaration of Human Rights)] [2009] 1(56) Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy 27 (in Ukrainian).

27. Holovaty S, 'Pryntsyp liudskykh prav – odyn iz osnovopolozhnykh pryntsyviv ukrainskoho konstytutsiinoho ladu' ['Human Rights Principle – One of the Fundamental Principles of the Ukrainian Constitutional System'] (2017) 7 Pravo Ukrainy 104 (in Ukrainian).

28. —, 'Triada yevropeiskykh tsinnosti – verkhovenstvo prava, demokratiia, prava liudyny – yak osnova ukrainskoho konstytutsiinoho ladu. Chastyna tretia: prava liudyny (statia 3 Konstytutsii Ukrainy)' ['The Triad of European Values – Rule of Law, Democracy, Human Rights – as the Foundation of the Ukrainian Constitutional System. Part Three: Human Rights (Article 3 of the Constitution of Ukraine)'] (2015) 1 Pravo Ukrainy 48 (in Ukrainian).

Websites

29. 'Address of His Holiness John Paul II to the Fiftieth General Assembly of the United Nations Organization' (*Official Site of the Holy See*, 5 October 1995) <https://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/en/speeches/1995/october/documents/hf_jp-ii_spe_05101995_address-to-uno.html> accessed 19 July 2018.

30. Shavcova A, 'Kollektivnye prava i svobody cheloveka' ['Collective Human Rights and Freedoms'] (*Jelektronnaja biblioteka Belorusskogo gosudarstvennogo universiteta*) <<http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/51839/1/%D0%9A%D0%9E%D0%9B%D0%9B%D0%95%D0%9A%D0%A2%D0%98%D0%92%D0%9D%D0%AB%D0%95%20%D0%9F%D0%A0%D0%90%D0%92%D0%90%20%D0%98%20%D0%A1%D0%92%D0%9E%D0%91%D0%9E%D0%94%D0%AB%20%D0%A7%D0%95%D0%9B%D0%9E%D0%92%D0%95%D0%9A%D0%90.pdf>> accessed 6 June 2018 (in Russian).

31. Veniamin C, 'Individ i obshchestvo: kollektivnye konstitucionnye prava' ['An Individual and Society: Collective Constitutional Rights'] (*Zakon*

i porjadok) <<http://zakon.rin.ru/cgi-bin/view.pl?midr=482&id=338&npage=2&pagein=1>> accessed 9 July 2018 (in Russian).

32. Soros D, 'Ostannii shans Yevropy: 7 porad vid Dzhordzha Sorosa, yak vyrishyty mihratsiinu kryzu' ['Europe's Last Chance: 7 Pillars Advised by George Soros to Fix the Refugee Crisis' European Truth'] (*Yevropeiska pravda*, Kyiv, 1 Serpen 2016) <<http://www.eurointegration.com.ua/articles/2016/08/1/7052763/>> accessed 14 July 2018 (in Ukrainian).

Thesis

33. Regeda E, 'Kollektivnye prava jetnicheskih obshhnostej v konstitucionnom prave Rossijskoj Federacii' ['Collective Rights of Ethnic Communities in Constitutional Law of the Russian Federation'] (avtoref dis kand jurid nauk, Penzenskij gos un-t 2009) (in Russian).

Розділ II. Теоретико-прикладні аспекти

Глава 4. ЗАГАЛЬНА ДЕКЛАРАЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК ОСНОВА МІЖНАРОДНОЇ КОНЦЕПЦІЇ ДОПУСТИМИХ ОБМЕЖЕНЬ ОСНОВОПОЛОЖНИХ ПРАВ

У сучасних плюральних суспільствах юридичне балансування різновекторних соціальних інтересів здійснюється шляхом обмеження прав окремих категорій осіб⁸⁵. Цим може бути пояснена та обставина, що новітня історія людства постає історією боротьби саме за межі прав людини⁸⁶. Отож, мабуть, не дивно, що на практиці значно рідше трапляється заперечення ідеї прав людини, аніж спори стосовно визначення меж цих прав. В умовах мультикультурності дискусії ж щодо ціннісної ієрархії інтересів індивідів та спільнот із часом не тільки не припиняються, а й, навпаки, загострюються⁸⁷. Адже змістова визначеність будь-якого явища виявляється на

⁸⁵ П Лерхе, 'Пределы основных прав' в Б Топорнин (ред), *Государственное право Германии*, т 2 (Изд-во ИГиП РАН, 1994) 234-40; А Малиновский, 'Пределы субъективных прав' (2005) 11 Журнал российского права 95-6.

⁸⁶ П Рабінович, 'Межі прав людини (деякі питання загальної теорії)' (1997) 3-4 Український часопис прав людини 14.

⁸⁷ Див., наприклад: Д Вовк та О Уварова (упоряд), *Свобода релігії і свобода слова після Charlie Hebdo: збірник есе до круглого столу Харківського юридичного товариства* (2015) 100; M Schmidt, 'Limits to the restrictions to freedom of expression. Criteria and Application' <http://www2.ohchr.org/english/issues/opinion/articles1920_iccpr/docs/A-HRC-10-31-Add3.pdf> accessed 28 September 2018; P Gerber and J Gory, 'The UN human rights committee and LGBT rights: What is it doing? What could it be doing?' <https://www.researchgate.net/publication/275149501_The_UN_human_rights_committee_and_LGBT_rights_What_is_it_doing_What_could_it_be_doing> accessed 28 September 2018; A Mawhinney, 'Claims of Religious Morality: The Limits of Religious Freedom in International Human

його межах – цей постулат діалектики стосується, зокрема, й прав людини.

Радше за все, це є чи не найбільш вагомою причиною, з огляду на яку розробники Загальної декларації прав людини (далі – Декларація)⁸⁸ – документа, положення якого в міжнародно-правовій та національній конституційній практиці набули статусу норм міжнародного звичаєвого права та його загальновизнаних принципів, не могли оминати питання про межі та обмеження прав людини. Відтак, як слушно зазначають сучасні дослідники, «значення Декларації полягає не тільки в тому, що вона закріплює перелік загальновизнаних прав і свобод людини, а й стандарти їхніх обмежень»⁸⁹.

У першому всесвітньому акті з прав людини, який явила собою Декларація, теоретичні засади й практичні правові принципи їх обмеження одержали лише найзагальніші й первинні обриси. Однак недооцінювати доктринальної та прикладної ролі Декларації в питанні визначення загальних засад правомірного обмеження прав людини не можна. Саме необхідність уточнення цієї ролі зумовлює актуальність дослідження юридико-прикладних аспектів обмеження прав людини в Декларації як у зв'язку з відображеними в ній соціально-філософськими засадами, так і у контексті подальшого розвитку інституту правомірного обмеження прав людини в універсальних міжнародних договорах, національних конституціях та практиці їх застосування.

Філософські, теоретико-правові й галузеві юридичні аспекти проблеми меж та обмежень прав людини неодноразово ставали предметом розгляду як в українському, так і в зарубіжному правознавстві

Rights Law' [2016] 10(2) The Law & Ethics of Human Rights 341-65; D Sartori, 'End-of-life issues and the European Court of Human Rights. The value of personal autonomy within a "proceduralized" review' <http://www.qil-qdi.org/wp-content/uploads/2018/06/03_End-Life_SARTORI_FIN.pdf> accessed 28 September 2018.

⁸⁸ Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 28.09.2018).

⁸⁹ А Подмарев, 'Общие условия ограничения прав и свобод человека, закрепленные Всеобщей декларацией прав человека 1948 года' [2009] 2(7) Правовая культура 97.

(П. Рабінович⁹⁰, М. Козюбра⁹¹, І. Філіппова⁹², О. Троїцька⁹³, К. Гревцова⁹⁴, А. Стрекалов⁹⁵, Т. Милушева⁹⁶ та ін.⁹⁷). В окремих випадках такі розвідки безпосередньо стосувалися питань закріплення засад обмежень прав людини у Декларації⁹⁸ або ж торкалися їх принагідно⁹⁹. Нині Декларація належить до тих політико-правових документів, дослідження яких із тих чи інших суто галузевих юридичних позицій (історія та теорія міжнародного права чи національного конституційного законодавства) або ж із перспективи догматичної загальної теорії права вже значною мірою вичерпало свій евристичний потенціал. Сказане стосується, вочевидь, як Декларації загалом, так і окремих її концептуальних елементів, зокрема правообмежувальних засад.

⁹⁰ П Рабінович та І Панкевич, 'Здійснення прав людини: проблеми обмежування (загальнотеоретичні аспекти)' (2001) 3 Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина 107.

⁹¹ М Козюбра, 'Державна влада: межі здійснення та форма організації (політико-правові аспекти)' [1995] 1(2) Українське право 4-13.

⁹² И Филиппова, 'Концепции ограничения государственной власти: теоретико-правовое исследование' (дис канд юрид наук, 2006) 211.

⁹³ А Троицкая, 'Конституционно-правовые пределы и ограничения свободы личности и публичной власти' (дис канд юрид наук, 2008) 228.

⁹⁴ Е Гревцова, 'Правомерные ограничения прав и свобод человека в международном праве' (дис канд юрид наук, 2009) 172.

⁹⁵ А Стрекалов, 'Обмеження основних прав та свобод людини і громадянина як інститут конституційного права України' (автореф дис канд юрид наук, 2010) 21.

⁹⁶ Т Милушева, *Пределы деятельности государственной власти в России: вопросы теории и практики* (Саратовская государственная академия права 2011) 298.

⁹⁷ Л Морозова, 'Принципы, пределы, основания ограничения прав и свобод человека по российскому законодательству и международному праву (матер. "круглого стола")': Обзор' (1998) 10 Государство и право 45-62.

⁹⁸ Подмарев (н 5) 97.

⁹⁹ M Glendon, 'Knowing the Universal Declaration of Human Rights' [1998] 73(5) Notre Dame L. Rev. 1153-90; J Morsink, *The Universal Declaration of Human Rights: Origins, Drafting and Intent* (University of Pennsylvania Press 1999) 378; F Klug, 'The Universal Declaration of Human Rights: Sixty years on' (2009) Spring Public law. L. 205-17.

Віддаючи належне згаданим науковим працям і вагомості дослідницького внеску їхніх авторів, вважаємо за можливе зауважити брак детальної уваги до окремих структурних і змістових особливостей відображення у Декларації концепції обмежень прав людини. Існуючі результати розвідок загальних умов обмеження прав і свобод людини за Декларацією також, як видається, не усувають можливості розгляду означеного питання з опертям на синтез філософських, загальнонаукових і галузевих методів. З огляду на це може становити певний інтерес спроба аналізу місця засад допустимих обмежень прав людини у тексті Декларації не тільки з погляду окремих правових дисциплін, а й із такого погляду, який дав би змогу, звернувшись до ідейних витоків цього унікального міжнародного документа, подолати обмеженість нормативно-юридичного дослідження й виявити у способі представлення в Декларації інституту обмеження прав людини естетичні складові¹⁰⁰. При цьому останні можуть виявитись пов'язаними вже із певною соціальною естетикою, що, зі свого боку, може запропонувати оновлене бачення Декларації з перспективи ідеї єдності істини, блага і краси¹⁰¹.

Метою дослідження є виявлення соціально-естетичних засад інституту правомірних обмежень прав людини та уточнення юридико-технічних особливостей закріплення загальних умов їх правомірності в Декларації. Завданням, яке має бути принагідно розв'язане, є уточнення структури засад вказаного інституту в Декларації з урахуванням його подальшого розвитку в інших складових Міжнародного білля прав людини.

Соціально-філософські засади обмеження прав людини в Декларації

Окрім безумовно найважливіших політичного й правового аспектів Декларації, її прикметною особливістю є також вимір естетичний, який стосується зовнішньої форми вираження політико-правових смислів, композиції документа та зв'язків між його окремими елементами. Відповідно до задуму розробників Декла-

¹⁰⁰ Є Бурлай, 'Право в естетичному вимірі (до постановки питання)' (2004) II Проблеми філософії права 204-14.

¹⁰¹ Аристотель, 'Евдемова етика' в Гусейнов А и Иррлитц Г, *Краткая история этики* (Мысль 1987) 509-27.

рації її статті було організовано не за “горизонтальним” принципом, якому відповідало б просте лінійне нанизування рівнозначних приписів або ж викладу положень, значущість яких зменшувалася б із мірою їх віддалення від початку документа, але, натомість, за просторовим принципом організації руху читача її текстом “знизу догори”.

Це уможливлується завдяки тому, що структура Декларації уподібнюється побудові античного портика. У цьому “портику” преамбула слугує основою (сходами); статті, присвячені окремим правам людини, виконують роль колон; значення ж трьох завершальних статей полягає у тому, що вони увінчують собою всю її будову: Р. Кассен – знаний французький правник та один із авторів тексту офіційного проекту цього документа – розглядав приписи статей 28 і 29 як “фронтон” усього “портика” Декларації. З такої перспективи смисл і призначення правообмежувальних приписів Декларації розкриваються в особливий спосіб: розміщення цих статей наприкінці тексту зумовлене не їх малозначністю, а загальною логікою “вертикальної” архітекτονіки Декларації, організацією розгортання смислів від преамбули і до завершення документа, яке постає радше його вершиною, аніж кінцем. Зауважимо, що, на противагу такому підходу, в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (далі – МПГПП)¹⁰² загальні правообмежувальні застереження винесені в розділ II (статті 4 і 5), а застереження щодо тлумачення документа подано в розділі V. У Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права (далі – МПЕСКП)¹⁰³ такі застереження також уміщено на початку документа, у ч. II ст. 4, а правотлумачні застереження подано в ч. IV. У підготовленому Секретаріатом Організації Об’єднаних Націй (далі – ООН) проекті плану Міжнародного білля прав людини від 9 червня 1947 р. принципи, які стосувалися обов’язків перед суспільством (“*Duties towards Society*”) та обме-

¹⁰² Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 28.09.2018).

¹⁰³ Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042 (дата звернення: 28.09.2018).

ження прав (*"Limitation of Rights"*) пропонувалося дати у попередніх статтях (*"Preliminary articles"*) 1 і 2¹⁰⁴.

Подібно до положень преамбули і перших двох статей Декларації, три її завершальні статті мають універсальний характер, стосуючись не окремих видів прав людини, а загальних умов їх здійснення і принципів тлумачення документа.

Стаття 28 Декларації проголошує право кожного на соціальний і міжнародний порядок, при якому права і свободи, викладені в ній, можуть бути повністю здійснені. Реальність названих у ній прав людини потребує існування зовнішніх умов та дієвих інституційних механізмів, створених як на рівні окремого суспільства й національної держави, так і на міжнародному рівні. З одного боку, сукупність таких умов, включно із зазначеними механізмами, утворює той порядок, за наявності якого тільки і можуть бути повністю здійснені права і свободи, викладені у Декларації – порядок, про який у преамбулі йдеться як про ‘світ, в якому люди будуть мати свободу слова і переконань і будуть вільні від страху і нужди’¹⁰⁵. З другого боку, відсутність цих умов унеможливило б реалізацію прав і свобод людини та їх ефективність, про яку йдеться у преамбулі. Внаслідок цього відповідний соціальний і міжнародний порядок (англ. *social and international order*) стає предметом постійної необхідності, предметом базових потреб людини. З урахуванням вступного положення Декларації про необхідність охорони прав людини силою закону є підстави стверджувати, що йдеться про порядок не тільки загальносоціальний, а й про юридичний, відображуваний сьогодні такими вкрай широкими поняттями, як правова держава або ж верховенство права. Таким чином, виникає проголошене у ст. 28 *sui generis* суб’єктивне “мета-право” прав людини: її право на такий соціальний і міжнародний порядок, у якому можуть бути повністю здійснені викладені в Декларації права і свободи. Інакше кажучи, може йтися вже про

¹⁰⁴ Plan of the Draft Outline of an International Bill of Rights: Prepared by the Secretariat: 09.06.1947 (E/CN.4/AC.1/3/ADD.2) Commission of human rights. Drafting Committee. United Nations. Economic and Social Council <http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=E/CN.4/AC.1/3/ADD.2> accessed 28 September 2018.

¹⁰⁵ Загальна декларація прав людини (п 4).

своєрідне “право людини на верховенство права”, в якому останнє постає вже правовим благом, так би мовити, макрорівня.

Передумови для такого порядку, власне, й окреслюються в наступній, ст. 29 Декларації. Очевидно, що такі передумови можуть бути створені лише в тих спільнотах, які забезпечуватимуть зазначений вище порядок. Формування людиноцентричного порядку (як, зрештою, будь-якого порядку взагалі) переносить центр ваги на соціальні передумови забезпечення кожному члену спільноти можливостей вільного і повного розвитку.

Три приписи ст. 29 містять, відповідно:

1. Вихідний принцип існування обов’язків людини щодо спільноти (англ. *duties to the community*, фр. *devoirs envers la communauté*). Онтологічним витоком цих обов’язків як соціально повинного слугує спільнота, комунітарна зумовленість розвитку людської особовості (англ. *personality*, фр. *personnalité*), саме соціальне співбуття людей. “Кредитором” щодо людини як носія обов’язків виступає та спільнота, учасником якої є людина. Таким чином, у Декларації проглядаються засади соціального персоналізму (не можна виключати, що відповідні приписи зазнали впливу ідей католицького філософа права Ж. Марітена – автора праці “Права людини і природне право”¹⁰⁶, який, як відомо, був одним із найбільш активних членів комісії ЮНЕСКО з підготовки проекту Декларації¹⁰⁷ (див. також¹⁰⁸). Християнсько-ліберальна програма Ж. Марітена остаточно сформувалася вже в 30-ті роки минулого століття. Персоналістична концепція мислителя, розвинута у його праці “Інтегральний гуманізм” і більш пізніх працях, протиставлялася бездуховності Заходу й комуністичному тоталітаризму як двом іпостасям кризи гуманістичної культури. Запропонований Ж. Марітеном соціальний ідеал пе-

¹⁰⁶ J Maritain, *Les droits de l’Homme et la Loi Naturelle* (Editions de la Maison Française, Inc. 1942) 143; J Maritain, *Rights of man and natural law* (transl by D C Anson, Scribner 1943) 119.

¹⁰⁷ Glendon (n 14) 1155-6.

¹⁰⁸ Б Губман, ‘Жак Маритен’, в Руткевич А и Вдовина И (ред), *Философы двадцатого века*. Кн. первая (Искусство XXI век 2004) <http://ecsocman.hse.ru/data/2010/03/05/1211344519/RAN._Filosofy_XX-go_veka.pdf> дата обращения 28 Сентабрь 2018.

редбачав корпоративне співробітництво людей, належних до різних суспільних прошарків (підприємців, робітників та інтелігенції) у плюралістичному суспільстві, здійснюване задля цінностей “спільного блага” й кінцевої теїстичної орієнтації¹⁰⁹.

Остаточний варіант тексту Декларації, вироблений у результаті гострих дискусій і компромісів та розрахований на підписання представниками різних держав, зі зрозумілих причин уже не міг містити слідів конфесійної заангажованості. Утім, в офіційному тексті не можна не побачити певний відбиток загальних засад персоналістичної соціальної філософії, наведених, щоправда, поза зв'язком із надприродним джерелом і без телеологічної складової. Йдеться, по-перше, про зазначене в преамбулі фундаментальне значення людської гідності, властивой всім членам людської сім'ї, а по-друге, про розглядувані положення ст. 29.

Текст останньої породжує питання про те, чи будь-яка спільнота має право вимагати від свого члена виконання означених обов'язків. Залежно від обраного інтерпретаційного підходу відповідь на це запитання може бути індивідуалістичною або ж комунітарною. Так, М. Глендон, надаючи, як видається, обмежувальне тлумачення ст. 29, вказує, що згідно з цією статтею обов'язки людини виникають лише щодо такої спільноти, в якій забезпечується вільний і повний розвиток її особовості¹¹⁰. Гадаємо, однак, що таке розуміння на практиці навряд чи може бути підставою для увільнення людини від виконання її соціальних обов'язків до з'ясування питання про ступінь персоноцентричності спільноти, до якої вона належить. Брак означеної якості може впливати на зміст і обсяг таких обов'язків, однак навряд чи спроможний морально й юридично виправдати цілковите звільнення від них.

2. *Загальні умови допустимості обмежень при здійсненні прав людини*, або ж критерії правомірності подібних обмежень. Такі умови можуть бути названі ліберальними принципами “обмеження

¹⁰⁹ Б Губман, ‘Жак Маритен’, в Руткевич А и Вдовина И (ред), *Философы двадцатого века*. Кн. первая (Искусство XXI век 2004) <http://ecsocman.hse.ru/data/2010/03/05/1211344519/RAN._Filosofy_XX-go_veka.pdf> дата обращения 28 Сентабрь 2018.

¹¹⁰ Glendon (n 14) 1169.

обмежень прав людини”. Суттєво, що при цьому необхідність встановлення певних обмежень (“*limitations*”) як така жодним чином не ставиться під сумнів, на що, як видається, вказує саме словосполучення “*shall be subject to*” (“підлягає”), вжите стосовно “кожного” як суб’єкта прав.

3. *Застереження щодо необхідності здійснення прав людини виключно згідно з цілями і принципами ООН.* Його можна розглядати як своєрідний прояв міжнародно-правового комунітаризму і – поряд зі ст. 28 Декларації – як революційне для міжнародного права визнання існування правового зв’язку між окремою людиною та всесвітньою міжнародною спільнотою. У проектах плану Міжнародного білля прав людини від 4 червня 1947 р. та від 10 червня 1947 р., підготовлених Відділом з прав людини Секретаріату ООН, а також у проекті від 12 червня 1947 р., підготовленому Секретаріатом, базовий принцип, згідно з якими людина має не тільки права, а й обов’язки щодо суспільства, членом якого вона є (“*man does not have rights only; he owes duties to the society of which he forms part*”), а також прикметну космополітичну засаду, згідно з якою людина є громадянином як її держави, так і світу (“*man is a citizen both of his State and of the world*”) було вміщено у тексті преамбули¹¹¹.

Таким чином, у Декларації: а) встановлено умови правомірності обмежень прав і свобод людини на національному рівні і водночас б) вміщено міжнародне обмеження прав людини. Відтак закладено загальну методологічну основу для віднаходження балансу між потребою вільного індивідуального розвитку й суспільними

¹¹¹ Draft Outline of International Bill of Rights: Prepared by the Division of Human Rights: 04.06.1947 (E/CN.4/AC.1/3) Commission of human rights. Drafting Committee. United Nations. Economic and Social Council <http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=E/CN.4/AC.1/3> accessed 28 September 2018; International Bill of Rights Documented Outline: Texts. Prepared by the Division of Human Rights: 10.06.1947 (E/CN.4/AC.1/3/ADD.3) Commission of human rights. Drafting Committee. United Nations. Economic and Social Council <http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=E/CN.4/AC.1/3/ADD.3> accessed 28 September 2018; International Bill of Rights: 12.06.1947 (E/CN.4/AC.1/11) Commission of human rights. Drafting Committee. Economic and Social Council. United Nations <http://repository.un.org/bitstream/handle/11176/270593/E_CN.4_AC.1_11-EN.pdf?sequence=1&isAllowed=y> accessed 28 September 2018.

потребами. Цей баланс забезпечується, з одного боку, вимогою відповідності національних правообмежувальних засобів припису ч. 2 ст. 29 Декларації, а з другого – заборонаю порушення універсальних міжнародно-правових засад (англ. *purposes and principles of the United Nations*; фр. *aux buts et aux principes des Nations Unies*) у поведінці індивідів.

Противагу застереженню ч. 3 ст. 29 становлять приписи ст. 30 Декларації, які забороняють її тлумачення у спосіб, спрямований на знищення (*destruction, la destruction*) викладених у ній прав і свобод.

Таким чином, послідовність викладу і смислове розгортання завершальних “акордів” Декларації втілює взаємозв’язок прав та обов’язків в їхньому індивідуальному й колективному, особовому та інституційному вимірах. Це зумовлює діалектичний ритм викладу завершальних приписів Декларації: проголошення мета-права людини (ст. 28) – визнання обов’язків людини (ч. 1 ст. 29) – правоохоронні засади обмежень прав людини (ч. 2 ст. 29) – обов’язок належного здійснення прав людини (ч. 3 ст. 29) – правозабезпечувальний спосіб тлумачення Декларації (ст. 30)¹¹². Логіка побудови композиційного завершення Декларації, яке окреслює контури нового світу, виразно засвідчує її загальну смислову спрямованість й слугує контекстом, у який має бути вміщена кожна ситуація балансування конкретних інтересів індивіда, з одного боку, з інтересами підтримання суспільного й міжнародного порядку, з другого – порядку, за якого індивідуальні інтереси можуть бути забезпечені вже як типові та з урахуванням значущості інших соціальних інтересів. Як видається, ця діалектика індивідуальних прав і соціальних обов’язків втілює притаманну античній естетиці ідею гармонії. Тут ідеться вже про гармонію соціальну, якій у сфері права відповідає принцип рівноваги цінностей розвитку особистості й публічних цінностей, спільного блага¹¹³. Відтак ціннісний аспект Декларації дає змогу поєднати зовнішній, формально-ес-

¹¹² Загальна декларація з прав людини (н 4).

¹¹³ С Рабінович, ‘Права людини у природно-правовій думці католицької церкви (за матеріалами соціальної доктрини католицизму)’ (2004) 7 Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України 158-64.

тетичний вимір документа із його внутрішньо-змістовим, соціально-етичним виміром.

Загальні засади правомірного обмеження прав людини в Декларації

У частині 2 ст. 29 вміщено загальні принципи інституту обмеження прав людини, які у міжнародному праві набудуть значення універсальних. Такими принципами є:

1) виключність умов встановлення обмежень (спеціально-дозвільний принцип), звідки випливає заборона їх поширювального тлумачення;

2) формальна визначеність обмеження, вимога встановлення обмежень “законом” (англ. *determined by law*, фр. *établies par la loi*);

3) вичерпність переліку правомірних цілей встановлення обмежень і правомірність тільки таких цілей встановлення обмежень, як-от забезпечення: а) належного визнання і поваги прав і свобод інших; б) справедливих вимог моралі; в) громадського порядку; г) загального добробуту в демократичному суспільстві.

Отже, згідно з Декларацією суспільними інтересами, які можуть виправдовувати обмеження прав і свобод людини, є: а) права і свободи інших людей; б) справедливі вимоги моралі; в) громадський порядок; г) загальний добробут (англ. *general welfare*, фр. *bien-être general*) у демократичному суспільстві. Умовно можна вести мову про приватні (“права і свободи інших людей”) і публічні (“вимоги моралі”, “громадський порядок” і “загальний добробут”) обмеження прав людини. При цьому правомірність публічних обмежень зумовлюється їх характеристиками як справедливих (щодо вимог моралі) та демократичних (щодо застереження про загальний добробут (англ. *public order*, фр. *l'ordre public*)). З урахуванням приписів ст. 21 Декларації є підстави припускати, що вимога демократизму суспільства може братися до уваги також і при оцінці правомірності вимог суспільної моралі та громадського порядку. Вказані смислообмежувальні ознаки додатково підтверджують пріоритет заявлених у Декларації ліберальних цінностей і прагнення її авторів до максимально можливого забезпечення індивідуальної свободи особи.

Порівняння переліків суспільних інтересів, які становлять легітимну юридичну підставу (мету) обмеження, наведених, з одного боку, у ст. 29 Декларації, та, з другого – в міжнародних договорах,

які разом із Декларацією склали Міжнародний білль прав людини, виявляє деякі відмінності між ними. Такі відмінності полягають, по-перше, у юридико-технічному розведенні загальних правообмежувальних засад і застережень щодо окремих прав і свобод; по-друге, у визначенні дещо відмінних легітимних цілей обмежень для окремих прав і свобод, по-третє, у визначенні таких цілей шляхом конкретизації у міжнародних договорах публічних інтересів, які охоплюються поняттям загального добробуту (англ. *general welfare*, фр. *bien-être general*) у демократичному суспільстві.

Окрім цього, прикметною особливістю МПЕСКП стало закріплення у його ст. 4 застереження, загалом аналогічного ч. 2 ст. 29 Декларації:

Держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають, що відносно користування тими правами, що їх та чи інша держава забезпечує відповідно до цього Пакту, дана держава може встановлювати тільки такі обмеження цих прав, які визначаються законом, і лише остільки, оскільки це є сумісним з природою зазначених прав, і виключно з метою сприяти загальному добробуту в демократичному суспільстві¹¹⁴.

При цьому відмінність між загальними формулами правообмежень кожного з цих документів полягає, з одного боку, у відсутності згадки в МПЕСКП про інші легітимні інтереси, окрім загального добробуту в демократичному суспільстві, а з другого – у додатковому встановленні такої умови, як сумісність із природою обмежуваних прав (англ. *only in so far as this may be compatible with the nature of these rights*; фр. *dans la seule mesure compatible avec la nature de ces droits*). На нашу думку, такий підхід є цілком виправданим, оскільки поняття загального добробуту може розглядатись як таке, що охоплює легітимні цілі обмежень, згадані у ч. 2 ст. 29 Декларації, і відсутні у ст. 4 МПЕСКП.

Декларація прямо не виокремлює критерій суспільної необхідності (пропорційності) обмеження прав і свобод як самостійної умови його правомірності та засади, покликаного забезпечувати гармонію правообмежувальних засобів із легітимними цілями обмежень.

¹¹⁴ Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (н 19).

Формула ч. 2 ст. 22 (англ. *solely for the purpose of securing due recognition and respect for...*) не розрізняє критерії легітимності мети обмеження та суспільної необхідності обмеження, тобто його домірності. Відтак, на відміну від більш пізніх документів і міжнародних договорів у сфері прав і свобод людини, за текстом ч. 2 ст. 22 Декларації необхідність обмеження у демократичному суспільстві виступає елементом допустимої мети обмеження, а не самостійним критерієм оцінювання його правомірності. Цей критерій лише неявно використовується у преамбулі Декларації для зазначення суспільно-політичних причин прийняття документа та експліцитно – в її “соціальних” статтях 22, 23 і 25 як вказівка на характер і обсяг заходів, що мають бути здійснені державою у сферах соціального забезпечення та праці і забезпечення достатнього життєвого рівня. Натомість уже в МПГПП як практичному міжнародно-правовому інструменті це важливе розрізнення проведене цілком чітко і недвозначно щодо прав, зафіксованих у статтях 12, 14, 18, 19, 21, 22: у загальній формулі *in conformity with the law and which are necessary in a democratic society* (фр. *conformément à la loi (prévues par la loi) et qui sont nécessaires dans une société démocratique*) або ж у дещо відмінних англійських і французьких формулюваннях, таких як “*are necessary to...*”, “*are necessary for...*”, “*strictly necessary*”; “*nécessaires pour...*”. Критерій суспільної необхідності обмеження імпліцитно використано також в інших нормах МПГПП: для визначення критеріїв правомірності обмежень за умов надзвичайного стану (ч. 1 ст. 4) та стосовно низки інших прав людини. В МПЕСКП критерій необхідності обмеження в демократичному суспільстві прямо виокремлено у ст. 8 у зв’язку із правом на об’єднання у професійні спілки. Зазначимо також, що у Сіракузьких принципах обмежень і відступів від положень Міжнародного пакту про цивільні та політичні права¹¹⁵ критерій необхідності обмеження роз’яснюється окремо від цільових (п. 6) критеріїв його правомірності (п. 10 розділу I. А).

¹¹⁵ Siracusa Principles on the Limitation and Derogation of Provisions in the International Covenant on Civil and Political Rights: Annex, UN Doc E/CN.4/1984/4 (1984) <<https://www.uio.no/studier/emner/jus/humanrights/HUMR5503/h09/undervisningsmateriale/SiracusaPrinciples.pdf>> accessed 28 September 2018.

На підставі викладеного можна зробити припущення, що до ідейних витоків інституту обмежень прав людини в Декларації належать ідеї персоналізму як різновиду комунітаристської соціальної філософії. Персоналістично трактованому ідеалу соціальної гармонії відповідає принцип рівноваги цінності вільного розвитку особистості зі збереженням і відтворенням цілісності тієї спільноти, яка є необхідною умовою забезпечення такого розвитку, а також взаємопов'язаності прав людини та її соціальних обов'язків.

Структурний аналіз особливостей вираження принципів допустимих правообмежень у Декларації засвідчує, що зміст засад інституту обмеження прав людини у цьому документі і форма їх викладу мають естетичний вимір. Спосіб експлікації правообмежувальних приписів Декларації є складовою загальної композиційної гармонії в побудові цього документа. Водночас така побудова корелює з персоналістичними засадами соціальної гармонії, вираженням якої згадані приписи слугують, а соціальний ідеал конструйованого в Декларації нового світу виражається в гармонії правовій.

Визначеними у Декларації принципами інституту обмеження прав людини, які у міжнародному праві набули значення універсальних, є виключність, формальна визначеність та закритий перелік цілей встановлення обмежень. До елементів, не згаданих у ній і виокремлених в інших складових Міжнародного білля прав людини, належить суспільна необхідність обмеження як самостійна умова його правомірності та засада, покликана забезпечувати гармонію засобів обмежень із їх легітимними цілями.

Наведені положення, як видається, можуть становити певну теоретичну цінність для дослідників проблем філософії права й загальної теорії права в аспекті уточнення ролі Декларації як першого документа всесвітнього значення, в якому було визначено загальні умови правомірності обмежень прав і свобод людини, а також у розрізі визначення напряму подальшого вивчення впливу філософії персоналізму на правові ідеї, вираженням яких стала Декларація. Певна практична цінність цих положень може вбачатися у можливості використання для юридичної аргументації належного балансу приватних і публічних інтересів у судових рішеннях у справах, які стосуються прав людини та її основоположних свобод.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Draft Outline of International Bill of Rights: Prepared by the Division of Human Rights: 04.06.1947 (E/CN.4/AC.1/3) Commission of human rights. Drafting Committee. United Nations. Economic and Social Council <http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=E/CN.4/AC.1/3> accessed 28 September 2018 (in English).

2. International Bill of Rights Documented Outline: Texts. Prepared by the Division of Human Rights: 10.06.1947 (E/CN.4/AC.1/3/ADD.3) Commission of human rights. Drafting Committee. United Nations. Economic and Social Council <http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=E/CN.4/AC.1/3/ADD.3> accessed 28 September 2018 (in English).

3. International Bill of Rights: 12.06.1947 (E/CN.4/AC.1/11) Commission of human rights. Drafting Committee. Economic and Social Council. United Nations <http://repository.un.org/bitstream/handle/11176/270593/E_CN.4_AC.1_11-EN.pdf?sequence=1&isAllowed=y> accessed 28 September 2018 (in English).

4. Plan of the Draft Outline of an International Bill of Rights: Prepared by the Secretariat: 09.06.1947 (E/CN.4/AC.1/3/ADD.2) Commission of human rights. Drafting Committee. United Nations. Economic and Social Council <http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=E/CN.4/AC.1/3/ADD.2> accessed 28 September 2018 (in English).

5. Siracusa Principles on the Limitation and Derogation of Provisions in the International Covenant on Civil and Political Rights: Annex, UN Doc E/CN.4/1984/4 (1984) <<https://www.uio.no/studier/emner/jus/humanrights/HUMR5503/h09/undervisningsmateriale/SiracusaPrinciples.pdf>> accessed 28 September 2018 (in English).

6. Mizhnarodnyi pakt pro ekonomichni, sotsialni i kulturni prava [International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights] vid 16 grudnia 1966 r. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042 (accessed: 28.09.2018) (in Ukrainian).

7. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava [International Covenant on Civil and Political Rights] vid 16 grudnia 1966 r. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (accessed: 28.09.2018) (in Ukrainian).

8. Zahalna deklaratsiia prav liudyny [Universal Declaration of Human Rights] vid 10 grudnia 1948 r. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (accessed: 28.09.2018) (in Ukrainian).

Bibliography

Authored books

9. Morsink J, *The Universal Declaration of Human Rights: Origins, Drafting and Intent* (University of Pennsylvania Press 1999) 378 (in English).

10. Milusheva T, *Predely dejatel'nosti gosudarstvennoj vlasti v Rossii: voprosy teorii i praktiki [Limits for the Exercise of State Power in Russia: Issues of Theory and Practice]* (Saratovskaja gosudarstvennaja akademija prava 2011) (in Russian).

Edited and translate books

11. Maritain J, *Les droits de l'Homme et la Loi Naturelle* (Editions de la Maison Française, Inc. 1942) (in French).

12. —, *Rights of man and natural law* (transl by D C Anson, Scribner 1943) 119 (in English).

13. Aristotel, 'Evdemova jetika' ['Eudemus Ethics'] v Gusejnov A i Irrlitc G, *Kratkaja istorija jetiki [A Brief History of Ethics]* (Mysl' 1987) 509-27 (in Russian).

14. Gubman B, 'Zhak Mariten' ['Zhak Mariten'] v Rutkevich A i Vdovina I (red), *Filosofy dvadcatogo veka [XX Century Philosophers]*, Kn. pervaja (Iskusstvo XXI vek 2004) <http://ecsocman.hse.ru/data/2010/03/05/1211344519/RAN_Filosofy_XX-go_veka.pdf> accessed 28 September 2018 (in Russian).

15. Lerhe P, 'Predely osnovnyh prav' ['Limits of Fundamental Rights'] v Topornin B (red), *Gosudarstvennoe pravo Germanii [State Law of Germany]*, t 2 (Izd-vo IGI P RAN 1994) 234-40 (in Russian).

16. Vovk D ta Uvarova O (uporiad), *Svoboda relihii i svoboda slova pislia Charlie Hebdo zbirnyk ese do kruhloho stolu Kharkivskoho yurydychnoho tovarystva [Freedom of Religion and Freedom of Speech after Charlie Hebdo: a Collection of Essays to the Round Table of Kharkiv Law Society]* (2015) (in Ukrainian).

Journal articles

17. Mawhinney A, 'Claims of Religious Morality: The Limits of Religious Freedom in International Human Rights Law' [2016] 10(2) *The Law & Ethics of Human Rights* 341-65 (in English).

18. Klug F, 'The Universal Declaration of Human Rights: Sixty years on' (2009) *Spring Public law. L.* 205-17 (in English).

19. Glendon M, 'Knowing the Universal Declaration of Human Rights' [1998] 73(5) Notre Dame L. Rev. 1153-90 (in English).

20. Burlai Ye, 'Pravo v estetychnomu vymiri (do postanovky pytannia)' ['Law from the Aesthetic Perspective (On the Issue Statement)'] (2004) II Problemy filosofii prava 204-14 (in Ukrainian).

21. Koziubra M, 'Derzhavna vlada: mezhi zdiisnennia ta forma orhanyzatsii (polityko-pravovi aspekty)' ['State Power: Limits of Exercise and Form of Organization (Political and Legal Aspects)'] [1995] 1(2) Ukrainske pravo 4-13 (in Ukrainian).

22. Malinovskij A, 'Predely sub'ektivnyh prav' ['Limits of Subjective Rights'] (2005) 11 Zhurnal rossijskogo prava 95-6 (in Russian).

23. Morozova L, 'Principy, predely, osnovanija ogranichenija prav i svobod cheloveka po rossijskomu zakonodatel'stvu i mezhdunarodnomu pravu (mater. "kruglogo stola"): Obzor' ['Principles, Limits and Grounds for Restriction of Human Rights and Freedoms under the Russian Legislation and International Law (Round Table Materials): Review] (1998) 10 Gosudarstvo i pravo 45-62 (in Russian).

24. Podmarev A, 'Obshhie uslovija ogranichenija prav i svobod cheloveka, zakreplennye Vseobshhej deklaraciej prav cheloveka 1948 goda' ['General Terms for Restriction of Human Rights and Freedoms as Set Forth in the Universal Declaration of Human Rights of 1948'] [2009] 2(7) Pravovaja kul'tura 97 (in Russian).

25. Rabinovych P ta Pankevych I, 'Zdiisnennia prav liudyny: problemy obmezhuвання (zagalnoteoretychni aspekty)' [Implementation of Human Rights: Issues of Limits (General Theoretical Aspects)'] (2001) 3 Praci Lvivskoi laboratorii prav liudyny i gromadianyna 107 (in Ukrainian).

26. Rabinovych P, 'Mezhi prav liudyny (deiaki pytannia zahalnoi teorii)' ['Limits of Human Rights (Some Issues of General Theory)'] (1997) 3-4 Ukrainskyi chasopys prav liudyny 14 (in Ukrainian).

27. Rabinovych S, 'Prava liudyny u pryrodno-pravovii dumtsi katolytskoi tserkvy (za materialamy sotsialnoi doktryny katolytysyzmu)' ['Human Rights in the Natural Legal Thought of the Catholic Church (Based on the Social Doctrine Materials of Catholicism)'] (2004) 7 Pratsi Lvivskoi laboratorii prav liudyny i hromadianyna Naukovo-doslidnoho instytutu derzhavnoho budivnytstva ta mistsevoho samovriaduvannia Akademii pravovykh nauk Ukrainy 158-64 (in Ukrainian).

Dissertation

28. Grevcova E, 'Pravomernye ogranichenija prav i svobod cheloveka v mezhdunarodnom prave' ['Lawful Restrictions of Human Rights and Freedoms in International Law'] (dis kand jurid nauk, 2009) (in Russian).

29. Troickaja A, 'Konstitucionno-pravovye predely i ogranichenija svobody lichnosti i publichnoj vlasti' ['Constitutional Legal Limits and Restrictions of Individual Freedom and Public Power'] (dis kand jurid nauk, 2008) (in Russian).

30. Filippova I, 'Konceptii ogranichenija gosudarstvennoj vlasti: teoretiko-pravovoe issledovanie' ['State Power Limitation Concepts: Theoretical Legal Research'] (dis kand jurid nauk, 2006) (in Russian).

Theses

31. Strekalov A, 'Obmezhennia osnovnykh prav ta svobod liudyny i hromadianyna yak instytut konstytutsiinoho prava Ukrainy' ['Restrictions of Fundamental Human and Civil Rights and Freedoms as an Institution of Constitutional Law of Ukraine'] (avtoref dys kand yuryd nauk, 2010) (in Ukrainian).

Websites

32. Sartori D, 'End-of-life issues and the European Court of Human Rights. The value of personal autonomy within a "proceduralized" review' <http://www.qil-qdi.org/wp-content/uploads/2018/06/03_End-Life_SARTORI_FIN.pdf> accessed 28 September 2018 (in English).

33. Schmidt M, 'Limits to the restrictions to freedom of expression. Criteria and Application' <http://www2.ohchr.org/english/issues/opinion/articles1920_iccpr/docs/A-HRC-10-31-Add3.pdf> accessed 28 September 2018 (in English).

34. Gerber P and Gory J, 'The UN human rights committee and LGBT rights: What is it doing? What could it be doing?' <https://www.researchgate.net/publication/275149501_The_UN_human_rights_committee_and_LGBT_rights_What_is_it_doing_What_could_it_be_doing> accessed 28 September 2018 (in English).

Глава 5. ВПЛИВ ЗАГАЛЬНОЇ ДЕКЛАРАЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ НА ФОРМУВАННЯ ФУНДАМЕНТАЛЬНИХ ПРАВОВАХІСНИХ АКТІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

10 грудня 1948 р. після ретельної підготовчої роботи та довготривалого обговорення окремих статей 48 державами – членами Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) була урочисто прийнята та проголошена Загальна декларація прав людини (далі – Декларація)¹¹⁶.

Сьогодні день прийняття цього унікального документа, який, без сумніву, став наріжним каменем сучасних всесвітньої та регіональних систем захисту прав людини, щорічно святкується у всьому світі як *День прав людини*. Зокрема, 10 грудня 2018 р. людство буде відзначати 70-річчя прийняття Декларації¹¹⁷. І це не просто чергова річниця, а нагода вкотре переосмислити унікальність та віддати шану безпрецедентному значенню цього акта для становлення і розвитку нового міжнародного правопорядку, який був покликаний на майбутнє унеможливити трагічні події, що мали місце під час Другої світової війни. Святкування 70-річчя Декларації – вдалий час для оцінювання уже досягнутого прогресу у сфері створення належних умов життя індивіда у глобалізованих умовах сьогодення, а також планування подальших шляхів утілення правозахисних ідеалів та цілей Декларації – частина яких все ще на шляху реалізації. Для України воно має особливе значення. І справа тут не тільки у тому, що представники тоді ще Радянської України в ООН брали участь у розробці положень Декларації. Є підстави вважати, що ще задовго до подій Другої світової війни, які безпосередньо спричинили прийняття цього акта, українські науковці – випускники юридичного факультету Львівського університету (нині – Львівський національ-

¹¹⁶ Е Лукашова, *Права человека: учебник для вузов* (Норма-Инфра 2012) 459.

¹¹⁷ Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015. (дата звернення: 28.09.2018).

ний університет імені Івана Франка) безпосередньо долучилися до формування ідеології та системи прав людини, які на 90% визначили зміст та структуру Декларації. Імена цих науковців – Г. Лаутерпахт і Р. Лемкін, які у 20-х роках XX ст. здобували юридичну освіту на теренах Львівщини. Безпосередньо це проявилось у тому, що опублікована у червні 1945 р. книга Г. Лаутерпахта “Міжнародний білль прав людини” (у якому були викладені авторські проекти самого Білля і спеціального органу ООН з контролю за дотриманням цього акта), через два роки була роздана членам очолюваної Е. Рузвельт робочої групи (комітету) Комісії ООН з прав людини, котрій було доручено підготувати проект “Міжнародного білля прав людини” (пізніше названого ООН “Загальна декларація прав людини”)¹¹⁸. Важливе значення для становлення сучасної системи захисту прав людини також мали погляди Р. Лемкіна (який повну юридичну освіту здобув у Львівському університеті у 1921–1926 рр.) Він став автором першої в історії людства концепції злочину “геноцид” й основним співавтором Концепції ООН про заборону цього злочину і встановлення відповідальності за його вчинення. (До речі, цей документ було ухвалено Генеральною Асамблеєю ООН навіть на день раніше, ніж Декларацію – 9 грудня 1948 р.).

Утім, дозволимо собі перевернути сторінки правової історії і торкнутися певних сучасних аспектів міжнародно-правового захисту прав людини, які пов’язані з процесами юридичного гарантування прав людини у Європейському Союзі (далі – ЄС) – міжнародного формування, з яким нині Україна прагне побудувати глибокі партнерські відносини. Відомо, що передумовою тісної інтеграції між Україною та ЄС є адаптація законодавства нашої держави до правових стандартів ЄС, зокрема, до стандартів цієї унікальної міжнародної організації у сфері прав та свобод людини. Як нам видається, заслуговує уваги порівняльна характеристика вихідних засад Декларації (як акта давно відомого українській юридичній науці і правозахисній практиці) та принципів захисту прав людини, покладених

¹¹⁸ П. Рабінович та С. Добрянський, ‘Рецензія на книгу професора Лондонського університетського коледжу Ф. Сендса “Дорога Схід – Захід. Витоки геноциду і злочинів проти людяності” (Лондон, 2016)’ (2017) 4 Право України 62.

в основу Хартії основних прав Європейського Союзу (далі – Хартія ЄС). Це дасть змогу, на нашу думку, оцінити вектори “праволюдності” спрямованості цих двох міжнародних актів з прав людини, а отже, і більш реалістично визначити послідовність приведення законодавства України у відповідність до праволюдних стандартів ЄС.

Питанням змісту, правової природи та впливу Декларації на становлення сучасної міжнародної системи захисту прав людини присвячені праці таких вітчизняних та іноземних дослідників, як Д. Байер, Е. Бредлі, М. Буроменський, М. Дженіс, Р. Кей, П. Рабінович.

Метою дослідження є, зважаючи на складність і багатогранність означених питань, нагальна потреба у подальших наукових розвідках із цієї проблематики, зокрема в аспекті впливу Декларації на ідейну спрямованість та правозахисні принципи Хартії ЄС.

Гідність людини як фундамент системи її прав та свобод

Спочатку коротко охарактеризуємо значення Хартії ЄС для України.

По-перше, переважна більшість прав, які закріплені у Хартії, – це права людини. Отже, знання можливостей людини, які зафіксовані у ній, є важливим для тих громадян України, які перебувають у країнах ЄС або ж мають намір виїхати туди.

По-друге, низка положень цього документа вносять суттєві новели у сучасне розуміння тих можливостей, які становлять інститут прав людини, а тому аналіз Хартії ЄС є важливим з огляду на перспективи удосконалення конституційно-правового механізму охорони і захисту прав та свобод людини й громадянина в Україні.

По-третє, положення Хартії ЄС визначають критерії оцінки діяльності органів ЄС в усіх сферах, зокрема й у сфері зовнішньої політики, а отже, й у відносинах ЄС з одним із його партнерів на європейській арені – Україною.

Урешті-решт, Хартія ЄС, як постійно підкреслюють її творці, – це не тільки правотворчий акт, джерело права. Вона закріплює також загальні фундаментальні цінності, відповідно до яких структуровано цей акт: людська гідність, свобода, рівність та солідарність¹¹⁹. З огляду на це, як зазначається у вітчизняній літературі, Хартія ЄС

¹¹⁹ С Шевчук, ‘Хартія основних прав для нової Європи’ в Шевчук С (ред), *Ніщський договір та розширення Європейського Союзу* (Логос 2001) 58.

якісно переосмислює положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція), висуваючи на перше місце захист гідності людини як основи загальнолюдських основних прав, свобод та цінностей¹²⁰.

Прикметно, що на відміну від інших регіональних юридичних інструментів забезпечення прав людини, Хартія ЄС принципово наслідуює ідеологію Декларації, акцентуючи саме на гідності людини як її фундаментальній цінності – саме так, як закладено у преамбулі та ст. 1 Декларації.

Також слід звернути увагу на те, що фундаментальні цінності, які використано в Хартії ЄС як критерії групування прав людини – гідність, свобода, справедливість, солідарність, по суті відтворюють однопорядкові категорії Декларації, вжиті у преамбулі цього акта – «Беручи до уваги, що визнання гідності, яка властива всім членам людської сім'ї, і рівних та невід'ємних їх прав є основою свободи, справедливості та загального миру»¹²¹. Щоправда, норми Хартії ЄС діалектично переводять ці поняття на якісно більш високий рівень формально-юридичного закріплення та конкретизації, але це, на нашу думку, вкотре підтверджує “генетичну” спорідненість таких актів.

Змістовний і структурний аналіз Хартії ЄС дають, гадаємо, достатні підстави вважати, що в її основі (порівняно з іншими всесвітніми та регіональними інструментами захисту прав людини) закладено принципово нові філософсько-світоглядні засади на людину та її місце у світі.

Вже у преамбулі Хартії ЄС зазначено: «Людина та її інтереси – у центрі діяльності Союзу», а глава I цього акта прямо іменується “Гідність”¹²².

Формулювання, “виведення” прав людини із поняття людської гідності свідчить, на нашу думку, про визнання цієї властивості людини джерелом (суб'єктивним) усіх її прав, а також про поступове зростання питомої ваги принципу гуманізму як системоутворюючої

¹²⁰ А Пендак (переклад), ‘Хартія основних прав Європейського Союзу’ в Шевчук С (ред), *Ніщський договір та розширення Європейського Союзу* (Логос 2001) 176.

¹²¹ Загальна декларація прав людини (н 2).

¹²² Там само.

засади з-поміж інших принципів сучасного інституту прав людини. Саме принцип гуманізму лежить в основі положення про те, що людина є метою суспільного розвитку, а не його засобом. Специфіка саме цієї засади полягає й у тому, що остання підкреслює спрямованість інституту прав людини на створення умов для забезпечення унікальності кожного окремого людського буття, існування.

Видається, що ця інтегративна властивість природи людини – її гідність, є принципово важливою, зокрема, для пояснення феномена “позитивної дискримінації” як специфічної риси сучасної концепції прав людини. Так, глава III Хартії ЄС “Рівність” включає правові норми, які закріплюють права дітей (ст. 24), права літніх людей (ст. 25) та права осіб з фізичними та розумовими вадами (ст. 26).

Можна припустити, що втілена у Хартії ЄС сучасна інтерпретація поняття “гідності” людини покликана реалізувати на практиці ідею “соціальної компенсації органічної неповноцінності людини”, тобто забезпечити виживання, гідне існування та розвиток і тих індивідів, які внаслідок вроджених чи набутих вад потребують створення спеціальних “умов та засобів”¹²³, що забезпечують їм “перемогу, а не поразку в боротьбі за життя”¹²⁴.

Соціально-природний характер та неподільність системи основоположних прав та свобод людини

Видається, що правозахисна ідеологія Хартії ЄС виявляє спадковість із вихідними засадами формування прав та свобод людини, а також із принципами ідеології захисту прав людини, втіленої у нормах Декларації. Як у положеннях Хартії ЄС, так і у нормах Декларації прослідковується ідея щодо *соціально-природного характеру* прав людини, яка передбачає потребу удосконалення прав та свобод людини відповідно до змінюваних соціальних умов. Так, в абзаці 4 преамбули Декларації зазначається:

<...> беручи до уваги, що народи Об’єднаних Націй підтвердили в Статуті свою віру в основні права людини, в гідність і цін-

¹²³ П Рабінович, ‘Зміст і обсяг прав людини: всесвітня уніфікація чи національна диверсифікація?’ (2001, 17-23 листопада) Юридичний вісник України 8.

¹²⁴ С Спасибенко, ‘Социальная идентичность человека’ (2011) 1 Социально-гуманитарные знания 54-5.

ність людської особи і в рівноправність чоловіків і жінок та вирішили сприяти соціальному прогресові і поліпшенню умов життя при більшій свободі¹²⁵.

Розгляд інституту прав людини крізь призму гідності людини та соціально-природного характеру таких прав дає змогу пояснити відмову розробників Хартії ЄС від традиційного поділу прав людини на “громадянські” (фізичні й особистісні), політичні, економічні, соціальні та культурні групи, і використання у цілому акті загальнолюдських моральних понять як критеріїв класифікації прав людини.

Отже, гідність як властивість людини та джерело її основних прав, по-перше, потребує забезпечення однакового значення усіх її можливостей, що, зі свого боку, підсилює положення про їх неподільність як характерну рису сучасного інституту прав людини. А по-друге, це дасть можливість відмовитися від поділу прав людини на “природно-біологічні” та “природно-соціальні”¹²⁶, а також від диференціювання можливості практичної здійсненності прав людини залежно від їх закріплення у законодавстві¹²⁷.

Визнання пріоритетного значення за людською гідністю чітко прослідковується й при аналізі інших глав – головних структурних елементів Хартії ЄС. У цьому аспекті цікавою для аналізу є глава II “Свободи”, до якої включено, окрім традиційних прав класичної доктрини природного права (так званих “негативних” – право на вільне висловлювання думки, свободу совісті та зібрань) і такі права, які вважають правами “другого покоління” (зокрема, право на працю, право на житло).

Наведені положення свідчать про певну трансформацію самого розуміння прав людини якраз в аспекті свободи – власне, через визнання гідності людини джерелом усіх її прав та свобод. Так, якщо класична доктрина природного права зазвичай визнає свободами ті можливості людини, реалізація яких не потребує зовнішньої допомоги, втручання держави чи суспільства, то у Хартії ЄС поняттям свободи охоплюються і ті можливості, реалізація яких потребує суттєвого сприяння, “позитивної” дії з боку суспільства загалом.

¹²⁵ Загальна декларація прав людини (н 2).

¹²⁶ Л Рассказов и И Упоров, *Естественные права человека* (Знание 2001) 6.

¹²⁷ Г Манов, *Теория государства и права* (Бек 2008) 217.

Отже, є підстави констатувати у документі, що розглядається, трансформацію традиційного розуміння “негативних” прав – свобод людини. Ця трансформація сприяє, так би мовити, консолідації усіх прав людини навколо їх суб’єкта – людини незалежно від видової належності останніх.

Порівняння номенклатури прав людини, закріплених у Хартії ЄС, виражено виявляє її певну “генетичну спадковість” з нормами Декларації, адже в останній права людини подаються комплексно, без поділу на певні групи, як пізніше було зроблено при розробці Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права людини та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права¹²⁸.

Варто відзначити також, що деякі із загальних тенденцій розвитку інституту прав людини ‘сформульованих свого часу у вітчизняній правовій літературі’¹²⁹ отримали відображення у преамбулі Хартії ЄС. Так, абзац 2 преамбули цього акта проголошує: «у центрі діяльності Союзу – людина та її інтереси».

Далі, вже у вступній частині Хартії ЄС міститься вказівка на те, що саме бралось до уваги при формулюванні у ній відповідної системи прав та свобод. Так, в абзаці 4 преамбули проголошено: «<...> необхідно посилити захист основних прав в дусі суспільних змін, що відбуваються, а також соціального розвитку, наукового та технологічного прогресу шляхом закріплення цих прав в Хартії»¹³⁰.

Наведене положення дає підстави вважати, що розробники Хартії ЄС виходили, власне, із соціально-природного характеру інституту прав людини¹³¹, а він відображається, зокрема, таким визначенням поняття прав людини, згідно з яким вони є можливостями людини, об’єктивно зумовленими досягнутим рівнем розвитку людства (економічним, політичним, соціальним, духовним)¹³².

¹²⁸ Лукашова (н 1) 463.

¹²⁹ П Рабінович, *Основи загальної теорії права та держави: навчальний посібник* (Край 2008) 8.

¹³⁰ Хартія основних прав Європейського Союзу (н 5) 179.

¹³¹ С Добрянський, ‘Права і свободи людини: класична доктрина і сучасна концепція (до порівняльної характеристики)’ (2001) 36 Вісник Львівського Університету. Серія юридична 5.

¹³² С Добрянський, ‘Хартія основних прав Європейського Союзу: причини прийняття та значення’ (2002) 11 Право України 8.

Саме таке бачення природи й джерел походження прав людини підтверджується і робочими документами Конвенту – спеціального органу, що розробляв Хартію ЄС. Зокрема, при обговоренні питання про спосіб техніко-юридичного закріплення Хартії ЄС у системі установчих документів цього наднаціонального утворення було висловлено побажання ‘здійснити це у такий спосіб, аби можна було вносити зміни та доповнення до Хартії і виключити перспективу перетворення цього документа та застиглий пам’ятник історії права’.

Системний аналіз Хартії ЄС дає змогу дійти висновку про підтвердження висловленої у літературі гіпотези стосовно перспектив подальшого розвитку інституту прав людини у напрямі все більшого задоволення потреб людини¹³³. У цьому ракурсі заслуговує на увагу ст. 8 глави II “Свободи” Хартії ЄС, яка зветься “Захист персональних даних”. Система можливостей людини, яка впливає із формулювання цієї статті, спрямована, вочевидь, на задоволення потреби людини у саморепрезентації, самовиявленні або, говорячи іншими словами, на поширення та збереження достовірної (неспотвореної) щодо неї інформації, а у разі виявлення спотворення останньої – на внесення необхідних змін.

Цікаво зазначити, що необхідність визнання за людиною права практично однакового (ідентичного) зі змістом можливостей людини, які впливають зі ст. 8 глави II “Рівність”, було сформульовано у зарубіжній правовій літературі німецьким ученим Дж. Кальтунгом¹³⁴.

Отже, у нормах Хартії ЄС дещо розширено каталог прав людини як відображення зростання її потреб, засобів їх задоволення.

У Хартії ЄС враховано й інші засади сучасного інституту прав людини. Це виражається, перш за все, у спробі збалансованого поєднання принципів формальної та фактичної рівності як таких засад. У найменуванні глави III Хартії ЄС прямо вживається термін “рівність”. Однак, на відміну від класичних міжнародних документів, де принципу рівності приділяється зазвичай декілька статей у системі всіх норм відповідного документа, у Хартії ЄС зазначений термін вживається одночасно для позначення як принципу інституту прав

¹³³ С Добрянський, ‘Хартія основних прав Європейського Союзу: причини прийняття та значення’ (2002) 11 Право України 8.

¹³⁴ J Caltung, *Human Rights in Another Key* (Polity Press 1994) 74.

людини в ЄС, так і одного з інтегруючих елементів, критеріїв класифікації тих прав людини, які передусім покликані таку рівність забезпечити. Статті 20, 21, 23 Хартії ЄС спрямовані на забезпечення реалізації принципу формально однакових стартових можливостей для усіх носіїв відповідних прав людини.

Статті 22, 24, 25 та 26 покликані забезпечувати “пільговий” режим в аспекті створення додаткових правових можливостей для тих категорій людей, які внаслідок певних вроджених чи набутих вад потребують для задоволення своїх потреб та інтересів створення спеціальних “умов та засобів”¹³⁵. Такі спеціальні правові можливості передбачено, зокрема, для дітей, для літніх людей, для осіб з фізичними та розумовими вадами.

Стаття 22 спеціально покликає гарантувати культурну, релігійну та мовну різноманітність. Ця норма, гадаємо, відображає прагнення сприяти поступовому створенню загальнолюдської культури прав людини, вільної від етноцентричних спотворень, враховуючи культурний (у широкому сенсі) плюралізм держав – членів ЄС, який, ясна річ, істотно посилиться після прийняття нових держав до цього формування.

Висновки. Системний аналіз положень Хартії ЄС свідчить, що сьогодні цей документ можна вважати одним із найпрогресивніших здобутків людства у царині прав людини. З певними застереженнями, можна стверджувати, що цей міжнародний акт з прав людини максимально враховує засади сучасного розуміння вихідних принципів інституту прав людини та відображає тенденції розвитку правового статусу особи у сучасному світі. Однак незаперечний поступ у гарантуванні прав людини в ЄС, який став можливим саме завдяки Хартії ЄС, був би неможливим без Декларації – документа світового значення, який заклав не тільки сучасні принципи міжнародного гарантування прав людини, а й, певною мірою, нового світового правопорядку.

Аналіз векторів “праволюднинної” спрямованості Декларації та Хартії ЄС дає змогу з достатньою впевненістю констатувати факт їх “генетичної спорідненості”, а саме: закріплення спільних засад щодо розуміння природи основоположних прав та свобод людини,

¹³⁵ Рабінович (н 8) 8.

гідності як фундаменту прав та свобод людини, а також неподільності прав і свобод людини як їх іманентної властивості.

Отже, адаптацію законодавства України до праволюдських стандартів ЄС слід розглядати не просто як бажану, але недосяжну перспективу, а процес, який триває з моменту, коли норми Декларації почали реально втілюватися у законодавстві України.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Zahalna deklaratsiia prav liudyny [Universal Declaration of Human Rights] vid 10 hrudnia 1948 r. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (accessed: 28.09.2018) (in Ukrainian).

Bibliography

Authored books

2. Caltung J, *Human Rights in Another Key* (Polity Press 1994) (in English).
3. Lukashova E, *Prava cheloveka: uchebnik dlja vuzov [Human Rights: Textbook for Universities]* (Norma-Infra 2012) (in Russian).
4. Manov G, *Teorija gosudarstva i prava [Theory of State and Law]* (Bek 2008) (in Russian).
5. Rabinovych P, *Osnovy zahalnoi teorii prava ta derzhavy: navchalnyi posibnyk [Fundamentals of the General Theory of Law and State: Textbook]* (Krai 2008) (in Ukrainian).
6. Rasskazov L i Uporov I, *Estestvennye prava cheloveka [Natural Human Rights]* (Znanie 2001) (in Russian).

Edited books

7. Pendak A (pereklad), 'Khartiia osnovnykh prav Yevropeiskoho Soiuzu' ['Charter of Fundamental Rights of the European Union'] v Shevchuk S (red), *Nitstskyi dohovir ta rozshyrennia Yevropeiskoho Soiuzu [The Treaty of Nice and the Enlargement of the European Union]* (Lohos 2001) (in Ukrainian).
8. Shevchuk S, 'Khartiia osnovnykh prav dlia novoi Yevropy' ['Charter of Fundamental Rights of the European Union'] v Shevchuk S (red), *Nitstskyi dohovir ta rozshyrennia Yevropeiskoho Soiuzu [The Treaty of Nice and the Enlargement of the European Union]* (Lohos 2001) (in Ukrainian).

Journal articles

9. Dobrianskyi S, ‘Prava i svobody liudyny: klasychna doktryna i suchasna kontseptsiiia (do porivnialnoi kharakterystyky)’ [‘Human Rights and Freedoms: Classical Doctrine and Modern Concept (on the Comparative Characteristics)’] (2001) 36 Visnyk Lvivskoho Universytetu. Seriiia yurydychna 5 (in Ukrainian).

10. Dobrianskyi S, ‘Khartiia osnovnykh prav Yevropeiskoho Soiuzu: prychyny pryiniattia ta znachennia’ [‘Charter of Fundamental Rights of the European Union: Grounds for Adoption and Significance’] (2002) 11 Pravo Ukrainy 8 (in Ukrainian).

11. Rabinovych P ta Dobrianskyi S, ‘Retsenziia na knyhu profesora Londonskoho universytetskoho koledzhu F. Sandsa “Doroha Skhid – Zakhid. Vytoky henotsydu i zlochyniv proty liudianosti” (London, 2016)’ [‘Review of the Book by Ph. Sands, Professor of University College London “East West Street. On the Origins of Genocide and Crimes against Humanity” (London, 2016)’] (2017) 4 Pravo Ukrainy 62 (in Ukrainian).

12. Rabinovych P, ‘Zmist i obsiah prav liudyny: vsesvitnia unifikatsiia chy natsionalna dyversyfikatsiia?’ [‘Human Rights Contents and Scope: Global Unification or National Diversification?’] (2001, 17-23 lystopada) Yurydychnyi visnyk Ukrainy 8 (in Ukrainian).

13. Spasybenko S, ‘Sotsyalnaia ydentychnost cheloveka’ [‘Social Identity of a Person’] (2011) 1 Sotsyalno-humanytarnyie znanyia 54-5 (in Russian).

Глава 6. ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ ЯК СПОСІБ ЗАХИСТУ ЦІННОСТЕЙ, ЗАКРІПЛЕНИХ У ЗАГАЛЬНІЙ ДЕКЛАРАЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ

Як стверджується у преамбулі Загальної декларації прав людини (далі – Декларація)¹³⁶, ухваленій Організацією Об'єднаних націй (далі – ООН) у 1948 р., однією із причин прийняття цього епохального документа було прагнення попередити у майбутньому вчинення “варварських актів”, з якими не може миритися совість людства. Серед них – злочини проти людяності, перша згадка про які містилася у Декларації про засудження масових вбивств вірмен в Османській імперії¹³⁷. Та, на жаль, такі прагнення і надія не виправдалися. Тому, аби правильно зрозуміти “дух” Декларації, необхідно з'ясувати проблематику названих кримінальних правопорушень. Саме така спроба представлена у цій статті.

Як відомо, проголошенню Декларації передував Нюрнберзький процес, здійснений державами – переможницями у Другій світовій війні, – Міжнародний військовий трибунал для покарання головних військових злочинців європейських країн осі. Участь у проектуванні Статуту цього міжнародного судового органу брав, зокрема, відомий на той час британський юрист, професор Г. Лаутерпахт (уродженець Львівщини, колишній студент юридичного факультету Львівського університету (йдеться про сучасний Львівський національний університет імені Івана Франка))¹³⁸. Саме йому і належить історична заслуга першого доктринального формулювання складів

¹³⁶ Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 28.09.2018).

¹³⁷ France, Great Britain and Russia Joint Declaration. (1915) <http://www.armenian-genocide.org/popup/affirmation_window.html?Affirmation=160> accessed 25 September 2018.

¹³⁸ Ф Сендс, *Східно-західна вулиця* (пер з англ П Мигаля, Видавництво Старого Лева 2017) 187.

основних різновидів злочинів проти людяності. Ці формулювання дістали пряме закріплення у Статуті Нюрнберзького трибуналу.

Правова природа злочинів проти людяності, аналізу підстав та передумов встановлення заборони цього виду злочинних діянь на рівні міжнародного права та судочинства має неабияку потребу у науковому дослідженні. Актуалізація дослідження проблематики у площині міжнародно-правової науки та міжнародного судочинства спричиняється, зокрема, відсутністю і донині спеціального правового документа, присвяченого цьому виду протиправних діянь, усталених наукових думок щодо потреби встановлення заборони цієї категорії злочинів на рівні міжнародної конвенції та теперішньою діяльністю Комісії ООН з міжнародного права щодо її проектування¹³⁹.

В українській правничій науці потреба дослідження проблематики злочинів проти людяності спричинена такими підставами:

1. Визначення потреби ратифікації Україною Римського статуту Міжнародного кримінального суду (далі – Статут МКС)¹⁴⁰, підписаного Україною у 1998 р., до юрисдикції якого належать злочини проти людяності та в установчих документах якого ця категорія міжнародних кримінальних правопорушень схарактеризована сьогодні найбільш повно.

2. Доцільність внесення змін до Кримінального кодексу України (далі – КК України)¹⁴¹ у частині криміналізації злочинів проти людяності в українському законодавстві.

3. Імплементація практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), правовими позиціями якого визначено особливості кримінальної відповідальності за зазначені вище види злочинних

¹³⁹ International Law Commission (69 session Geneva). (2017). Crimes against humanity. Texts and titles of the draft preamble, the draft articles and the draft annex provisionally adopted by the Drafting Committee on first reading Report. A/CN.4/L.892 + Add.1 <<http://legal.un.org/docs/index.asp?symbol=A/CN.4/L.892>> accessed 18 September 2018.

¹⁴⁰ Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995-588> (дата звернення: 20.09.2018).

¹⁴¹ Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р № 2341-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 15.07.2018).

діянь у співвідношенні із загальновідомими у теорії кримінального права положеннями (протиправності та можливості покарання особи за вчинення злочину лише у випадку встановлення кримінальної відповідальності за цей вид злочинних діянь нормами національного законодавства, у частині особливостей застосування принципу ретроспективності покарання, а також відповідність загальновідомим аксіомам-засадам *nullum crimen sine poena, nulla poena sine lege*¹⁴².

Показовим є й те, що і в Україні, на виконання Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року, затвердженої Указом Президента України від 25 серпня 2015 р. № 501/2015¹⁴³, Планом дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року, затвердженим розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2015 р. № 1393-р¹⁴⁴, передбачено розроблення та подання до Верховної Ради України законопроекту щодо внесення змін до КК України та, в разі потреби, до інших нормативно-правових актів з метою гармонізації національного законодавства з нормами міжнародного гуманітарного права. Такий проект Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення гармонізації кримінального законодавства з положеннями міжнародного права” розроблений Кабінетом Міністрів України. Відповідно до пропозицій статті КК України слід доповнити окремою статтею, якою передбачити відповідальність за вчинення злочинів проти людяності, а також внести зміни до статей загальної частини кодексу щодо параметрів дії кримінального закону стосовно цієї категорії злочинних діянь та встановити умову про неможливість застосування до неї амністії.

В основу дослідження покладено соціально-детерміністичний та антропосоціальний методологічні підходи. Перший із них зумо-

¹⁴² Case Korbely v. Hungary (2008). Application no. 9174/02 <<https://case-book.icrc.org/case-study/echr-korbely-v-hungary>> accessed 14 September 2018.

¹⁴³ Національна стратегія у сфері прав людини, затверджена Указом Президента України від 25 серпня 2015 р. № 501/2015. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/501/2015> (дата звернення: 20.09.2018).

¹⁴⁴ Про затвердження плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2015 р. № 1393-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npras/248740679> (дата звернення: 20.09.2018).

вив розгляд предмета дослідження з огляду на вирішальне значення саме соціальних чинників у вирішенні та інтерпретації злочинів проти людяності, а також юридичної відповідальності за їх вчинення. Другий підхід пов'язаний із визнанням специфіки людини (як найдосконалішого різновиду живих істот), з урахуванням її біосоціальної природи, екзистенціальних потреб та інтересів у соціумі.

Із загальнонаукових методів дослідження активно використано конкретно-соціальний аналіз значущості певних діянь для існування і розвитку окремих індивідів, їхніх груп та організацій, насамперед значущості негативної, руйнівної (при поясненні історичних трансформацій у трактуванні поняття злочинів проти людяності, їх складових і структури, а також при інтерпретації юридичної відповідальності осіб, які їх вчинили). Також застосовано порівняльно-правовий метод дослідження (при зіставленні ознак та елементів досліджуваних злочинів, різновиди яких фіксувалися у статутних документах низки міжнародних трибуналів і судів).

Герменевтичний метод застосований для відшукування, уточнення та формулювання смислу терміно-понять, що ними описуються досліджувані злочини та заходи юридичної, насамперед міжнародно-правової, відповідальності за їх вчинення.

Фундаментом обрання та використання зазначених концептуальних підходів та дослідницьких методів була діалектика як всезагальна парадигма будь-яких наукових досліджень.

Метою дослідження є вивчення легалізованої у міжнародних документах конструкції злочинів проти людяності, а також заходи юридичної відповідальності за їх вчинення. Простежуються зумовлені конкретними історичними подіями зміни офіційної інтерпретації відповідних понять, починаючи зі статутних документів Нюрнберзького трибуналу та закінчуючи рішеннями ЄСПЛ.

Незважаючи на те, що термін “злочини проти людяності” був закріплений у документах міжнародного характеру ще на початку ХХ ст., вперше переслідування та притягнення до відповідальності за вчинення цього виду міжнародних правопорушень відбулося після Другої світової війни у 1945 р. Міжнародним військовим трибуналом у Нюрнберзі. Формулювання складів злочинів проти людяності для Нюрнберзького трибуналу було спроектоване, як вже зазначалося вище, професором Г. Лаутерпахтом. Вперше в історії визначення

цієї категорії злочинів та правова конструкція закріплювалися документом нормативного характеру – Статутом Міжнародного військового трибуналу для суду та покарання головних військових злочинців європейських країн осі – Статутом Нюрнберзького трибуналу¹⁴⁵. До них було віднесено вбивство, знищення, поневолення, депортацію та інші нелюдські дії, вчинені проти будь-якого цивільного населення, до або під час війни, переслідування за політичними, расовими або релігійними ознаками при виконанні або у зв'язку з виконанням будь-якого злочину, що підпадає під юрисдикцію Трибуналу, незалежно від порушення внутрішнього законодавства країни, в якій цей злочин вчинено. Міжнародним військовим трибуналом для покарання головних військових злочинців європейських країн осі за вчинення цього виду міжнародних кримінальних правопорушень засуджено 16 осіб.

Токійська хартія 1946 р., яка заснувала Міжнародний військовий трибунал на Далекому Сході, включила таке саме визначення злочинів проти людяності¹⁴⁶.

Після Нюрнберзького та Токійського судових процесів 1945–1946 рр. судовий орган, до компетенції якого належало притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення злочинів проти людяності, був створений через п'ять десятиліть. Проте з 1947 р. Комісією ООН з міжнародного права продовжувалося дослідження правової природи злочинів проти людяності, результати якого були закріплені у Кодексі правопорушень проти миру та безпеки людства 1996 р. У ньому злочини проти людяності були визначені як різні нелюдські дії, тобто вбивства, знищення, катування, поневолення, переслідування за політичними, расовими, релігійними чи етнічними ознаками, інституціоналізована дискримінація, свавільна депортація або примусове переміщення населення, свавільне позбавлення волі, зґвалтування, примусова проституція та інші нелюдські дії, здійснені систематично або у великих масштабах, підбурювані або керовані

¹⁴⁵ Статут Міжнародного військового трибуналу для суду та покарання головних військових злочинців європейських країн осі від 8 серпня 1945 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_201 (дата звернення: 20.09.2018).

¹⁴⁶ International Military Tribunal for the Far East (IMTFE) Charter. (1946) <<https://www.uni-marburg.de/icwc/dateien/imtfec.pdf>> accessed 26 September 2018.

урядом або будь-якою організацією чи групою¹⁴⁷. Таке визначення відрізняється від закріпленого у документах Нюрнберзького процесу відсутністю так званого військового зв'язку, а саме – не встановлено вимоги щодо їх вчинення до або під час війни, тим самим розширено кримінальну відповідальність щодо цього виду злочинних діянь як таких, що мають місце не лише в умовах збройного конфлікту.

У 1993 р. Рада Безпеки ООН створила Міжнародний кримінальний трибунал для колишньої Югославії (далі – МТКЮ) з метою проведення розслідування та притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні геноциду, військових злочинів та злочинів проти людяності, що мали місце в колишній Югославії. Змістове наповнення злочинів проти людяності, відповідно до статутних документів цього трибуналу, відповідало позиції Нюрнберзького трибуналу із дещо розширеним переліком діянь, включивши до їхнього складу позбавлення волі, катування та згвалтування. Статутом МТКЮ також було закріплене положення щодо пов'язаності таких злочинів із міжнародним, а також неміжнародним збройним конфліктом¹⁴⁸.

У 1994 р. ООН заснувала Міжнародний кримінальний трибунал по Руанді (далі – МКТР) у зв'язку з геноцидом, що мав місце з квітня по липень 1994 р. У Статуті МКТР було знято вказівку про пов'язаність злочинів проти людяності зі збройним конфліктом, а також зазначалося, що нелюдські дії повинні бути частиною 'систематичної або широкомасштабної атаки проти будь-якого цивільного населення на національному, політичному, етнічному, расовому або релігійному ґрунті'¹⁴⁹. Радше за все, такі поправки до формулювання складів злочинів було внесено з огляду на внутрішній характер конфлікту в Руанді.

¹⁴⁷ Draft Code of Crimes against the Peace and Security of Mankind. (1996) Yearbook of the International Law Commission, vol. II, Part Two <http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/7_4_1996.pdf> accessed 25 September 2018.

¹⁴⁸ Statute of the International Criminal Tribunal for Yugoslavia (1994) <http://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_sept09_en.pdf> accessed 25 September 2018.

¹⁴⁹ Statute of the International Criminal Tribunal for Rwanda (1993) <<http://unictr.irmct.org/Portals/0/English%5cLegal%5cStatute%5c2010.pdf>> accessed 26 September 2018.

У 1998 р. на дипломатичній конференції у Римі був схвалений представниками 120 держав – членів ООН (зокрема й Україною) Статут МКС¹⁵⁰. Він набрав чинності у 2002 р. У цьому документі передбачено найширший перелік конкретних злочинних дій, які сьогодні можуть вважатися злочинами проти людяності. Аналізуючи наведені положення Статуту МКС, деякі науковці зазначають, що фраза “злочини проти людяності”, по-перше, передбачає правопорушення, які загрожують не тільки жертвам та їхнім громадам, а й усім людям, незалежно від громадянства чи національності. По-друге, таке формулювання визначає, що ці злочини порушують основи, власне, людського життя та визнання біосоціальної сутності людини, що відрізняє нас від інших природних істот. Можна припустити, що визначальною рисою цих правопорушень є цінність, на яку вони посягають, а саме – людяність¹⁵¹.

Відповідно до даних офіційного сайту МКС станом на 1 жовтня 2018 р. у його провадженні перебуває 11 справ щодо обвинувачення у вчиненні злочинів проти людяності, серед них: вісім – на стадії досудового розгляду, три – розглядаються. МКС було закрито п’ять справ обвинувачення у вчиненні злочинів проти людяності та одна справа перебуває на стадії репарації.

Визначення переліку діянь, що належать до злочинів проти людяності, передбачено ст. 7 Статуту МКС¹⁵² та відображено у правій колонці наведеної нижче таблиці, що має на меті відобразити їх кількісне співвідношення та відсоток запозичення із конструкції професора Г. Лаутерпахта, спроектованої у 1945 р. для обвинувальної промови Р. Джексона (Генерального прокурора (1940–1941 рр.) і судді Верховного Суду США (1941–1954 рр.)), головного обвинувача від США на Нюрнберзькому процесі)¹⁵³ із подальшим нормативним закріпленням у Статуті Нюрнберзького трибуналу (шрифтові виділення у ній стосуються саме тих положень, які у зазначених текстах збігаються).

¹⁵⁰ Римський статут Міжнародного кримінального суду (н 5).

¹⁵¹ S Grover, *The European Court of Human Rights as a Pathway to Impunity for International Crimes* (Springer 2010) 298.

¹⁵² Римський статут Міжнародного кримінального суду (н 5).

¹⁵³ Сендс (н 3) 187.

**Порівняльна характеристика концепції злочинів
проти людяності професора Г. Лаутерпахта,
відображеної у Статуті Нюрнберзького трибуналу
з визначенням злочинів проти людяності у Статуті МКС**

Стаття 6(с) Статуту Міжнародного військового трибуналу для суду та покарання головних військових злочинців європейських країн осі	Частина 1 статті 7 Римського статуту Міжнародного кримінального суду
вбивство, знищення, поневолення, депорта- ція та інші нелюдські дії, вчинені проти цивільного населення до або під час війни; переслідування за політичними, расовими чи релігійними ознаками при вчиненні або у зв'язку з вчиненням будь-яких злочинних діянь, що підпадають під юрисдикцію Трибуналу, незалежно від того, чи порушується внутрішній закон тієї держави, у якій чи громадянами якої було вчинене правопорушення.	“злочин проти людяності” означає будь-яке з таких діянь, коли вони відбуваються в рамках широкомасштабного або систематичного нападу на будь-яких цивільних осіб, якщо такий напад здійснюється свідомо: а) вбивство; b) винищення; c) поневолення; d) депортація або насильницьке переміщення населення; e) ув'язнення або інше жорстоке позбавлення фізичної свободи в порушення основоположних норм міжнародного права; f) катування; g) зґвалтування, оборнення в сексуальне рабство, примус до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація або будь- які інші форми сексуального насильства порівнянної тяжкості; h) переслідування будь-якої іденти- фікованої групи або спільності за політичними, расовими, національними, етнічними, культурними, релігійним, гендерними ознаками, як це визначається

	в пункті 3, або інших мотивів, які повсюдно визнані неприпустимими згідно з міжнародним правом, в зв'язку з будь-якими діями, зазначеними в даному пункті, або будь-якими злочинами, підпадають під юрисдикцію Суду; i) насильницьке зникнення людей; j) злочин апартеїду; k) інші нелюдські дії аналогічного характеру, полягають в умисному спричиненні сильних страждань або серйозних тілесних ушкоджень або серйозного збитку психічному або фізичному здоров'ю.
--	---

По суті, у Статуті МКС застосовується першопочаткова конструкція визначення злочинів проти людяності тому, що наведене у статутних документах Нюрнберзького трибуналу: п'ять складів злочинів знайшли своє відображення серед 11, наведених у Статуті МКС, що становить близько 45%. Якщо пригадати, що формування злочинів проти людяності у Статуті Нюрнберзького трибуналу було сформульоване професором Г. Лаутерпахтом, то стає очевидним, що практично всі його положення з цього питання зберігають свою актуальність і донині.

Таким чином, можна констатувати, що в Статуті МКС знайшли відображення склади злочинів, які сформулював професор Г. Лаутерпахт ще у 1945 р. Крім того, вони в принципі збережені у підготовленому до першого читання Комісією ООН з міжнародного права проекті Конвенції ООН про заборону злочинів проти людяності¹⁵⁴ (текст документа спеціальний доповідач цієї комісії Ш. Мерфі представив учасникам міжнародних заходів із відзначення пам'яті Г. Лаутерпахта та Р. Лемкіна, які відбулися у листопаді 2017 р. у Львові).

Поняття злочинів проти людяності закріплене також у статутних документах так званих “змішаних” діючих міжнародних судових органів, утворених шляхом укладення угоди між урядами держав та ООН (Спеціальний суд по Сьєрра-Леоне та Надзвичайні палати в судах Камбоджі).

¹⁵⁴ International Law Commission (69 session Geneva) (n 4).

Інтерпретацію зазначеного виду злочинів здійснює у своїх рішеннях ЄСПЛ. Так, у рішеннях “*Korbely v. Hungary*”¹⁵⁵ та “*Kolk and Kislyiy v. Estonia*”¹⁵⁶ ЄСПЛ надав визначення цій категорії міжнародних правопорушень, витлумачивши його в історичному та теоретичному контексті, а також визначивши ознаки цих діянь щодо питань кримінальної протиправності у національному законодавстві, ретроспективної дії норм закону, поширення принципів *nullum crimen sine lege* та *nullum poena sine lege*, а також роз’яснивши окремі процедурні моменти розслідування. У справі “*Korbely v. Hungary*”¹⁵⁷ ЄСПЛ вичерпно тлумачить правову природу злочину проти людяності. Порушується питання кримінальної протиправності та визначення потреби передбачення нормою внутрішнього законодавства покарання для можливості притягнення особи до кримінальної відповідальності. ЄСПЛ зазначає, що військові злочини та злочини проти людяності є кримінальними правопорушеннями, які виникли не як частина внутрішнього кримінального законодавства, але є такими, які вважає протиправними все міжнародне співтовариство та визначає суттєві їх елементи. Відповідно до існуючого правового стандарту норм міжнародного права, який сформувався ще з часів Другої світової війни, – це не просто злочини, що караються національним законодавством більшості країн, – їхній міжнародний статус пов’язаний із визначенням на наднаціональному рівні або на основі природного права потреби захисту “основ міжнародного співтовариства”, посиляючись на загрозу, спричинену цими діями для всього людства. Таким чином, значущість цих злочинів є занадто великою, щоб покарання за їхнє вчинення можна було ставити у залежність від загальної кримінально-правової політики окремих держав. Міжнародне співтовариство здійснює переслідування та покарання за військові злочини та злочини проти людяності, з одного боку, через міжнародні трибунали, а з другого – шляхом зобов’язання держав-учасниць здійснювати кримінальне переслідування за такі злочини. Судове переслідування та покарання за військові злочини та злочини про-

¹⁵⁵ Case *Korbely v. Hungary* (n 7).

¹⁵⁶ Case *Kolk and Kislyiy v. Estonia*. (2006). Application no. 23052/04 <<http://www.derechos.org/nizkor/impu/kolk.html>> accessed 14 September 2018.

¹⁵⁷ Case *Korbely v. Hungary* (n 7).

ти людяності можливе лише в межах певних міжнародних правових гарантій. Однак останні не можуть бути змінені або замінені юридичними гарантіями внутрішнього законодавства. Особлива увага до військових злочинів та злочинів проти людяності визначається тим, що вони ставлять під загрозу міжнародний мир, безпеку та людство загалом, а тому такі питання не можуть вирішуватися у межах внутрішнього законодавства.

Стаття 15 § 1 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (далі – Пакт)¹⁵⁸, яка за своїм змістом відповідає п. 1 ст. 7 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція)¹⁵⁹, зобов'язує держав-членів беззастережно підтримувати принципи *nullum crimen sine lege* та *nulla poena sine lege*. Відповідно до п. 2 ст. 15 Пакту:

<...> ніщо в цій статті не перешкоджає відданню під суд і покаранню будь-якої особи за будь-яке діяння чи упущення, що на момент вчинення були кримінальним злочином згідно із загальними принципами права, визнаними міжнародним товариством¹⁶⁰.

Такий розподіл дає можливість переслідування раніше зазначених кримінальних злочинів *sui generis*, визначених міжнародним правом, навіть тим державам, чия національна система не передбачає криміналізації та покарання за цей вид правопорушень, але які належать до спільноти націй. Із зазначеного вище випливає, що такі діяння підлягають кримінальному переслідуванню та покаранню відповідно до умов та вимог, встановлених міжнародним правом. Інші пункти відповідних статей Пакту та Конвенції, очевидно, перекривають гарантії внутрішнього кримінального права, тим більше відповідно до п. 2 ст. 4 Пакту та п. 2 ст. 15 Конвенції обидві вимоги потребують поширення принципів від *nullum crimen* і *nulla poena*, навіть у ситуаціях війни або в надзвичайних ситуаціях. Для тих держав, які вводять у національне законодавство між-

¹⁵⁸ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 20.09.2018).

¹⁵⁹ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 20.09.2018).

¹⁶⁰ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (н 23).

народні правові норми, що стосуються військових злочинів та злочинів проти людяності після їх вчинення, інші пункти зазначених вище статей становлять дозвіл на ретроспективну дію кримінального законодавства у внутрішній правовій системі держави, отже, саме міжнародне, а не внутрішнє законодавство визначає, що такі дії підлягають покаранню. Історично цей виняток було застосовано щодо військових злочинів та злочинів проти людяності, здійснених під час Другої світової війни. Проте розвиток міжнародного права відтоді відокремив сферу міжнародного гуманітарного права від контексту війни і зробив судове переслідування і покарання за ці злочини незалежним від вимог та умов, викладених у внутрішній кримінально-правовій системі, з урахуванням законодавчих обмежень (оскільки було укладено дві конвенції про незастосування встановлених законом обмежень для військових злочинів та злочинів проти людяності – Конвенція ООН про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людяності, Європейська конвенція про незастосування строків давності до злочинів проти людяності та воєнних злочинів).

ЄСПЛ зазначає умови покарання за вчинення військових злочинів та злочинів проти людяності, які встановлені в міжнародному праві, і звертає увагу на те, що обов'язок покарання за ці злочини прямо чи, опосередковано покладено на держави, оскільки ці діяння переслідуються і караються спільнотою націй. Правила покарання військових злочинів та злочинів проти людяності, враховуючи те, що вони загрожують людству та основам міжнародного співіснування, є невід'ємними правилами загального міжнародного права. Ті держави, які відмовляються брати на себе такі зобов'язання, не можуть бути учасниками спільноти націй.

У межах своєї системи міжнародне право вимагає, щоб певні злочинні дії були охарактеризовані на основі загальних принципів, визнаних спільнотою націй, які існували у момент вчинення діяння як військові злочини або злочини проти людяності. У контексті цих злочинів виявляється кримінально-правова сила міжнародного співтовариства, яка здійснюється за умов і гарантій, встановлених спільнотою націй, через владу певної держави. Внутрішнє законодавство застосовується настільки, наскільки це прямо вимагає міжнародне

право (наприклад, у випадку визначення покарання). Жоден внутрішній закон, що суперечить нормам міжнародного права, не може бути застосований. Міжнародний Суд ООН визнав, що заборони, які містяться у загальній ст. 3 Женевських конвенцій 1949 р., засновані на “елементарних міркуваннях людства” і не можуть порушуватися в умовах збройного конфлікту, незалежно від того, чи є вони міжнародними чи внутрішніми (рішення від 27 червня 1986 р. “Нікарагуа проти Сполучених Штатів Америки”).

Таким чином, типова особливість злочинів проти людяності полягає в тому, що вони підлягають покаранню незалежно від того, чи вони були вчинені в порушення внутрішнього законодавства. Отже, не має значення, чи були Женевські конвенції належним чином оприлюднені, чи держава виконала своє зобов’язання щодо їх здійснення до моменту вчинення правопорушення, відповідальність злочинців існувала за міжнародним правом, а національне законодавство лише може поширювати відповідальність у своїй сфері¹⁶¹.

Важливо звернути увагу на те, що про таку характерну рису, як міжнародна криміналізація діяння, зауважувала Н. Зелінська. На думку вченої, формальний поріг поняття “злочин” відсувається за межі національного права, з огляду на що значення суб’єктивного фактора – розсуду законодавця – понижується, водночас підвищується значущість міжнародно-правових критеріїв кримінально-каранної поведінки¹⁶².

У справі “*Kolk and Kislyiy v. Estonia*”¹⁶³ заявники скаржилися, що їхнє засудження за злочини проти людяності було засноване на ретроспективному застосуванні кримінального права. Дії, вчинені ними в 1949 р., не були злочинами проти людяності відповідно до чинних на цей час норм міжнародного права. Заявники стверджували, що акти, щодо яких вони були засуджені, відбулися в 1949 р. на території Естонської Радянської Соціалістичної Республіки. На той час на території Естонії діяв Кримінальний кодекс Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки 1946 р. Нор-

¹⁶¹ Case Korbely v. Hungary (n 7).

¹⁶² Н Зелінська, ‘Міжнародно-правова концепція міжнародного злочину’ (дис д-ра юрид наук, 2006) 486.

¹⁶³ Case Kolk and Kislyiy v. Estonia (n 21).

мами цього законодавчого акта не було передбачено відповідальності за вчинення злочинів проти людяності. Кримінальна відповідальність за злочини проти людяності була встановлена в Естонії лише 9 листопада 1994 р.

ЄСПЛ зазначає, що відповідальність за злочини проти людяності не може обмежуватися лише громадянами певних країн і виключно діями, вчиненими в конкретний час. У цьому контексті Суд наголошує, що в ст. I (b) Конвенції ООН про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людяності щодо непридатності передбачених законом обмежень до воєнних злочинів та злочинів проти людяності зазначено, що жодні законодавчі обмеження не застосовуються до злочинів проти людяності, незалежно від дати їхнього вчинення і від того, чи такі акти мали місце у час війни чи в мирний час.

Суд зазначає, навіть якщо діяння, вчинені заявниками, могли вважатися законними згідно з радянським законодавством на цьому етапі, суди Естонії все ж таки належним чином визнали такі дії злочинами проти людяності згідно з міжнародним правом. У цьому контексті слід зазначити, що Радянський Союз був учасником Лондонської угоди від 8 серпня 1945 р., відповідно до якої Нюрнберзька хартія була прийнята. Крім того, 11 грудня 1946 р. Генеральна Асамблея ООН підтвердила принципи міжнародного права, визнані Хартією. Оскільки Радянський Союз був державою – членом ООН, не можна стверджувати, що ці принципи не були відомі радянській владі. Таким чином, ЄСПЛ вважає безпідставними твердження заявників про те, що їхні дії не становлять злочину проти людяності під час їх здійснення. Крім того, як він зазначав вище, жодні законні обмеження не застосовуються до злочинів проти людяності, незалежно від дати їх вчинення¹⁶⁴.

Висновки. Встановлення міжнародним співтовариством відповідальності за вчинення злочинів проти людяності було закономірною реакцією на варварські дії, які мали місце під час Другої світової війни. У вигляді юридичних формулювань стосовно цих злочинів першим їх схарактеризував професор Г. Лаутерпахт під час підготовки проекту Статуту Нюрнберзького трибуналу. Оскільки

¹⁶⁴ Case Kolk and Kislyiy v. Estonia (n 21).

ки, як відомо, такі злочини мали місце і після Другої світової війни, то ООН у статутах наступних міжнародних трибуналів (Югославії, Руанді, у Статуті МКС) також уточнювала та доповнювала положення, сформульовані Г. Лаутерпахтом. Нині найбільш детальна характеристика зазначених злочинів міститься у Статуті МКС, а також у підготовленому Комісією ООН з міжнародного права проекті Конвенції про заборону злочинів проти людяності. Вельми прикметним слід вважати і те, що цю проблематику не оминув і ЄСПЛ. Він у декількох своїх рішеннях конкретизував та додатково обґрунтував низку аспектів інтерпретації поняття злочинів проти людяності та відповідальності за їх вчинення. Зокрема, ним сформульовано правову позицію, відповідно до якої притягнення до відповідальності за вчинення зазначених кримінальних правопорушень може здійснюватися національними судами на основі міжнародно-правових норм, незалежно від того, чи передбачена вона національним кримінальним законом. Певні кроки в напрямку закріплення у національному законодавстві відповідальності за такі злочини робляться і в Україні.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Charter of the International Military Tribunal (IMT) at Nuremberg. (1945) <<https://www.uni-marburg.de/icwc/dateien/imtcenglish.pdf>> accessed 25 September 2018 (in English).
2. Draft Code of Crimes against the Peace and Security of Mankind. (1996) Yearbook of the International Law Commission, vol. II, Part Two <http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/7_4_1996.pdf> accessed 25 September 2018 (in English).
3. France, Great Britain and Russia Joint Declaration. (1915) <http://www.armenian-genocide.org/popup/affirmation_window.html?Affirmation=160> accessed 25 September 2018 (in English).
4. International Law Commission (69 session Geneva). (2017). Crimes against humanity. Texts and titles of the draft preamble, the draft articles and the draft annex provisionally adopted by the Drafting Committee on first reading Report. A/CN.4/L.892 + Add.1 <<http://legal.un.org/docs/index.asp?symbol=A/CN.4/L.892>> accessed 18 September 2018 (in English).

5. International Military Tribunal for the Far East (IMTFE) Charter. (1946) <<https://www.uni-marburg.de/icwc/dateien/imtfec.pdf>> accessed 26 September 2018) (in English).

6. Statute of the International Criminal Tribunal for Rwanda. (1993) <<http://unictr.irmct.org/Portals/0/English%5cLegal%5cStatute%5c2010.pdf>> accessed 26 September 2018 (in English).

7. Statute of the International Criminal Tribunal for Yugoslavia. (1994). <http://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_sept09_en.pdf> accessed 25 September 2018 (in English).

8. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms] vid 4 lystopada 1950 r. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (accessed: 20.09.2018) (in Ukrainian).

9. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy [the Law of Ukraine] vid 5 kvitnia 2001 r. № 2341-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (accessed: 15.07.2018).

10. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava [International Covenant on Civil and Political Rights] vid 16 grudnia 1966 r. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (accessed: 20.09.2018) (in Ukrainian).

11. Natsionalna stratehiia u sferi prav liudyny, zatverdzhena Ukazom Prezidenta Ukrainy [National Human Rights Strategy Approved by Decree of the President of Ukraine] vid 25 serpnia 2015 roku № 501/2015. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/501/2015> (accessed: 22.09.2018) (in Ukrainian).

12. Pro zatverdzhennia planu dii z realizatsii Natsionalnoi stratehii u sferi prav liudyny na period do 2020 roku [On the Approval of the Action Plan for Implementation of the National Human Rights Strategy for the Period Up to 2020]: Rozporiadzhennia Kabinetu ministriv Ukrainy [Regulation of the Cabinet of Ministers of Ukraine] vid 23 lystopada 2015 p. № 1393-p. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/248740679> (accessed: 20.09.2018) (in Ukrainian).

13. Rymskyi statut Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu [Rome Statute of the International Criminal Court] vid 17 lypnia 1998 r. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588 (accessed: 20.09.2018) (in Ukrainian).

14. Zahalna deklaratsiia prav liudyny [Universal Declaration of Human Rights] vid 10 grudnia 1948 r. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (accessed: 28.09.2018) (in Ukrainian).

Cases

15. Case Kolk and Kislyiy v. Estonia. (2006). Application no. 23052/04 <<http://www.derechos.org/nizkor/impu/kolk.html>> accessed 14 September 2018) (in English).

16. Case Korbely v. Hungary. (2008). Application no. 9174/02. URL: <https://casebook.icrc.org/case-study/echr-korbely-v-hungary> (accessed 14 September 2018 (in English)).

Bibliography

Authored books

17. Grover S, *The European Court of Human Rights as a Pathway to Impunity for International Crimes* (Springer 2010) (in English).

Translated books

18. Sends F, *Skhidno-zakhidna vulytsia [The East-West Street]* (per z anh P Myhalia, Vydavnytstvo Staroho Leva 2017) (in Ukrainian).

Dissertations

19. Zelinska N, ‘Mizhnarodno-pravova kontseptsiiia mizhnarodnoho zlochynu’ [‘International Legal Concept of an International Crime’] (dys d-ra yuryd nauk, 2006) (in Ukrainian).

Частина 2

ЗАГАЛЬНА ДЕКЛАРАЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ЇЇ ДОКТРИНАЛЬНІ ПОПЕРЕДНИКИ

2.1. Декларація міжнародних прав людини^{*165}

(Андрій Мандельштам, Париж – Нью-Йорк, 1928–1929 рр.)

Інститут міжнародного права

Зважаючи на те, що:

– правова свідомість цивілізованої спільноти вимагає визнання за особою прав, втрачених унаслідок різних посягань з боку держави;

– визнання прав, закріплених у численних конституціях, а особливо в американській і французькій, має стосуватися не лише громадян, а й усіх людей;

– XIV поправкою до Конституції США встановлено, що ‘жоден штат не може без законної процедури позбавити когось, хто підлягає його юрисдикції, рівної охорони законом’;

– Верховний Суд США одноголосно вирішив, що зазначена поправка застосовується у межах юрисдикції США ‘до кожної особи незалежно від раси, кольору шкіри чи національності і що застосування законів, однакових для всіх, є гарантією рівного захисту’;

– важливо поширити в усьому світі міжнародне визнання прав людини.

Проголошує:

Стаття 1

Обов’язком кожної Держави є визнання за будь-якою особою рівного права на життя, свободу і власність та надання усім, на своїй території, повного і цілковитого захисту цього права, незалежно від національності, статі, раси, мови чи релігії.

Стаття 2

Обов’язком кожної Держави є визнання за будь-якою особою рівного права на вільне віровизнання та сповідання, як публічно,

¹⁶⁵ * Переклад із фр. здійснено Н. Раданович за виданням: A Mandelstam, *Déclaration des droits internationaux de l'Homme. Annuaire de l'Institut de Droit International, Session de New York, II* (1929) 298-300 <http://www.idi-ii.org/app/uploads/2017/06/1929_nyork_03_fr.pdf> accessed 10 October 2018.

так і приватно, релігії, здійснення якого має бути сумісним із публічним порядком та моральними засадами суспільства.

Стаття 3

Обов'язком кожної Держави є визнання за будь-якою особою рівного права на вільне використання мови за власним вибором і навчання нею.

Стаття 4

Не повинно бути жодних причин, прямого чи опосередкованого характеру, для дискримінації за статтю, расою, мовою або релігією, що дозволяли б Державам відмовляти будь-якій особі в реалізації нею своїх національних приватних і публічних прав, особливо що стосується доступності державних освітніх установ та здійснення різних видів діяльності – економічної, професійної та виробничої.

Стаття 5

Проголошена рівність не має бути номінальною, а повинна забезпечуватися реально та ефективно. Така рівність виключає будь-яку пряму чи непряму дискримінацію.

Стаття 6

Жодна держава не може відступати від виконання її обов'язку гарантувати права, визначені у попередніх статтях, незалежно від статі, раси, мови чи релігії, за винятком випадків, передбачених національним законодавством.

2.2. Декларація прав людини^{*166}

(Герберт Веллс, Лондон, 1939 р.)

Оскільки людина приходить у світ не за власною волею, оскільки вона є спільним спадкоємцем здобутків минулого, та оскільки цих здобутків є більше, ніж достатньо, щоб підтвердити таке:

1. Кожна людина, незалежно від ознак раси, кольору шкіри чи сповідуваної віри або думки, має право на належне харчування, жит-

^{166*} Переклад із англ. здійснено А. Держипільською за виданням: H Wells, *The New World Order* (Secker and Warburg 1940) 89-95 <http://www.voltairenet.org/IMG/pdf/Wells_New_World_Order-3.pdf> accessed 8 November 2018.

ло, медичне обслуговування та послуги, необхідні для реалізації усіх її можливостей фізичного та психічного розвитку і належний стан здоров'я від народження до смерті.

2. Вона має право на належну освіту, яка надала б їй можливість бути корисним і цікавим громадянином; фахова освіта повинна бути на такому рівні доступності, щоб надати рівність можливостей для розвитку особливих талантів для слугування людству; вона повинна мати вільний доступ до інформації щодо усіх знань загального характеру протягом усього життя, і користуватися максимальною свободою дискусій, зібрань та вірувань.

3. Людина може бути вільно залученою до будь-якого законного виду зайнятості, отримуючи таку зарплатню, яка є необхідною для виконання її роботи, та надбавку, яка є обґрунтованою для підтримання її загального благополуччя; вона має право на оплачувану роботу та є вільною у її виборі кожного разу, коли існують можливості працевлаштування, відкриті для неї. Вона може запропонувати свою працю, публічно подати свою заявку, яка буде розглянутою (*за результатами розгляду. – Примітка перекладача*), прийнятою або відхиленою.

4. Людина має право купувати чи продавати без будь-яких дискримінаційних обмежень все, що може бути законно куплене або продане в таких кількостях та з такими обмеженнями, які відповідають загальному благу.

5. Особиста власність людини, набута законним способом, дає право на її поліцейський та юридичний захист від насильства з боку приватних осіб, вилучення через примус або залякування.

6. Людина має право на свободу пересування за власні кошти; її приватний будинок чи квартира або достатньо обмежена садова ділянка є її недоторканою власністю, куди можна заходити лише за її згодою, вона також має право прибувати до будь-якої країни та пересуватися нею, вересовищем, фермою, великим садом та іншими місцями, чи так само морями, озерами, річками по всьому світу, де її присутність не буде руйнівною, за окремими винятками місць спеціального призначення, небезпечною для неї чи особливо неприйнятною для інших громадян.

7. Людина, якщо вона не визнана відповідним уповноваженим органом небезпечною для себе та для інших через психічний розлад,

висновок про наявність якого повинен щорічно підтверджуватися, не може бути ув'язненою на період, більший ніж шість днів, без висунення обвинувачення у вчиненні правопорушення, передбаченого нормою закону, та не більший ніж три місяці без публічного судового розгляду. Якщо вона не була засуджена відповідно до вимог законодавства, вона повинна бути звільнена. Також вона не може бути призвана на військову, поліцейську чи будь-яку іншу службу, щодо якої у неї є добросовісні заперечення.

8. Незважаючи на те, що людина може піддаватися критиці її товаришами, вона повинна мати належний захист від будь-якої неправдивої інформації, яка може спричинити їй шкоду. Будь-які адміністративні записи про неї повинні бути відкритими для неї та перевірятися у приватному порядку. Не може бути жодних секретних дос'є у будь-якому адміністративному органі. Всі дос'є повинні бути доступними для відповідної людини, а також змінюватися чи виправлятися за її згодою. Дос'є є меморандумом; воно не може бути використане як доказ без належного підтвердження у суді.

9. Ніхто не може піддаватися будь-яким каліцтвам чи стерилізації без його власної згоди, вільно наданої, або насильству, окрім випадків самозахисту, ані тортурам, побиттю чи будь-якому іншому тілесному ушкодженню; людина не підлягає тюремному ув'язненню в абсолютній тиші або із надлишком шуму, світла або темряви, що викликають психічні страждання або позбавленню волі в інфекційних, заражених шкідниками або інших антисанітарних умовах. Людина не може бути піддана примусовому годуванню і не може зазнавати перешкод у випадку голодування за власною волею. Вона не може бути примушена приймати наркотичні засоби і вони не можуть вводитися без її згоди. Найбільш тяжке покарання, яке може бути призначене, – суворе тюремне ув'язнення на строк не більше п'ятнадцяти років або смертна кара.

10. Положення та принципи, втілені в цій Декларації, мають бути більш повно визначені в кодексі основних прав людини, які повинні бути доступні кожному. Ця Декларація не може зазнавати обмежень чи винятків за будь-яких умов. Вона включає в себе всі попередні Декларації прав людини. Відтепер це основний закон для людства по всьому світу.

2.3. Міжнародний білль прав людини^{*167}

(Герш Лаутерпахт, Лондон – Нью-Йорк, 1945 р.)

ПРЕАМБУЛА

Беручи до уваги, що забезпечення прав людини було проголошено метою війни, яку вели Об'єднані Нації;

беручи до уваги, що Об'єднані Нації вели війну задля захисту життя, свободи, незалежності та свободи віросповідання, а також для збереження прав людини та справедливості;

беручи до уваги, що Об'єднані Нації висловили їхнє бажання встановити мир для утвердження абсолютної незалежності від страху та нужди;

беручи до уваги, що повага до природних прав людини на свободу і рівність перед законом є первинною та обов'язковою умовою будь-якого законного уряду;

беручи до уваги, що заперечення цих прав становить небезпеку для миру у світі;

беручи до уваги, що природне право людини на свободу охоплює право на самоврядування через осіб, обраних нею та підзвітних їй;

беручи до уваги, з цієї причини, дотримання принципів демократії має бути, незалежно від форми правління та економічної системи, під захистом та гарантіями міжнародної спільноти;

беручи до уваги, що рівність людей, незалежно від національності, раси та кольору шкіри вимагає рівних можливостей самоврядування та культурного розвитку;

беручи до уваги, що гідність людини, утвердження справедливості та принцип соціальної солідарності у сучасному суспільстві вимагають, аби ніхто не страждав від незаслуженої нужди і що держава повинна ефективно гарантувати право на працю із належними умовами праці, на освіту та громадську безпеку;

беручи до уваги, що недоторканність людської особистості та її право, а також обов'язок розвиватися в умовах вільного доступу до най-

^{167*} Переклад із англ. здійснено А. Держипільською за виданням: H Lauterpacht, *An International Bill of the Rights of Man* (Columbia University Press 1945) 69-75.

більш досяжних ідеалів повинні бути захищені універсальним законом людства через міжнародне виконання, нагляд та правозастосування;

Об'єднані Нації світу зараз приймають цей Міжнародний білль прав людини як частину фундаментального статуту міжнародної спільноти та їхніх держав.

ЧАСТИНА I

Стаття 1

Свобода особи повинна бути недоторканною в межах закону.

Ніхто не може бути позбавлений свободи, інакше як за рішенням суду чи у судовому провадженні відповідно до вимог закону. Затримання людини у суто виконавчому порядку є незаконним у мирний час.

Має бути захист від свавільного та несанкціонованого арешту.

Закон повинен виключати тривале затримання у попередньому судовому провадженні, надмірний розмір застави, відмову у належному забезпеченні доказів та процедури у кримінальних справах, відмову в захисті на основі припису про направлення арештованого до суду, зворотну дію кримінального закону та нелюдське і жорстоке покарання.

Стаття 2

Жодна держава не повинна дозволяти рабство, работоргівлю чи примусову працю у будь-яких формах, за винятком публічної служби, рівномірно покладеної на кожного, чи як частину покарання, проголошеного рішенням суду.

Стаття 3

Має бути повна свобода віросповідання.

Стаття 4

Свобода слова та вираження думки у письмовій чи будь-якій іншій формі не має бути заборонена чи обмежена.

Стаття 5

Має бути абсолютна свобода асоціацій і зборів.

Стаття 6

Недоторканність житла і таємниця кореспонденції повинні дотримуватися.

Стаття 7

Усім громадянам держави мають бути забезпечені повна рівність перед законом і рівне в усіх відношеннях поводження з боку державної влади. Зокрема, не повинно бути будь-якої дискримінації за ознакою релігії, раси, кольору шкіри, мови, віросповідання або політичних переконань.

Іноземці не можуть бути позбавлені повного та рівного захисту, передбаченого статтями цього Білля чи інших прав, гарантованих їм законодавством держави, у якій вони проживають. Жоден іноземець, який перебуває на території держави на законних підставах, не може бути вигнаний з неї інакше як на підставі виконання судового рішення чи рекомендації щодо покарання за вчинені ним правопорушення, за які законом передбачене видворення.

Стаття 8

Кожна людина має право на громадянство держави, в якій вона народилася, за винятком, коли після досягнення повноліття не виявить бажання набути інше громадянство, що належить їй за походженням.

Ніхто не може бути позбавлений громадянства у порядку покарання або вважатися таким, що втратив громадянство, за винятком одночасного отримання нового громадянства.

Стаття 9

Права на еміграцію та експатріацію не можуть заперечуватися.

ЧАСТИНА II

Стаття 10

Жодна держава не повинна позбавляти своїх громадян реального права вибирати уряд і законодавчий орган на основі рівності, відповідно до законодавства держави, шляхом вільних, таємних і періодичних виборів.

Стаття 11

Незалежно від політичних умов чи рівня розвитку в суспільстві, яке ще не досягнуло повної політичної незалежності чи яке є колонією або підмандатною територією, яка вимагає подальшого

застосування принципу опіки або обов'язкового опікунства іншої держави, видозміни форм самоврядування повинні бути предметом нагляду та належного контролю з боку міжнародної влади. З цією метою має бути прийнятий Міжнародний статут людей колоніальних та підмандатних урядів.

Стаття 12

У державах, в яких проживає значна кількість осіб іншої раси, мови та релігії, ніж основна частина її населення, представникам таких етнічних, мовних чи релігійних меншин мають належати права встановлювати та одержувати пропорційну частку державних коштів на утримання їхніх шкіл, культурних і релігійних інституцій та використовувати їхню мову у судах чи інших органах держави.

Стаття 13

Держави, у межах свого економічного потенціалу та розвитку, зобов'язані ефективно забезпечити право на працю, на освіту і на отримання державної допомоги в разі безробіття, старості, хвороби, інвалідності чи в інших випадках.

Стаття 14

Держави, співпрацюючи з іншими державами та з Міжнародною організацією праці, зобов'язані забезпечити справедливі та гуманні умови праці.

ЧАСТИНА III

Стаття 15

Кожна держава повинна відповідними конституційними засобами прийняти Частину I цього Міжнародного білля прав людини як частину її законодавства.

Стаття 16

Застосування будь-якого закону, гарантуючи юридичне право інших чи забезпечуючи безпеку і добробут громади, не повинне бути нестабільним та гарантувати основоположні права, проголошені Частиною I цього Білля.

Стаття 17

У кожній державі найвищий судовий трибунал чи спеціальний Конституційний суд свободи повинен мати юрисдикцію проголошувати рішення щодо відповідності законодавчого, судового чи виконавчого процесів положенням Частини I цього Білля.

Стаття 18

Міжнародний білль прав людини є невід'ємною частиною Права Націй. Він перебуває під гарантією Організації Об'єднаних Націй світу. Його дотримання повинне бути предметом розгляду для всіх Об'єднаних Націй.

Стаття 19

У рамках політичної організації Об'єднаних Націй світу має бути створена Вища комісія з нагляду за дотриманням Міжнародного білля прав людини.

Комісія має складатися з незалежних осіб найвищих якостей, призначених Радою Організації Об'єднаних Націй. Роботу Комісії забезпечує Секретаріат, який формується Президентом Комісії.

Комісія збиратиме інформацію і прийматиме скарги та подання щодо дотримання Міжнародного білля прав людини. Комісія, у справі таких клопотань, зможе спілкуватися й отримувати зауваження (судження, думки) від зацікавлених держав. Комісія повинна подавати щорічні доповіді Раді Організації Об'єднаних Націй і, в разі необхідності, привертати увагу Ради до таких порушень Білля, які можуть спонукати до певних дій Раду Організації Об'єднаних Націй.

Право окремих осіб і організацій на звернення до Вищої Комісії у справі дотримання цього Білля не може бути заборонене чи обмежене.

Стаття 20

Рада Об'єднаних Націй повинна бути вищим органом для забезпечення дотримання Міжнародного білля прав людини.

Кожна держава з Об'єднаних Націй має право привертати увагу Ради до будь-яких порушень Міжнародного білля прав людини.

Рада Об'єднаних Націй повинна запровадити такі правила та процедури, які дозволяли б їй якнайкраще виконувати обов'язки найвищої агенції щодо застосування Міжнародного білля прав людини.

Тимчасовий Міжнародний Суд Справедливості повинен за запитом Ради надавати консультативний висновок щодо будь-яких питань права, які стосуються дотримання Міжнародного білля прав людини.

Якщо Рада встановлює більшістю у три четверті її складу, що мало місце порушення Міжнародного білля прав людини, яке вимагає реакції Об'єднаних Націй, вона повинна оприлюднити відповідну заяву. Якщо держава, про яку йдеться, наполягає на своїй відмові виправити ситуацію щодо порушення цього Білля, Рада повинна здійснити такі політичні, економічні чи військові дії, які будуть визнаватися нею необхідними для захисту прав людини.

Наведені документи (які українською мовою були вперше оприлюднені в журналі «Право України», 2018, № 9) переконливо засвідчують, що ідея запровадити міжнародний захист основоположних прав людини почала прокладати собі шлях ще на початку минулого століття й остаточно була реалізована у 1948 р. прийняттям та проголошенням Загальної декларації прав людини.

ЗАГАЛЬНА ДЕКЛАРАЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

**Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III)
Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року**

Неофіційний переклад¹⁶⁸

Преамбула

Беручи до уваги, що визнання гідності, яка властива всім членам людської сім'ї, і рівних та невід'ємних їх прав є основою свободи, справедливості та загального миру; і

беручи до уваги, що зневажання і нехтування правами людини призвели до варварських актів, які обурюють совість людства, і що створення такого світу, в якому люди будуть мати свободу слова і переконань і будуть вільні від страху і нужди, проголошено як високе прагнення людей; і

беручи до уваги, що необхідно, щоб права людини охоронялися силою закону з метою забезпечення того, щоб людина не була змушена вдаватися як до останнього засобу до повстання проти тиранії і гноблення; і

беручи до уваги, що необхідно сприяти розвитку дружніх відносин між народами; і

беручи до уваги, що народи Об'єднаних Націй підтвердили в Статуті свою віру в основні права людини, в гідність і цінність людської особи і в рівноправність чоловіків і жінок та вирішили сприяти соціальному прогресові і поліпшенню умов життя при більшій свободі; і

беручи до уваги, що держави-члени зобов'язались сприяти у співробітництві з Організацією Об'єднаних Націй загальній повазі і додержанню прав людини і основних свобод; і

беручи до уваги, що загальне розуміння характеру цих прав і свобод має величезне значення для повного виконання цього зобов'язання;

¹⁶⁸ Верховна Рада України: Офіційний веб-портал. Законодавство України. Загальна декларація прав людини. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015

Генеральна Асамблея

проголошує цю Загальну декларацію прав людини як завдання, до виконання якого повинні прагнути всі народи і всі держави з тим, щоб кожна людина і кожний орган суспільства, завжди маючи на увазі цю Декларацію, прагнули шляхом освіти сприяти поважанню цих прав і свобод і забезпеченню, шляхом національних і міжнародних прогресивних заходів, загального і ефективного визнання і здійснення їх як серед народів держав-членів Організації, так і серед народів територій, що перебувають під їх юрисдикцією.

Стаття 1

Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю і повинні діяти у відношенні один до одного в дусі братерства.

Стаття 2

Кожна людина повинна мати всі права і всі свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища. Крім того, не повинно проводитися ніякого розрізнення на основі політичного, правового або міжнародного статусу країни або території, до якої людина належить, незалежно від того, чи є ця територія незалежною, підопічною, несамоурядованою або як-небудь інакше обмеженою у своєму суверенітеті.

Стаття 3

Кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканність.

Стаття 4

Ніхто не повинен бути в рабстві або у підневільному стані; рабство і работоргівля забороняються в усіх їх видах.

Стаття 5

Ніхто не повинен зазнавати тортур, або жорстокого, нелюдського, або такого, що принижує його гідність, поводження і покарання.

Стаття 6

Кожна людина, де б вона не перебувала, має право на визнання її правосуб'єктності.

Стаття 7

Всі люди рівні перед законом і мають право, без будь-якої різниці, на рівний їх захист законом. Усі люди мають право на рівний захист від якої б то не було дискримінації, що порушує цю Декларацію, і від якого б то не було підбурювання до такої дискримінації.

Стаття 8

Кожна людина має право на ефективне поновлення у правах компетентними національними судами в разі порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом.

Стаття 9

Ніхто не може зазнавати безпідставного арешту, затримання або вигнання.

Стаття 10

Кожна людина, для визначення її прав і обов'язків і для встановлення обґрунтованості пред'явленого їй кримінального обвинувачення, має право, на основі повної рівності, на те, щоб її справа була розглянута прилюдно і з додержанням усіх вимог справедливості незалежним і безстороннім судом.

Стаття 11

1. Кожна людина, обвинувачена у вчиненні злочину, має право вважатися невинною доти, поки її винність не буде встановлена в законному порядку шляхом прилюдного судового розгляду, при якому їй забезпечують усі можливості для захисту.

2. Ніхто не може бути засуджений за злочин на підставі вчинення будь-якого діяння або за бездіяльність, які під час їх вчинення не становили злочину за національними законами або за міжнародним правом. Не може також накладатись покарання тяжче від того, яке могло бути застосоване на час вчинення злочину.

Стаття 12

Ніхто не може зазнавати безпідставного втручання у його особисте і сімейне життя, безпідставного посягання на недоторканність його житла, тайну його кореспонденції або на його честь і репутацію. Кожна людина має право на захист закону від такого втручання або таких посягань.

Стаття 13

1. Кожна людина має право вільно пересуватися і обирати собі місце проживання у межах кожної держави.

2. Кожна людина має право покинути будь-яку країну, включаючи й свою власну, і повертатися у свою країну.

Стаття 14

Кожна людина має право шукати притулку від переслідувань в інших країнах і користуватися цим притулком.

Це право не може бути використане в разі переслідування, яке в дійсності ґрунтується на вчиненні неполітичного злочину, або діяння, що суперечить цілям і принципам Організації Об'єднаних Націй.

Стаття 15

1. Кожна людина має право на громадянство.

2. Ніхто не може бути безпідставно позбавлений громадянства або права змінити своє громадянство.

Стаття 16

1. Чоловіки і жінки, які досягли повноліття, мають право без будь-яких обмежень за ознакою раси, національності або релігії одружуватися і засновувати сім'ю. Вони користуються однаковими правами щодо одруження під час шлюбу та під час його розірвання.

2. Шлюб може укладатися тільки при вільній і повній згоді сторін, що одружуються.

3. Сім'я є природним і основним осередком суспільства і має право на захист з боку суспільства та держави.

Стаття 17

1. Кожна людина має право володіти майном як одноособово, так і разом з іншими.

2. Ніхто не може бути безпідставно позбавлений свого майна.

Стаття 18

Кожна людина має право на свободу думки, совісті і релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання і свободу сповідувати свою релігію або переконання як одноособово, так і разом з іншими, прилюдним або приватним порядком в ученні, богослужінні і виконанні релігійних та ритуальних обрядів.

Стаття 19

Кожна людина має право на свободу переконань і на вільне їх виявлення; це право включає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань та свободу шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів.

Стаття 20

1. Кожна людина має право на свободу мирних зборів і асоціацій.

2. Ніхто не може бути примушений вступати до будь-якої асоціації.

Стаття 21

1. Кожна людина має право брати участь в управлінні своєю країною безпосередньо або через вільно обраних представників.

2. Кожна людина має право рівного доступу до державної служби в своїй країні.

3. Воля народу повинна бути основою влади уряду; ця воля повинна виявлятися у періодичних і нефальсифікованих виборах, які повинні провадитись при загальному і рівному виборчому праві шляхом таємного голосування або ж через інші рівнозначні форми, що забезпечують свободу голосування.

Стаття 22

Кожна людина, як член суспільства, має право на соціальне забезпечення і на здійснення необхідних для підтримання її гідності і для

вільного розвитку її особи прав у економічній, соціальній і культурній галузях за допомогою національних зусиль і міжнародного співробітництва та відповідно до структури і ресурсів кожної держави.

Стаття 23

1. Кожна людина має право на працю, на вільний вибір роботи, на справедливі і сприятливі умови праці та на захист від безробіття.

2. Кожна людина, без будь-якої дискримінації, має право на рівну оплату за рівну працю.

3. Кожний працюючий має право на справедливу і задовільну винагороду, яка забезпечує гідне людини існування, її самої та її сім'ї, і яка в разі необхідності доповнюється іншими засобами соціального забезпечення.

4. Кожна людина має право створювати професійні спілки і входити до професійних спілок для захисту своїх інтересів.

Стаття 24

Кожна людина має право на відпочинок і дозвілля, включаючи право на розумне обмеження робочого дня та на оплачувану періодичну відпустку.

Стаття 25

1. Кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї, і право на забезпечення в разі безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, старості чи іншого випадку втрати засобів до існування через незалежні від неї обставини.

2. Материнство і дитинство дають право на особливе піклування і допомогу. Всі діти, народжені у шлюбі або поза шлюбом, повинні користуватися однаковим соціальним захистом.

Стаття 26

1. Кожна людина має право на освіту. Освіта повинна бути безплатною, хоча б початкова і загальна. Початкова освіта повинна бути обов'язковою. Технічна і професійна освіта повинна бути загальнодоступною, а вища освіта повинна бути однаково доступною для всіх на основі здібностей кожного.

2. Освіта повинна бути спрямована на повний розвиток людської особи і збільшення поваги до прав людини і основних свобод. Освіта повинна сприяти взаєморозумінню, терпимості і дружбі між усіма народами, расовими або релігійними групами і повинна сприяти діяльності Організації Об'єднаних Націй по підтриманню миру.

3. Батьки мають право пріоритету у виборі виду освіти для своїх малолітніх дітей.

Стаття 27

1. Кожна людина має право вільно брати участь у культурному житті суспільства, втішатися мистецтвом, брати участь у науковому прогресі і користуватися його благами.

2. Кожна людина має право на захист її моральних і матеріальних інтересів, що є результатом наукових, літературних або художніх праць, автором яких вона є.

Стаття 28

Кожна людина має право на соціальний і міжнародний порядок, при якому права і свободи, викладені в цій Декларації, можуть бути повністю здійснені.

Стаття 29

1. Кожна людина має обов'язки перед суспільством, у якому тільки й можливий вільний і повний розвиток її особи.

2. При здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві.

3. Здійснення цих прав і свобод ні в якому разі не повинно суперечити цілям і принципам Організації Об'єднаних Націй.

Стаття 30

Ніщо у цій Декларації не може бути витлумачено як надання будь-якій державі, групі осіб або окремим особам права займатися будь-якою діяльністю або вчиняти дії, спрямовані на знищення прав і свобод, викладених у цій Декларації.

Додатки

АВТОР ІДЕЇ ТА ПЕРШОГО ПРОЕКТУ МІЖНАРОДНОГО БІЛЛЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

П. РАБІНОВИЧ

*доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України,
професор кафедри теорії та філософії права
(Львівський національний університет
імені Івана Франка),
заслужений діяч науки і техніки України*

В. ОСОБА

*магістр права
(Львівський національний університет
імені Івана Франка)*

Вступні зауваги. Стало вже звичним, що кожного року 10 грудня в Україні, як і в багатьох інших країнах світу, — відповідно до давньої резолюції ООН — відзначається Всесвітній день прав людини. У такий спосіб ми маємо привід у подумках начеби зазирнути у далекий 1948 рік, коли в цей день у Парижі III сесія Генеральної Асамблеї ООН ухвалила Загальну декларацію прав людини (далі — ЗДПЛ).

Цей «вічнозелений» акт, який у виголошеній тоді ж промові голови Комісії ООН з прав людини (далі —

Комісія) Е. Рузвельт було названо точною відліку, знаменною віхою початку нової ери в історії людства, дав імпульс формуванню міжнародного права прав людини.

Гуманістичний вплив, який вчинила й продовжує вчиняти ЗДПЛ на хід новітньої історії, навряд чи можливо перебільшити. І чим більше років минає від означеної події, тим рельєфніше, яскравіше виявляється його невимруща актуальність.

Та коли виникає питання про те, хто ж із фахівців був провідним проектантом цього міжнародного акта,

© П. Рабінович, В. Особа, 2013

• ПРАВО УКРАЇНИ • 2013 • № 12 •

9

тоді зазвичай — і небезпідставно — називають визначного французького юриста Р. Кассена.

Але на чій ідеї він безпосередньо спирався? Які джерела використовував, готуючи проект тексту ЗДПЛ у складі нечисленної робочої групи, створеної у той час Комісією для підготовки (як тоді висловлювались) «Міжнародного білля прав людини»? Інакше кажучи, хто все ж таки був *першим* ідеологом і навіть більше — так би мовити, науковим «батьком» цього епохального міжнародного акта?

Спроба дати відповідь на останнє запитання представлена у пропонуваній статті.

Дещо з історії. ...Червень 1945 року. Щойно перемогою держав-союзниць антигітлерівської коаліції — Союзу ССР, Великої Британії, США та Франції скінчилась у Європі Друга світова війна.

І ось у цей час до бібліотек різних країн надходить видана у США монографія одного зі знаних у світі фахівців з міжнародного права — професора Кембриджського університету (Велика Британія) Г. Лаутерпахта «Міжнародний білля прав людини» [1]¹. (Він тоді жив і працював у Лондоні, хоча народився на Львівщині у містечку Жовква, а його студентські студії розпочиналися в 1915–1917 рр.

на юридичному факультеті Львівського університету [3, 752].) І вже у передмові до цієї праці її автор висловив далекоглядне сподівання на те, що «...ідея Міжнародного білля прав людини є більш ніж життєво необхідною частиною структури світу» [1, 3].

Не минуло й двох років, як Комісія — на виконання відповідної резолюції Генеральної Асамблеї — починає готувати проект «Міжнародного білля прав людини» (цей документ ООН згодом дістав остаточну назву «Загальна декларація прав людини»). І тоді Секретаріат Комісії, сформувавши — за її дорученням — «Підготовчі матеріали» для створеного нею Комітету з виконання цього завдання (далі — Комітет), не тільки включив до їх складу згадану книгу Г. Лаутерпахта, а й у своїх спеціальних рекомендаціях запропонував розробникам безпосередньо послуговуватись нею. (Докладніше про це можна дізнатись з унікальної, фундованої на архівних матеріалах ООН, монографічної статті визначного вітчизняного юриста-міжнародника — професора Володимира Григоровича Буткевича, опублікованої в одному з Додатків до журналу «Право України» — збірці «Європейський суд з прав людини. Судова практика» [4, 252].)

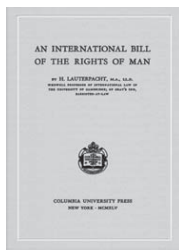
Чим же була спричинена така позиція Секретаріату Комісії?

Попередню відповідь на це запитання можна вже припустити, якщо поглянути навіть на зміст згаданої монографії: її розділ VI зветься «Текст Білля», розділ VII — «Юридична природа Білля», розділ VIII — «Базис Білля. Преамбула», розділ IX — «Сутність Білля», розділ X — «Сутність другої частини Білля», розділ XI — «Виконання Білля».

Біль і ЗДПЛ: спроба порівняння. З точки зору підготовки проекту тексту

Професор
Г. Лаутерпахт

Титульна сторінка
книги

¹ Докладно про те, як створювався цей твір див.: [2, 251–257].

ЗДПЛ найбільш значущим (як недовзі показала робота Комітету) став розділ VI лаутерпахтівської праці: саме він — як ми спробуємо продемонструвати далі — послугував неабиякою мірою *змістовним прототипом* ЗДПЛ. Аби виявити обґрунтованість цього припущення, видалось доречним

порівняти проект складеного Г. Лаутерпахтом «Міжнародного білля права людини» (далі — Білля) з текстом ЗДПЛ. Результати такого порівняння представлені у таблиці (шрифтові виділення у ній торкаються саме тих праволюдських положень, які у згаданих текстах збігаються).

Зміст права	
Білля	ЗДПЛ
Беручи до уваги, що <i>визнання прав людини</i> було проголошено метою війни, яку вели Об'єднані Нації; беручи до уваги, що Об'єднані Нації заявили, що вони вели війну <i>на захист життя, свободи, незалежності та релігійної свободи</i> , а також для збереження прав людини і <i>справедливості...</i> (Пreamбула).	Беручи до уваги, що <i>визнання гідності</i> , яка властива всім членам людської сім'ї, і рівних та невід'ємних їх прав є основою <i>свободи, справедливості та загального миру...</i> (Пreamбула).
беручи до уваги, що Об'єднані Нації висловили бажання <i>встановити такий світ, який забезпечуватиме всім свободу від страху і нужди...</i> (Пreamбула).	беручи до уваги, що... <i>створення такого світу, в якому люди будуть... вільні від страху і нужди</i> , проголошено як високе прагнення людей... (Пreamбула).
<i>Свобода особи може бути порушена лише у випадках, визначених законом.</i> (Ч. 1 ст. 1).	Кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканність. (Ст. 3).
<i>Ніхто не може бути позбавлений свободи інакше як за вироком суду або в очікуванні суду відповідно до закону. Повинен бути захист від свавільного і несанкціонованого арешту.</i> (Частини 2, 3 ст. 1).	<i>Ніхто не може зазнавати безпідставного арешту, затримання або вигнання.</i> (Ст. 9).
Закон повинен захищати від... <i>нелюдського і жорстокого покарання.</i> (Ч. 4 ст. 1).	<i>Ніхто не повинен зазнавати тортур, або жорстокого, нелюдського, або такого, що принижує його гідність, поводження і покарання.</i> (Ст. 5).
<i>Жодна держава не повинна дозволяти рабство або работоргівлю, чи примусову працю в будь-якій формі...</i> (Ст. 2).	<i>Ніхто не повинен бути в рабстві або у підневільному стані; рабство і работоргівля забороняються в усіх їх видах.</i> (Ст. 4).
Повинна бути абсолютна свобода <i>віросповідання.</i> (Ст. 3).	Кожна людина має право на свободу думки, совісті і релігії... (Ст. 18).
<i>Свобода слова і вираження думки в письмовій формі чи за допомогою інших засобів не може бути заперечена або порушена.</i> (Ст. 4).	Кожна людина має право на свободу переконань і на вільне їх виявлення... (Ст. 19).
Повинна бути абсолютна свобода <i>асоціацій і зборів.</i> (Ст. 5).	Кожна людина має право на свободу мирних зборів і асоціацій. (Ч. 1 ст. 20).

<i>Недоторканність житла і таємниці кореспонденції повинні дотримуватись.</i> (Ст. 6).	Ніхто не може зазнавати безпідставного втручання у його особисте і сімейне життя, безпідставного посягання на недоторканність його житла, тайну його кореспонденції або на його честь і репутацію. (Ст. 12).
Всім громадянам держави має бути забезпечено повну рівність перед законом і рівне в усіх відношеннях поводження державної влади. Зокрема, не повинно бути будь-якої дискримінації за ознакою релігії, раси, кольору шкіри, мови, віросповідання або політичних переконань. (Ч. 1 ст. 7).	Всі люди рівні перед законом і мають право, без будь-якої різниці, на рівний їх захист законом. Усі люди мають право на рівний захист від якої б то не було дискримінації, що порушує цю Декларацію, і від якого б то не було підбурювання до такої дискримінації. (Ст. 7). Кожна людина повинна мати всі права і всі свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища. (Ст. 2).
<i>Кожна людина має право на громадянство держави, в якій вона народилась, за винятком коли після досягнення повноліття не виявить бажання набути інше громадянство, що належить їй за походженням. Ніхто не повинен бути позбавлений свого громадянства в порядку покарання або визнаний таким, що втратив громадянство, за винятком одночасного набуття нового громадянства.</i> (Частини 1, 2 ст. 8).	<i>Кожна людина має право на громадянство. Ніхто не може бути безпідставно позбавлений громадянства або права змінити своє громадянство.</i> (Частини 1, 2 ст. 15).
<i>Право на еміграцію та експатріацію не може заперечуватись.</i> (Ст. 9).	Кожна людина має право вільно пересуватися і обирати собі місце проживання у межах кожної держави. (Ч. 1 ст. 13).
Жодна держава не повинна позбавляти своїх громадян ефективного права вибирати уряд і законодавчий орган на основі рівності, відповідно до законодавства держави, шляхом вільних, таємних і періодичних виборів. (Ст. 10).	Кожна людина має право брати участь в управлінні своєю країною безпосередньо або через вільно обраних представників. Воля народу повинна бути основою влади уряду; ця воля має виявлятися у періодичних і нефальсифікованих виборах, які повинні провадитись при загальному і рівному виборчому праві шляхом таємного голосування або ж через інші рівнозначні форми, що забезпечують свободу голосування. (Частини 1, 3 ст. 21).
Держави, у межах свого економічного потенціалу та розвитку, зобов'язані ефективно забезпечити право на працю, на освіту і на отримання державної допомоги в разі безробіття, старості, хвороби, інвалідності чи в інших випадках. (Ст. 13). Держави, співпрацюючи з іншими державами та з Міжнародною організацією праці, зобов'язані забезпечити справедливі та гуманні умови праці. (Ст. 14).	Кожна людина має право на працю, на вільний вибір роботи, на справедливі і сприятливі умови праці та на захист від безробіття. (Ч. 1 ст. 23).

Держави, у межах свого економічного потенціалу та розвитку, зобов'язані ефективно забезпечити <i>право на працю, на освіту і на отримання державної допомоги в разі безробіття, старості, хвороби, інвалідності чи в інших випадках.</i> (Ст. 13).	Кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї, і право на забезпечення в разі безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, старості чи іншого випадку втрати засобів до існування через незалежні від неї обставини. (Ч. 1 ст. 25).
Держави, у межах свого економічного потенціалу та розвитку, зобов'язані ефективно забезпечити <i>право на працю, на освіту і на отримання державної допомоги в разі безробіття, старості, хвороби, інвалідності чи в інших випадках.</i> (Ст. 13).	Кожна людина має <i>право на освіту</i>. Освіта повинна бути безплатною, хоча б початкова і загальна... (Ч. 1 ст. 26).

Наведена таблиця, як видається, переконливо засвідчує, що досить значна частина праволюдних положень ЗДПЛ змістовно (а подекуди й текстуально) відповідає Біллю.

Але, якщо не обмежуватись лише прямим порівнянням згаданих текстів, а взяти до уваги й ті положення книги Г. Лаутерпахта, які викладено не у розділі VI Білля, а в її наступних розділах (скажімо, щодо прав людини на: власність, імміграцію, справедливий рівень заробітної плати, щотижневий відпочинок, оплачувану відпустку, збереження культурної самобутності), то загальний внесок Г. Лаутерпахта — хай і, так би мовити, заочний — у запровадження в ЗДПЛ численних праволюдних положень виявиться ще вагомішим.

Додамо також, що закріплена пізніше у Пактах ООН 1966 р. п'ятичленна класифікація прав людини на громадянські (особисті), політичні, економічні, соціальні та культурні була представлена вже у книзі Г. Лаутерпахта. (Щоправда, стосовно тих прав, які згодом дістали назву «громадянські» (*«civil»*), він вживав термін «основоположні» (*«fundamental»*).)

Ясна річ, ЗДПЛ стала у широкому сенсі продуктом колективної творчості. Під час її проектування у Комітеті й подальшого обговорення в Комісії до них надходили багаточисленні пропозиції та й навіть цілісні проекти «Білля» від відомих вчених, політичних, громадських і релігійних діячів, від різноманітних державних і наукових установ з різних континентів. Ці пропозиції, як й ідеї учасників безпосередньої підготовки ЗДПЛ, так чи інакше ставали предметом розгляду, обговорення. Особливо слід звернути увагу на те, що неабиякий внесок у цю роботу зробив представник Української РСР у Комісії — професор В. Коречий¹.

Тому є цілком зрозумілим те, що ЗДПЛ відображає й такі права, які у самому Біллі не згадуються (наприклад, права людини на: визнання її правосуб'єктності, презумпцію невинуватості, притулок від переслідувань, вільний вибір роботи, захист від безробіття, свободу підприємництва, створення сім'ї та її захист). Але, як зазначалось, чимало з них розглянуто в описовій формі в VII, VIII, IX і X розділах аналізованої монографії.

¹ Цей факт, який і донині залишається маловідомим навіть багатьом вітчизняним юристам, нещодавно був — як ніколи раніше докладно й аргументовано — оприлюднений професором В. Буткевичем у статті «Україна і розробка Загальної декларації прав людини» [5, 810–855].

Отже, продовжувати замовчувати величезний доктринальний вплив ідей Г. Лаутерпахта на створення ЗДПЛ було би, гадаємо, несправедливим.

Основні висновки та пропозиції.

Усе викладене дає підстави резюмувати так.

Книга професора Г. Лаутерпахта «Міжнародний білль прав людини» послугувала первинним фундаментально-концептуальним джерелом ЗДПЛ. (Малоймовірно, щоб з нею — як складовою частиною згадуваних вище «Підготовчих матеріалів» — не був знайомий і заступник голови Комітету та Комісії знаний французький юрист, професор Р. Кассен; а він, як відомо, написав початковий варіант проекту ЗДПЛ, і його внесок у цю справу применшувати аж ніяк не можна.)¹ Тому напевно чи буде перебільшенням назвати професора Г. Лаутерпахта ідейним натхненником і першим науковим проєктантом такого історично-епохального акта, як ЗДПЛ. Адже щонайменше половина тих прав, котрі відображені у його книзі, дістали відбиття у тексті ЗДПЛ².

Необхідно перекласти українською мовою (а можливо, й російською мовою) та опублікувати зазначену монографію Г. Лаутерпахта.

Видається доцільним опублікувати в Україні присвячені аналізу всієї наукової творчості Г. Лаутерпахта праці професора міжнародного права Лондонського королівського коледжу Ф. Сендса, який (будучи прямим учнем Е. Лаутерпахта — сина класика міжнародного права) є на сьогодні, мабуть, одним із найбільших знавців внеску останнього у становлення і розвиток науки сучасного міжнародного права. (За оцінкою цього фахівця, Г. Лаутерпахт «зробив прямий та визначний внесок у формування найбільш впливових тенденцій сучасної системи міжнародного права» [3, 755].)

Було би цілком виправданим провести у Львові широку міжнародну наукову конференцію на тему: «Вихованці юридичного факультету Львівського університету — проєктанти всесвітніх міжнародних гарантій захисту прав людини: Г. Лаутерпахт, Р. Лемкін³, Л. Сон⁴». Адже досить обґрунтованим виглядає висновок професора Ф. Сендса про те, що цей університет «...зробив унікальний внесок у створення та реалізацію сучасного міжнародного правового порядку» [3, 758].

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Lauterpacht H.* An International Bill of the Rights of Man. — N. Y., 1945. — 230 p.
2. *Lauterpacht E.* The Life of Hersch Lauterpacht. — N. Y., 2010. — 505 p.
3. *Sands P.* A Memory of Justice: The Unexpected Place of Lviv in International Law — A Personal History // *Case Western Reserve Journal of International Law*. — 2011. — Vol. 43. — № 3. — P. 739–758.
4. *Буткевич В.* Право на життя — основоположне право ЄКПЛ. Становлення та розвиток критеріїв і стандартів його застосування // *Європейський суд з прав людини. Судова практика*. Вип. 2. Стаття 2 ЄКПЛ «Право на життя»: у 3 кн. — К., 2011. — Кн. 2. — С. 199–613.

¹ Слід також взяти до уваги, що агенції Видавництва Колумбійського університету були розташовані, як зазначено у цій книзі, в Англії (Лондон, Оксфорд) та Індії (Бомбей).

² На окреме дослідження заслуговує вплив книги Г. Лаутерпахта на розробку Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. Зауважимо принагідно, що остання частина цієї книги була присвячена проблемі практичного втілення Білля, зокрема через спеціально створену задля цього міжнародну «Вищу Комісію» [1, 169–212].

³ Р. Лемкін (*R. Lemkin*) — основний автор проекту Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, ухваленої ООН ще 9 грудня 1948 р. Навчався у Львівському університеті у середині 20-х років минулого століття.

⁴ Л. Сон (*L. Sohn*) — провідний автор проекту Конвенції ООН з морського права 1982 р. Навчався у Львівському університеті в першій половині 30-х років минулого століття.

5. Буткевич В. Україна та розробка Загальної декларації прав людини 1948 року // Європейський суд з прав людини. Судова практика. Вип. 2. Стаття 2 ЄКПЛ «Право на життя» : у 3 кн. — К., 2011. — Кн. 2. — С. 810–855.

REFERENCES

1. Lauterpacht H. An International Bill of the Rights of Man, New York, 1945, 230 p.
2. Lauterpacht E. The Life of Hersch Lauterpacht, New York, 2010, 505 p.
3. Sands P. A Memory of Justice: The Unexpected Place of Lviv in International Law — A Personal History, *Case Western Reserve Journal of International Law*, 2011, vol. 43, no. 3, pp. 739–758.
4. Butkevych V. Pravo na zhyttia — osnovopolozhne pravo YeKPL. Stanovlennia ta rozvytok kryteriiv i standartiv ioho zastosuvannia [Right to Life — a Fundamental Right of the ECHR. Formation and Development of Criteria and Standards of its Application], *Yevropeyskyi sud z prav liudyny. Sudova praktyka. Vyp. 2. Statia 2 YeKPL «Pravo na zhyttia»*, Kyiv, 2011, Book 2, pp. 199–613.
5. Butkevych V. Ukraina ta rozrobka Zahalnoi deklaratsii prav liudyny 1948 roku [Ukraine and the Development of the Universal Declaration of Human Rights 1948], *Yevropeyskyi sud z prav liudyny. Sudova praktyka. Vyp. 2. Statia 2 YeKPL «Pravo na zhyttia»*, Kyiv, 2011, Book 2, pp. 810–855.

Рабінович П. М., Особа В. В. Автор ідеї та першого проекту Міжнародного білля прав людини

Анотація. У статті за результатами порівняння монографії англійського професора Г. Лаутерпахта «Міжнародний білля прав людини» (США, 1945) з текстом Загальної декларації прав людини обґрунтовується положення про те, що саме цей вчений був першим науковим проектантом означеного міжнародного акта епохального значення. Висловлюються пропозиції стосовно подальших досліджень та популяризації унікального історичного внеску Г. Лаутерпахта у становлення і розвиток сучасного міжнародного права прав людини.

Ключові слова: права людини, Г. Лаутерпахт, Міжнародний білля прав людини, Загальна декларація прав людини.

Рабинович П. М., Особа В. В. Автор идеи и первого проекта Международного билля прав человека

Аннотация. В статье по результатам сравнения монографии английского профессора Г. Лаутерпахта «Международный билль прав человека» (США, 1945) с текстом Всеобщей декларации прав человека обосновывается положение о том, что именно этот учёный был первым научным проектантом упомянутого международного акта исторически эпохального значения. Высказываются предложения относительно дальнейших исследований и популяризации уникального вклада Г. Лаутерпахта в становление и развитие современного международного права прав человека.

Ключевые слова: права человека, Г. Лаутерпахт, Международный билль прав человека, Всеобщая декларация прав человека.

Rabinovych P., Osoba V. The Author of the Idea and the First Draft of the International Bill of Human Rights

Annotation. Based on the comparison of monograph by English professor Hersch Lauterpacht 'An International Bill of Human Rights of Man' (USA, 1945) and text of the Universal Declaration of Human Rights the author substantiates that this scientist was the first designer of the abovementioned act of epochal significance. The author suggests prospects for further research and popularization of the singular contribution of H. Lauterpacht to the development of the international law of human rights.

Key words: human rights, Lauterpacht, International Bill of Human Rights, Universal Declaration of Human Rights.

ПРОФЕСОР ГЕРШ ЛАУТЕРПАХТ — ПЕРШИЙ ПРОЕКТАНТ СПЕЦІАЛЬНОГО ОРГАНУ ООН З КОНТРОЛЮ ЗА ДОТРИМАННЯМ ЇЇ МІЖНАРОДНОГО БІЛЛЯ ПРАВ ЛЮДИНИ*

П. РАБІНОВИЧ

*доктор юридичних наук,
академік НАПрН України,
професор кафедри теорії та філософії права
(Львівський національний університет
імені Івана Франка),
заслужений діяч науки і техніки України*

У наступному році весь цивілізований світ відзначатиме унікальний ювілей — 70-річчя Загальної декларації прав людини (далі — Декларація). І одним із аспектів цього відзначення, мабуть, буде висвітлення питання про те, хто ж не тільки вперше сформулював чимало положень цього епохального міжнародного акта (причому ще за декілька років до ухвалення його Організацією Об'єднаних Націй (далі — ООН) у 1948 р.), а й водночас детально запроектував міжнародний механізм забезпечення його виконання.

Пропозиції надати основоположним (невід'ємним, «природним») правам людини міжнародний статус і закріпити його у міжнародному документі неодноразово висловлювались (як констатовано у науковій літературі з цього питання [1]) декількома європейськими авторами та неурядовими організаціями ще з 20-х років минулого століття. Так, восени 1928 р. у розташованому

в Парижі Інституті міжнародного права було підготовлено проект під назвою «Декларація міжнародних прав людини», який складався із преамбули та шести статей. У квітні 1929 р. його було схвалено на пленарній сесії цього Інституту, що відбувалася у Нью-Йорку (США), та опубліковано у пресі. Основним проектантом цього акта був громадянин Росії — юрист-дипломат А. Мандельштам. (Він у 1917 р. емігрував до Франції і, працюючи у згаданій установі, ініціював та за участю деяких колег створив там цей документ). Пізніше Декларація міжнародних прав людини публікувалася, зокрема, у декількох журнальних статтях та у збірці праць цього фахівця (1930–1934 рр.), а іноді й в інших виданнях. Її автор стверджував, що вона долає положення про абсолютний характер суверенітету держави та «відкриває нову еру у міжнародному праві». Виступаючи у 1933 р. на асамблеї Міжнародного союзу асоціацій Ліги

* Автор висловлює подяку кандидату юридичних наук О. Кресіну та магістру права В. Особі за сприяння у підготовці цієї статті.

Націй, А. Мандельштам пропонував, аби ця організація ініціювала конференцію усіх держав задля випрацювання універсальної конвенції щодо міжнародного захисту прав людини [1, 452–454].

Другим епізодом такого гатунку стало схвалення Французькою лігою людських прав (у липні 1936 р.) на конгресі у Діжоні Додатку до Декларації прав людини і громадянина, який складався із преамбули і 14 статей. У першій із них проголошувалося, що «міжнародний захист людських прав має бути універсально організованим та гарантованим у такий спосіб, аби жодна держава не могла скасувати існування таких прав у будь-якої людини, котра перебуває на її території» [1, 454].

І, нарешті, третьою помітною спробою в означеному напрямі був підготовлений у жовтні 1939 р. англійським автором Г. Веллсом документ під назвою «Декларація прав людини», який складався із великої преамбули та 10 статей. Автору вдалося, разом із одностудіями, організувати досить широке її обговорення у пресі, представлення лідерам великих держав і публікацію на 10 мовах майже у 30 країнах [1, 464–468].

Хоча поодинокі зарубіжні фахівці й пропонували у 20–30-х роках не лише ухвалити міжнародний акт з прав людини, а й створити «механізм» його забезпечення, однак — наскільки мені нині відомо — тільки професор Кембриджського університету Г. Лаутерпахт вперше у міжнародно-правовій літературі розпрацював досить детальний проект такого механізму й описав його у заключних розділах своєї книги «Міжнародний білль прав людини», опублікованої у червні 1945 р. у США [2].

Декілька років тому — після вивчення означеної праці Г. Лаутерпахта і прискіпливого порівняння тексту її VI розділу — «Текст Білля» частини III, названого «Міжнародний білль прав людини» із англійським текстом Декларації — мені вже довелося оприлюднити своє припущення про те, що саме цей учений був першим доктринальним проектантом і самої Декларації. (До речі, як відомо, означений документ ООН почав офіційно розроблятися її Комісією з прав людини у 1947 р. першопочатково саме під назвою «Міжнародний білль прав людини»; причому наведені сучасним лідером вітчизняного міжнародного права, доктором юридичних наук, професором, суддею Європейського суду з прав людини у відставці В. Буткевичем архівні матеріали ООН [3, 252] свідчать про те, що згадану книгу Г. Лаутерпахта отримав кожен член відповідної робочої групи, створеної цією Комісією.) Мої подальші пошуки (зокрема, консультації з провідним на сьогодні знавцем життя і творчості Г. Лаутерпахта — професором Лондонського університетського коледжу Ф. Сендсом¹) не дали підстав спростувати таке припущення.

Отож спочатку дозволю собі стисло нагадати основні результати мого попереднього дослідження, котрі вперше були опубліковані в Україні декілька років тому [6]. Після порівняння названих текстів виявилось, що досить значна частина праволюдських положень Декларації (понад 40 %) збігається — чи то змістовно, чи то й навіть текстуально — із авторським проектом професора Г. Лаутерпахта. Якщо ж зважити ще й на ті положення його книги, які викладені у наступних її розділах (скажімо, щодо прав людини на: власність, імміграцію, справедливий рівень заробітної плати,

¹ Він у 2013 р. організував перевидання у Лондоні цієї книги, «озброївши» її своєю ґрунтовною 20-сторінковою передмовою [4]; а у 2016 р. опублікував власну блискучу науково-публіцистичну працю про життєдіяльність випускників Львівського університету (Львівський національний університет імені Івана Франка) 20-х років, фундаторів міжнародного права прав людини — Г. Лаутерпахта та Р. Лемкіна [5] (рецензія на неї друкується у цьому номері журналу «Право України»).

щотижневий відпочинок, оплачувану відпустку, збереження культурної самобутності), то загальний внесок Г. Лаутерпахта — хай, так би мовити, й заочний — у запровадження у Декларацію численних праволюдинних положень виявиться ще вагомішим.

Але у професора Г. Лаутерпахта був, як зазначалося вище, ще один соціальний «винахід» світового значення (про який у тодішній моїй публікації, щоправда, не йшлося).

І ось тепер, коли наближається 70-річний ювілей Декларації (а у нинішньому році, до того ж, виповнюється 120 років від дня народження цього класика — і, можна без перебільшення сказати, одного з фундаторів — сучасного міжнародного права прав людини), видається вельми доречним характеризувати і другий його унікальний проект: опис пропонованої ним міжнародної правозахисної інституції всесвітнього рівня, утворюваної й функціонуючої під егідою ООН.

Основні ідеї Г. Лаутерпахта щодо створення Вищої комісії з прав людини. Прикметною особливістю запроєктованого ним у згаданій книзі Міжнародного білля прав людини було те, що у ньому не тільки було викладено перелік основоположних прав людини, а й конструювався спеціальний орган ООН із всесвітнього контролю за дотриманням цього Білля усіма державами, які його підписали. Останньому питанню були безпосередньо присвячені заключні статті проекту Білля. Вони були досить детально конкретизовані й прокоментовані автором у III частині його твору, яка мала назву «Впровадження (*Enforcement*) Міжнародного Білля прав людини». (До речі, саме цю частину твору професор Ф. Сендс дуже влучно назвав «серцем» Білля [4, XXVIII].)

Отож, наведу означені статті.

Стаття 18

Міжнародний білля прав людини є невід'ємною частиною Прав Націй. Він

перебуває під гарантією Організації Об'єднаних Націй світу. Його дотримання повинно бути предметом розгляду для всіх Об'єднаних Націй.

Стаття 19

У рамках політичної організації Об'єднаних Націй світу має бути створена Вища комісія з нагляду за дотриманням Міжнародного білля прав людини.

Комісія має складатися з незалежних осіб із найвищими якостями, призначених Радою Організації Об'єднаних Націй. Роботу Комісії забезпечує Секретаріат, який формується Президентом Комісії.

Комісія збиратиме інформацію і прийматиме скарги та подання щодо дотримання Міжнародного білля прав людини. Комісія, у справі таких клопотань, зможе спілкуватися й отримувати зауваження (судження, думки) від зацікавлених держав. Комісія повинна подавати щорічні доповіді Раді Організації Об'єднаних Націй і, в разі необхідності, привертати увагу Ради до таких порушень Білля, які можуть спонукати до певних дій Раду Організації Об'єднаних Націй.

Право окремих осіб та організацій на звернення до Вищої комісії у справі дотримання цього Білля не може бути заборонене або обмежене.

Отже, наведені статті запроєктованого професором Г. Лаутерпахтом Міжнародного білля з прав людини переконливо засвідчують, що він виходив передовсім із невідомої до того часу ідеї про те, що юридичний обов'язок забезпечувати й гарантувати права, передбачені Біллем, стосується не тільки тих держав, котрі його підписали як міжнародний договір, а й самої ООН. Цей Білля Г. Лаутерпахт називав «частиною Права Націй» [2, 194, 195]. Звідси він робив радикальний висновок, що ООН не тільки має право, а й обов'язок контролювати держави — підписанти Білля щодо дотримання, непорушення ними

основоположних людських прав [2, 196]. Такі ідеї, ясна річ, були на той час (як прямо підкреслював у книзі Г. Лаутерпахт) справді революційними, радикальними, оскільки з них вперше випливало і право окремої людини скаржитись на державу до певної міжнародної інституції у разі стверджувального скаргником порушення державою тих прав, котрі фіксувалися у Біллі [2, 78, 82, 94–95]. З такої новаторської фундаментальної ідеї, можна сказати, й почало виростати, формуватись міжнародне право прав людини як нова, найгуманістичніша галузь сучасного міжнародного права.

Орган для контролю за повсюдним і постійним дотриманням прав людини Г. Лаутерпахт назвав (як він сам висловився, «умовно») «Вища комісія з прав людини». Вона мала утворюватися Радою ООН як постійно діючий орган, що складався з відібраних нею незалежних фахівців із найвищими діловими (чи то управлінськими, чи то юридичними) та моральними якостями [2, 196]. Природа цієї Комісії, зумовлювана її основними функціями, мала би мати, за задумом автора, комплексний характер, поєднуючи у собі «політичні, правові та адміністративні» [2, 198] повноваження стосовно впливу на держави, які припустилися порушень Міжнародного білля прав людини. Цю Комісію Г. Лаутерпахт уявляв як «симбіоз органу управління державними справами і судового підходу» задля забезпечення дотримання всіма державами основоположних людських прав.

Право звертатись до Вищої комісії надавалося не тільки окремим індивідам та їхнім організаціям, а й державам; причому перші два види суб'єктів діставали би таку можливість лише після того, як вичерпали усі національні юридичні засоби правозахисту. Г. Лаутерпахт чітко застерігав, що для заявників Вища комісія не є ані апеляційною, ані касаційною (четвертою)

інстанцією стосовно національних судових чи інших правозахисних органів. І хоча, зауважував він, рішення найвищого національного суду «повинні бути останнім словом у державі, вони не можуть, у зв'язку з міжнародним контролем за виконанням Білля прав людини, бути наділені абсолютною остаточністю» [2, 199].

Отримавши інформацію про порушення Білля, Вища комісія мала би входити у комунікацію з «обвинуваченою» державою задля з'ясування позиції останньої стосовно висунутих до неї претензій.

Висновки Вищої комісії щодо розглянутих нею заяв і звернень мали би зумовлювати й характер її реакції на останні, зміст якої міг бути досить різноманітним: це, наприклад, рекомендації та пропозиції відповідній державі стосовно вчинення нею певних дій, а у разі серйозних і частих порушень прав людини — її звернення до Ради ООН із клопотанням вжити необхідні дипломатичні, політичні, економічні чи навіть (у разі потреби) примусові (силові) заходи.

Усі основні характеристики Вищої комісії, створити яку пропонував Г. Лаутерпахт, можна, деякою мірою умовно, розподілити на три групи: інституціонально-організаційні (структурні), функціональні (компетенційні) та процедурно-процесуальні. Розглянемо стисло кожен з них.

Складовою частиною Вищої комісії мав би стати Секретаріат, котрий забезпечуватиме її діяльність. Причому його функції не обмежувалися б виконанням тільки техніко-допоміжних завдань, а й охоплювали б вирішення питань, так би мовити, «сутнісних», змістовних. Тому склад Секретаріату повинен, на думку проєктанта, визначатися самою Вищою комісією, — причому уникаючи будь-яких політичних чинників, впливів. Його працівникам має бути притаманна належна компетентність і неупередженість, як це

зазвичай вимагається у міжнародних цивільних органах.

Самі члени Вищої комісії не повинні працювати, виконувати обов'язки у будь-яких інших структурах чи органах (подібно до суддів в органах міжнародного правосуддя). Г. Лаутерпахт зазначав, що з-поміж членів Вищої комісії доречно, аби були люди, які мають досвід судової роботи, хоча будь-яка юридична кваліфікація сама по собі, вважав він, не повинна бути конче необхідною для призначення на посаду члена цієї Комісії. Більш важливим для такого призначення є, на його думку, вельми високі якості державного діяча, управлінця.

Певні міркування висловив Г. Лаутерпахт і щодо процедури діяльності Вищої комісії. Припускаючи, що кількість заяв і звернень до неї буде досить великою, він вважав, що усі вони мали би попередньо розглядатися її Секретаріатом, якому дозволятиметься «відсікати» ті з них, котрі будуть «явно необґрунтованими, незначущими чи малозначущими» [2, 202]. Причому таку попередню експертизу мав би проводити не одноосібно хтось із працівників Секретаріату, а їх колегія у складі щонайменше трьох членів, з яких хоча б один повинен мати судовий досвід.

Заяви чи звернення, які пройшли таку експертизу, передаватимуться для детального дослідження комітету (або комітетам), до складу якого входитимуть «вищі члени Секретаріату». Такий комітет готуватиме доповідь і рекомендації для прийняття рішення Вищою комісією. Відповідно до цієї доповіді та після отримання з розглядуваного питання пояснень і міркувань уряду держави-«відповідача» Вища комісія має виконати «найважчий й найтонший аспект свого завдання». Вона може дійти висновку про те, що заява або подання є цілком обґрунтованими, оскільки порушення Білля справді мало місце. Однак якщо це порушення є, на її думку, малозначущим, то вона

матиме можливість не ухвалювати і не оприлюднювати якихось своїх серйозних висновків. Тим не менше, з погляду Г. Лаутерпахта, було б доцільним встановити політичний механізм примусу з боку органів міжнародної виконавчої влади, який буде вводитись у дію тільки у випадках серйозних і постійних порушень Білля прав людини.

У разі ж якщо виникатимуть розбіжності між урядом держави та Вищою комісією щодо інтерпретації Білля, остання мала би віддавати перевагу саме тій інтерпретації, якої дотримувалися органи законодавчої, судової або виконавчої влади відповідної держави.

Спеціальні застереження висловив Г. Лаутерпахт стосовно розгляду Вищою комісією питань про можливі порушення соціально-економічних і культурних прав (статті 9–14 Білля). У цих справах завдання Вищої комісії «буде особливо відповідальним і делікатним». Адже зобов'язання держави стосовно забезпечення саме таких прав людини мають бути «з необхідності гнучкими і зумовлюваними внутрішніми умовами та загальним економічним розвитком держави». Автор навіть припускав, що повинні бути створені спеціалізовані секції Секретаріату Вищої комісії для постійного дослідження прогресу у здійсненні означеної групи прав людини. Можна буде, ясна річ, консультуватися, зокрема, і з Міжнародною організацією праці. Однак у підсумку відповідальність за ініціювання будь-яких дій міжнародного характеру стосовно держав, які зазнали невдачі у виконанні своїх зобов'язань щодо забезпечення соціальних прав, лежатиме саме на Вищій комісії.

Що стосується основних функцій Вищої комісії, то вони будуть полягати в: а) загальному нагляді, у найширшому сенсі, за дотриманням Міжнародного білля прав людини і б) застосуванні нею цього акта задля ухвалення, відповідно до наданих ним їй

повноважень, рішень стосовно держав — порушників Білля.

Г. Лаутерпахт розрізняв два види джерел інформації Вищої комісії стосовно стану дотримання Білля різними державами. По-перше, вона сама — з власної ініціативи — мала би збирати таку інформацію, спираючись, зокрема, на публікації, петиції з приватних джерел і від представників держав, на комунікацію з урядами держав та на свої періодичні звіти щодо дотримання Білля (такі звіти, як згадувалося, вона мала би щорічно подавати Раді ООН).

Крім того, потрібна для Вищої комісії інформація включатиме, вважав Г. Лаутерпахт, не тільки відповідні національне законодавство і судові рішення, а й такі матеріали, як приватні листи, статті у пресі, звіти про парламентські дебати, повідомлення про діяльність правозахисних організацій та ін. Такий ініціативний і незалежний збір інформації дозволить, на думку Г. Лаутерпахта, Вищій комісії «діяти незалежно від клопотань осіб і представництв держав». (Так, наприклад, було б її обов'язком діяти за власною ініціативою, якщо яка-небудь держава, скажімо, змінить свою конституцію таким чином, що внаслідок цього буде явно обмежено свободу людини.)

Другим основним джерелом інформаційного забезпечення виконання Вищою комісією її завдань мають бути, як зазначав Г. Лаутерпахт, індивідуальні заяви, а також подання держав. Причому, акцентував він, Вища комісія не повинна обмежуватися лише пасивним збиранням, накопиченням такої інформації. Основне в її роботі — це «активна участь у реалізації людських прав, закріплених у Біллі». Вона має організовувати (шляхом переговорів і реалізації своїх висновків) усунення будь-яких порушень Білля та передачі до найвищих міжнародних авторитетних інстанцій інформації про такі його порушення, які сама Вища комісія

не в змозі усунути лише власними зусиллями і засобами.

Професор Г. Лаутерпахт припускав, що означені заяви (скарги) до Вищої комісії найвірогідніше матимуть місце з огляду на законодавчі заходи, які порушують Міжнародний білль прав людини, або ж унаслідок невиконання національного законодавства, яке призначене попереджати та припиняти такі порушення. Причому він вважав, що основна частина отриманих Вищою комісією заяв розглядатиметься навіть незалежно від того, чи відповідні положення Білля набули статусу частини конституційного права держави (і, отже, так би мовити, «нав'язуються» судам), але вже лише тому, що вони стосуватимуться політичних, культурних і соціальних прав людини, зафіксованих у частині II Білля.

Г. Лаутерпахт в одному із розділів своєї книги наголошував, що право окремих осіб та організацій на звернення до Вищої комісії щодо дотримання Міжнародного білля прав людини не може бути заборонено або обмежено.

Незвичним також було його твердження про те, що кожна держава, яка підписала Білль, повинна мати не тільки право, а й — з огляду на ст. 18 Білля — обов'язок «довести до відома Вищої комісії інформацію про будь-яке порушення Білля». (Причому це не виключає того, що — згідно зі ст. 20 лаутерпахтівського проекту — будь-яка держава може внести на розгляд Ради або Генеральної Асамблеї ООН питання про порушення Міжнародного білля прав людини.)

Та як би то не було, саме Вища комісія має стати — за уявленням автора її проекту — тим органом, на який покладатиметься центр ваги всієї системи захисту прав людини.

Ось як виглядав «піонерський», справді революційний лаутерпахтівський проект спеціалізованого ООНівського органу контролю за повсюдним і постійним дотриманням передбаче-

них Біллем основоположних людських прав.

Безперечно, не всі схарактеризовані вище пропозиції Г. Лаутерпахта набули згодом практичного втілення. Наступні історичні події, істотні соціальні зміни й інші різноманітні чинники не могли не вплинути на практичне вирішення на міжнародному рівні багатьох правозахисних проблем. Але й те, що спромігся вперше в історії людства сконструювати у цьому напрямі професор Г. Лаутерпахт, заслуговує найвищої оцінки та поваги, оскільки не залишилося взагалі незатребуваним, невикористовуваним, а тому не могло не вплинути, тією чи іншою мірою, на реальне створення і функціонування міжнародних правозахисних інституцій як на рівні ООН, так і в різних регіонах світу (насамперед Європі).

Сподіваюся, що сучасні фахівці з міжнародного захисту прав людини, аналізуючи висвітлений у цій статті проект Г. Лаутерпахта щодо міжнародного органу задля всесвітнього контролю за дотриманням основоположних прав людини, зможуть зробити висновки про те, які ж із положень цього проекту згодом відобразилися у побудові та порядку діяльності створених після Другої світової війни міжнародних правозахисних інституцій. Та навіть побіжне порівняння наведених вище уявлень професора Г. Лаутерпахта із міжнародними нормативно-юридичними джерелами, в яких означені питання були пізніше регламентовані, дозволяє констатувати про таке.

До авторських фундаментальних ідей належать, зокрема, такі:

- надання кожній людині статусу суб'єкта міжнародного права (зокрема можливості скаржитися до такої інституції на порушення «своєю» державою основоположних людських прав);

- встановлення обов'язку держави, так би мовити, звітуватись перед цим органом за її дії щодо прав людини

та виконувати його рішення й рекомендації;

- надання людині (чи організації) означеного права лише після того, як нею вичерпані усі національні засоби правозахисту;

- структурування згаданого органу на дві частини задля можливості попереднього відсіву певних видів заяв (скарг) людей та організацій і формулювання певних критеріїв для такого відсіву;

- визнання суб'єктами звернення до проектного міжнародного органу не тільки окремих індивідів і різноманітних організацій, а й будь-яких із тих держав, які підписали Міжнародний білль прав людини.

Майже всі ці ідеї знайшли, тією чи іншою мірою, відображення у подальшій міжнародно-правовій регламентації створення та діяльності чи то всесвітніх, чи то регіональних правозахисних установ, котрі існують і нині.

Та навіть якщо далеко не всі укладачі міжнародних правових актів, якими здійснювалася така регламентація, були ознайомлені з виданою у 1945 р. книгою професора Г. Лаутерпахта «Міжнародний білль прав людини», то вже навіть сам по собі факт концептуально-змістовного збігу деяких положень цих актів із пропозиціями її автора тим більше є свідченням унікальної сили інтелекту, ґрунтовності й передбачливості уявлень цього класика міжнародного права. Адже саме завдяки йому відбувся подальший революційний розвиток цього права у гуманістичному, людиноцентричному напрямі. І він — професор Г. Лаутерпахт — безсумнівно, заслуговує на те, аби про нього, про його праці, зрештою про його заслуги перед цивілізованим людством знали й пам'ятали в Україні (зокрема, зі зрозумілих причин, у Львівському національному університеті імені Івана Франка) та й в інших країнах світу, а також у міжнародних інституціях.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Burgers J.* The Road to San Francisco: The Revival of the Human Rights Idea in the Twentieth Century // *Human Rights Quarterly*. — 1992. — Vol. 14. — № 4. — Pp. 447–477.
2. *Lauterpacht H.* An International Bill of the Rights of Man. — New York, 1945. — 230 p.
3. *Буткевич В.* Право на життя — основоположне право ЄКПЛ. Становлення та розвиток критеріїв і стандартів його застосування // *Європейський суд з прав людини. Судова практика*. Вип. 2. Стаття 2 ЄКПЛ «Право на життя»: у 3 кн. — К., 2011. — Кн. 2. — С. 199–613.
4. *Sends P.* Introduction // *Lauterpacht H.* An International Bill of the Rights of Man. — Oxford, 2013. — Pp. VII–XVII.
5. *Sands Ph.* East West Street. On the Origins of Genocide and Crimes Against Humanity. — London, 2016. — 464 p.
6. *Рабинович П., Особа В.* Автор ідеї та першого проекту Міжнародного билля прав людини // *Право України*. — 2013. — № 12. — С. 9–15.

REFERENCES

1. *Burgers J.* The Road to San Francisco: The Revival of the Human Rights Idea in the Twentieth Century, *Human Rights Quarterly*, 1992, vol. 14, № 4, pp. 447–477.
2. *Lauterpacht H.* An International Bill of the Rights of Man, New York, 1945, 230 p.
3. *Butkevych V.* Pravo na zhyttia — osnovopolozhne pravo IeKPL. Stanovlennia ta rozvytok kryteriiiv i standartiv ioho zastosuvannia [The right for life — the fundamental right of EConHR. Formation and development of criteria and standards of its application], *Ievropeiskyi sud z prav liudyny. Sudova praktyka. Vyp. 2. Statia 2 IeKPL «Pravo na zhyttia»*, Kyiv, 2011, Book 2, pp. 199–613.
4. *Sends P.* Introduction, *Lauterpacht H.* An International Bill of the Rights of Man, Oxford, 2013, pp. VII–XVII.
5. *Sands Ph.* East West Street. On the Origins of Genocide and Crimes Against Humanity, London, 2016, 464 p.
6. *Rabinovych P., Osoba V.* Avtor ideii ta pershoho proektu Mizhnarodnoho billia prav liudyny [Author of the idea and first draft of the International bill of human rights], *Pravo Ukrainy*, 2013, № 12, pp. 9–15.

Рабинович П. М. Професор Герш Лаутерпахт — перший проектант спеціального органу ООН з контролю за дотриманням її Міжнародного билля прав людини

Анотація. У статті обґрунтовується, що саме Герш Лаутерпахт (який здобув юридичну освіту у Львівському університеті) вперше розпрацював детальний проект спеціального органу Організації Об'єднаних Націй для контролю за дотриманням її Міжнародного билля прав людини. Висвітлюються і стисло коментуються основні положення лаутерпахтського проекту, декотрі з яких згодом були реалізовані, так чи інакше, у міжнародних правозахисних актах всесвітнього чи регіонального рівня.

Ключові слова: Герш Лаутерпахт, Міжнародний биль прав людини, Загальна декларація прав людини, Організація Об'єднаних Націй, Вища комісія з прав людини.

Рабинович П. М. Професор Герш Лаутерпахт — первый проектант специального органа ООН по контролю за соблюдением ее Международного билля прав человека

Аннотация. В статье обосновывается, что именно Герш Лаутерпахт (получивший юридическое образование во Львовском университете) впервые разработал детальный проект специального органа Организации Объединенных Наций для контроля за соблюдением ее Международного билля прав человека. Характеризуются и кратко комментируются основные положения лаутерпахтовского проекта, отдельные из которых со временем были реализованы, так или иначе, в международных правозащитных актах всемирного или регионального уровня.

Ключевые слова: Герш Лаутерпахт, Международный билль прав человека, Всеобщая декларация прав человека, Организация Объединенных Наций, Высшая комиссия по правам человека.

Rabinovych P. Professor Hersch Lauterpacht — First Designer of a Special UN Body for Monitoring the Compliance of an International Bill of the Human Rights

Annotation. In Article shows that it was Hersch Lauterpacht (former student of Lviv University) who wrote the draft for UN body for controlling the compliance of an international Bill of the rights of man. The article briefly interprets basic provisions of Lauterpacht's project, some of which were embodied in human rights treaties of global and regional level.

Key words: Hersch Lauterpacht, International Bill of rights of man, Universal Declaration of Human Rights, United Nations Organization, High Commission on human rights.

**Професор Г. Лаутерпахт про Загальну декларацію
прав людини: аналітичний коментар**

Червоною лінією, яка пронизує відгук професора Г. Лаутерпахта на ухвалення Загальної декларації прав людини, є відчайдушний, навіть, якщо дозволено так сказати, скорботний його жаль через те, що головний документ про права людини не втілюється у юридично обов'язковій формі. «Нагальною потребою людства є не визнання чи декларації фундаментальних прав людини, а їх захист міжнародною спільнотою»¹⁶⁹. Ця його теза, як видається, відображає ціль усіх його професійних здійснень і, мабуть, найглибших особистих прагнень.

Волею долі Гершу Лаутерпахту довелося вже на ранніх стадіях долучитися до вивчення фактів – мерзенних фактів, шокуєuche усвідомлення яких і досі триває. Їх осмислення не припиниться, напевне, ніколи, а навпаки, глибше збагачуватиметься з кожним наступним поколінням. Вже у липні 1942 року (задовго до завершення війни) професор Лаутерпахт приєднався до роботи Комітету з воєнних злочинів. Цей комітет був утворений для виконання задач, проголошених урядами в екзилі у січні 1942 року. Тоді у Лондоні представники цих урядів вперше вирішили розслідувати жахіття нацистського воєнного режиму, розмах яких невпинно продовжував зростати. Отже, було утворено Комісію для збору фактів з наміром встановити винних і віддати їх під суд. Ця Комісія влилась в утворену урядами союзників Комісію Об'єднаних Націй з питань воєнних злочинів. Комітет з воєнних злочинів, у якому працював Лаутерпахт, співпрацював з Комісією Об'єднаних Націй. Саме підхід до міжнародного розслідування, запропонований професором Лаутерпахтом, був взятий за основу у Комітеті, а окремі з його ідей втілювались і в роботі Комісії Об'єднаних Націй. Це були ідеї про те, як з позиції права покарати нацистів за нечувані злочини, що множились і в Німеччині, і особливо на окупованих територіях. Про це у своїй книзі «Східно-Західна вулиця. Повернення до Львова» розповідає

¹⁶⁹ H. Lauterpacht. International law and human rights. London, 1950. P. 426.

професор Філіп Сендс, британський юрист та дослідник життя і творчості Лаутерпахта¹⁷⁰. Автор не раз підкреслює, як ідеї Лаутерпахта втілювалися у роботу тих, хто приймав найвідповідальніші рішення у відповідь на тиск нацистського левіафана. Зокрема, Лаутерпахт двічі допомагав Робертові Джексону¹⁷¹ у підготовці його промов щодо війни. Перша промова була виголошена у березні 1941 року і стосувалася доцільності підтримання союзників з боку США під час війни¹⁷². У другій промові під назвою «Міжнародне беззаконня» (січень 1942 року) наголос стояв на потребі у відповідному законодавстві і судах, «найкращих інструментаріях ... для приборкання насильства»¹⁷³. Лаутерпахтові ідеї зазвучали ще вагомніше, коли вони врешті втілилися в обвинувальну промову Гартлі Шовкресса, головного обвинувача від Великобританії на Нюрнберзькому процесі. Попередньо Шовкресс звернувся до Лаутерпахта, аби той взяв участь у підготовці судового процесу та написанні британських аргументів. Провідною ідеєю підготовленого професором Лаутерпахтом проекту промови стало те, що конкретні люди – високопосадовці, відповідальні за міжнародні беззаконня, а не держава, мають відповідати за вчинені злочини. Окрема особа «є основною одиницею усього права» – саме цими словами професора Лаутерпахта завершив Шовкресс свій обвинувальний виклад¹⁷⁴. Та, мабуть, найвизначніший внесок Лаутерпахта у світову відповідь на воєнні безчинства відбувся наприкінці липня 1945 року на зустрічі з Робертом Джексоном, вже на той час призначеним головним обвинувачем від США

¹⁷⁰ Ф. Сендс. Східно-Західна вулиця. Повернення до Львова. – Львів, 2017. С. 168-169, 171, 176, 178. Цікавий з наукового погляду огляд цієї книги подано у рецензії Рабіновича П., Добрянського С. Захоплюючий твір про життя та діяльність Г. Лаутерпахта і Р. Лемкіна – фундаторів міжнародного права прав людини, випускників Львівського університету // Право України. 2017. № 4. С. 183–187.

¹⁷¹ Роберт Джексон – Генеральний прокурор в адміністрації президента Ф. Д. Рузвельта та суддя Верховного суду США за часів президента Г. Трумана.

¹⁷² Ф. Сендс. Східно-Західна вулиця. Повернення до Львова. Львів, 2017. С. 160.

¹⁷³ Там само. С. 169.

¹⁷⁴ Там само. С. 490.

у процесі над основними німецькими воєнними злочинцями. Саме тоді Лаутерпахт запропонував Джексону низку нових – ніде і ніким не сформульованих раніше – складів злочинів під загальною назвою «злочини проти людяності» (проти людської природи). Злочини саме з такою назвою знайшли своє місце у ст. 6 вже остаточно схваленого Статуту Нюрнберзького трибуналу¹⁷⁵.

Отже, ці знакові моменти біографії Лаутерпахта наголошуються тут, власне, задля того, аби передати масштаб його дослідження воєнних фактів, тобто усіх тих безумств (варварських актів), на які виявилась здатна свідомість очільників Третього рейху. Це була свідомість цивілізованих людей. Мабуть, саме тому Лаутерпахт послідовно відстоював ту позицію, що лише моральної сили Загальної декларації прав людини не достатньо. Не достатньо для того, щоб переконати держави втілювати високі стандарти Декларації у свою внутрішньодержавну правову практику. Очевидно, він допускав, що гіркі уроки війни та всезагальні праволюдніні стремління все ж не виключають приходу до влади тих, для кого цінності свободи, справедливості і загального миру не будуть найважливішими, а ідея рівності усіх людей у своїй гідності та правах не стане незаперечним принципом. Вірогідно, тому у своєму проєкті Міжнародного біллу прав людини, в його останній статті Лаутерпахт закріплює, що у випадку невиконання державою постановленого проти неї рішення Високої Комісії про порушення прав людини, Рада Об'єднаних Націй повинна здійснити такі політичні, економічні чи військові дії, які будуть визнаватися нею необхідними для захисту прав людини¹⁷⁶. Тобто професор Лаутерпахт встановив не тільки механізм контролю за дотриманням державою прав людини через ухвалення проти неї обов'язкових для виконання рішень. А й волів передбачити можли-

¹⁷⁵ Ф. Сендс. Східно-Західна вулиця. Повернення до Львова. Львів, 2017. С. 186-188.

¹⁷⁶ Н. Lauterpaht. An International Bill of the Rights of Man. New York, 1945. Рр. 69-75. Переклад тексту Міжнародного білля прав людини, спроектованого Г. Лаутерпахтом, викладений вище у цій збірці. Докладний аналіз міжнародного правозахисного механізму, розробленого Г. Лаутерпахтом, подає стаття П. Рабіновича «Професор Герш Лаутерпахт – перший науковий проєктант Міжнародного органу контролю за дотриманням державами Міжнародного білля прав людини», котра також викладена у цій збірці.

вість додаткових негативних наслідків у разі добровільного невиконання державою цих рішень.

Сьогоднішня система правозахисту ООН передбачає, що тільки у разі загрози миру і безпеки у світі Рада безпеки ООН може вдаватися до крайніх заходів. Натомість, найвищим способом захисту, так би мовити, просто прав людини у розгалуженій системі спеціалізованих установ ООН у «праволюдінній» галузі є модель рекомендацій. Втім, невиконання державою рекомендацій щодо прав людини не забезпечене можливістю обов'язкового запровадження ООН примусових санкцій до такої держави-порушниці.

Рекомендації чи навіть просто морального зобов'язання може бути цілком достатньо для добросовісної держави. Проте для тих владних режимів, для яких права людини не є достатнім авторитетом, – рекомендації мало що значать, а відтак стан порушення людських прав залишається непобореним фактом.

Зрештою стан прав людини у сучасному світі підтверджує цей факт. У державах, де превалюють ідеї поваги до прав людини і укорінений принцип верховенства права, становище з правами людини достатньо позитивне. Натомість, є і були держави, які, попри їх членство в ООН, а отже, попри їх формальне прийняття цінностей ООН, не виявляють зовсім або виявляють мінімум поваги до людських прав. Чи є в такому разі у міжнародної спільноти способи ефективного впливу, щоб захистити людину у таких режимах? Чи є ефективні способи боротьби із державами – зухвалими порушниками людських прав? Як доводить і правова, і фактична дійсність, наразі нема.

Отож, ідеї професора Лаутерпахта щодо запровадження на міжнародному рівні ефективного механізму правозахисту (*enforceability of human rights*) і досі зберігають свою актуальність. Тому, наче промовленими для сьогодення звучать вже згадувані слова Лаутерпахта: «Нагальною потребою людства є не визнання чи декларації фундаментальних прав людини, а їх захист міжнародною спільнотою». Не просто захисту, а, власне, ефективного захисту – саме цього всім серцем прагнув Герш Лаутерпахт – видатний юрист-міжнародник, людина з пророчим «праволюдінним» серцем.

Загальна декларація прав людини

(глава з книги Г. Лаутерпахта
«Міжнародне право і права людини»
(Лондон, 1950)

1. Проголошена важливість Декларації

Загальну декларацію прав людини, ухвалену Генеральною Асамблеєю Об'єднаних Націй 10 грудня 1948 року, привітали як історичну подію фундаментального значення і як одне з найвидатніших досягнень Об'єднаних Націй (текст Декларації приєднаний додатком до цієї глави¹⁷⁷). Так її оцінили представники різних держав на завершальній сесії Генеральної Асамблеї, яка проходила у Парижі. Такі ж висловлювання звучали на засіданнях Третього Комітету, котрі передували завершальній сесії. Зокрема, п. Рузвельт, котра була головою Комісії з прав людини і головною представницею Сполучених Штатів у Третьому Комітеті, відзначила: «Ця Декларація може цілком стати міжнародною Великою Хартією для усього людства. Ми сподіваємося, що її проголошення Генеральною Асамблеєю стане подією, яку можна було б порівняти з проголошенням французьким народом Декларації прав людини у 1789 році, ухваленням Біллю про права народом Сполучених Штатів та прийняттям подібних декларацій в інших країнах у різні часи»¹⁷⁸. Остання частина цього порівняння прозвучала достатньо гнучко, аби не бути обтяженою очевидним перебільшенням. Голова Асамблеї визнав, що документ, який чекав на ухвалення, був тільки «декларацією прав» і «що він не є міжнародною угодою, яка зобов'язала б держави виконувати ці права чи надати їм юридичну силу». Втім, він висловив сподівання, що це «перший крок у великому еволюційному процесі». Зокрема,

¹⁷⁷ Див. нижче. С. 428. (Примітка перекладача: тут і надалі посилання «див. нижче» і «див. вище» стосуються праці Г. Лаутерпахта *H. Lauterpacht. International law and human rights. London, 1950*).

¹⁷⁸ Офіційний протокол Третьої сесії Генеральної Асамблеї. Частина I. с. 862.

він відзначив: «Це перший раз, коли організоване товариство націй створило декларацію прав людини і основоположних свобод. Цей документ підтримується авторитетом спільної позиції Об'єднаних Націй як єдиної організації. І мільйони людей – чоловіків, жінок та дітей у всьому світі, перебуваючи далеко від Парижу чи Нью-Йорку, звертатимуться до неї по допомогу, наставлення і натхнення»¹⁷⁹. Представник Гаїті описав Декларацію, як «старання дати світу нові правові та моральні основи», відзначивши, що «це зусилля є найбільшим з того, що людству коли-небудь вдавалося здійснити». Він також зазначив, що «це вирішальний етап на шляху об'єднання роз'єданого світу»¹⁸⁰.

Делегат від Пакистану порівняв Декларацію з Конвенцією проти геноциду, що була попередньо ухвалена Генеральною Асамблеєю. Він назвав ухвалення цих документів подією епохального масштабу¹⁸¹. Делегат від Данії вказав на те, що «Загальна декларація прав людини перетворила обітницю Статуту на живу реальність»¹⁸². Делегат від Сирії висловився так само темпераментно, зокрема відзначивши: «Декларація стала звершенням поколінь людських істот, які працювали заради цієї мети. І тепер завдяки проголошенню цього документа народи всього світу дізнаються, що їхня ціль була досягнута Об'єднаними Націями»¹⁸³.

Представник Парагваю, хоча й визнаючи недосконалість Декларації, все ж описав її, як «найбільш гармонійний, обширний та універсальний документ, який на цей час досягнутий». Окрім цього, він сказав, що «Декларація проллє світло на шлях, яким людина має ступати, аби знайти щастя»¹⁸⁴. Настільки емоційні коментарі окремих делегатів можна, мабуть, пояснити особливостями національного характеру народів, чиїми представниками вони є. Втім, це пояснення навряд чи можна прикласти до представника Бельгії. Хоча і

¹⁷⁹ Офіційний протокол Третньої сесії Генеральної Асамблеї. Частина I. с. 934.

¹⁸⁰ Там само. с. 854.

¹⁸¹ Там само. с. 890.

¹⁸² Там само. с. 891.

¹⁸³ Там само. с. 922.

¹⁸⁴ Там само. с. 901.

він скористався мовою емоцій, зокрема, сказавши таке: «Дехто каже, що Декларація прав людини є суто теоретичним (академічним) документом. Це твердження є помилковим, оскільки Декларація має не тільки безпрецедентну моральну вартість, вона містить зачатки і юридичної вартості. Будь-яка людина, котра звернеться до Декларації, зможе підтримати свій протест авторитетною силою рішення, яке народи та уряди Об'єднаних Націй одностайно прийняли»¹⁸⁵.

Представник Бельгії, з одного боку, відзначив, що Декларацію підтримали усі народи усього світу (слід зауважити, що дев'ять держав таки утримались від голосування). Втім, з іншого боку, він нічого не сказав про небажання тих, хто проголосував за Декларацію, надати цьому документу якості зобов'язання у правовій площині, а не тільки у площині совісті. Під час обговорення на засіданнях Третього комітету представник Бельгії висловив позицію, котру розділяли більшість членів Комітету. Він, зокрема, сказав про сподівання на те, що ухвалення Декларації стане, з одного боку, виявом шанування Франції, а, з іншого, відчутним доказом дієвості та корисності Об'єднаних Націй як організації. Він також відзначив, що цей доказ є важливим не тільки для самих Об'єднаних Націй, він є важливим для світу, який чекав на нього.

Представник Ісландії висловив своє цілковите переконання в тому, що «Загальна декларація прав людини викличе великі сподівання серед народів, які все ще позбавлені цих прав»¹⁸⁶.

Якщо не брати до уваги кілька винятків¹⁸⁷, делегації держав виявили не тільки свою упевненість у важливості Декларації, а й бажання уникнути будь-яких зволікань з її ухваленням.

¹⁸⁵ Офіційний протокол Третьої сесії Генеральної Асамблеї. Частина I. С. 880.

¹⁸⁶ Там само. С. 878.

¹⁸⁷ Делегат від Нової Зеландії була одна з небагатьох, хто ще на початках висловила критичний погляд на Декларацію. Вона наголосила на небезпеці, яка криється у різних підходах до розуміння Декларації, відзначивши, що Декларації надають більшого значення, аніж те, яке їй належить. Для ілюстрації своєї позиції вона навела погляд, викладений представником Франції перед Економічною і соціальною радою. Він, зокрема, зазначив, що Декларація є органічним актом Об'єднаних Націй і має усю юридичну повноту такого акту.

У своїй доповіді Загальній Асамблеї Генеральний Секретар наголосив на важливості Декларації (проект документу був підготовлений Комісією з прав людини). Він, зокрема, зазначив: «Ця декларація є першою в історії спробою написати «Білль про права» для цілого світу. Вона також є важливим першим кроком в напрямі імплементації тих загальних положень-обітниць статуту ООН, які стосуються прав людини»¹⁸⁸.

2. Заперечення Декларації як юридичного інструменту

Вказуючи на важливість Декларації, держави-учасниці продемонстрували одностайність. З іншого боку, вони висловили одностайно загальну відмову від позиції, що Декларація покладає юридичний обов'язок поважати проголошені у ній права людини та основоположні свободи. Виявилась невідповідність між фактом проголошення всезагальності прав людини, котрі стали предметом Декларації, і запереченням обов'язку надати їм юридичну силу. Втім, дебати у Загальній Асамблеї і у Третьому Комітеті не засвідчили будь-якого відчуття занепокоєння з приводу цього. Делегати торжествували, стверджуючи про виняткове значення такого досягнення, як визнання світовими державами очевидності та невідчужуваності прав людини. Попри це, вони назвали небажаним доповненням до Декларації пропозицію описати права як такі, що походять з природи (*grounded in nature*). Пояснювали свою позицію тим, що згадане доповнення могло викликати суперечки та збентеження¹⁸⁹. Отже, де-

¹⁸⁸ Доповідь перед Генеральною Асамблеєю, 1948.

¹⁸⁹ Пропозиція помістити слова «за природою» у ст. 1 була відхилена за ініціативою представника Бельгії з тієї причини, що такі слова можуть викликати «довгі філософські суперечки» (A/C3/S/R.96, р. 3). Представника Бельгії підтримав представник Китаю, який обґрунтовував своє заперечення тим, що запропоновані слова «містять слід Руссо і викликають спогади з теорії про те, що людина за природою добра» (*ibid.*, р. 6). Після довгих дискусій у Третьому комітеті переважив погляд, що Декларація не повинна містити посилення на походження прав. Представник Радянського Союзу наголосив на тому, що рівність прав перед законом визначається не фактом народження, а соціальною структурою держави (A/C3/S.R.98). У зв'язку з цим було згадано ідеї філософа Жака Марітена. Втім, справжнє питання не у походженні прав людини, а в іншому. І саме його, як видається, Комітет уникав. Справжнє питання у дійсній силі прав (*validity*), тобто в тому, чи саме держава є кінцевим арбітром прав людини.

легації держав відмовилися визнати передбачені Декларацією права частиною права, що є обов'язковим для урядів та держав. Питання викликала також ще одна неузгодженість. А саме, невідповідність між загальною домовленістю про те, що є фундаментальні права, та відмовою визнати обов'язковість цих прав стосовно поведінки держав. Відповідаючи на це питання, представники відзначали, що ця неузгодженість цілком усувається визнанням дійсної вагомості (validity) прав людини у царині совісті та етики.

Сполучені Штати через особливість свого світового становища та заповзятую наполегливість своїх представників істотно посприяли швидкому ухваленню Декларації. (На початку проти цього заперечували Об'єднане Королівство та інші країни Британської Співдружності¹⁹⁰). Водночас Сполучені Штати часто і підкреслено наполягали на тому, що Декларація є юридичним документом і не володіє юридично обов'язковою силою. Зокрема, представниця Сполучених Штатів, відзначаючи неабияку цінність Декларації у своїй доповіді перед Генеральною Асамблеєю, попри це сказала: «Надаючи своє схвалення Декларації сьогодні, вкрай важливо, щоб ми чітко пам'ятали про базове значення документу. Вона не є угодою. Не є міжнародним договором. Вона не має на меті бути ствердженням права чи юридичного обов'язку. Це декларація базових принципів прав людини і свобод. Вона скріплена схваленням Генеральної Асамблеї через формальне голосування її членів. І має стати спільним завданням, якого досягатимуть всі народи усіх держав»¹⁹¹. Майже такі самі формулювання були використані ще раніше представником США у Третньому Комітеті у його відкритому зверненні¹⁹². Під час обговорення окремих питань на засіданні цього Комітету Сполучені Штати послідовно і непохитно стверджували, що Декларація не має

¹⁹⁰ Зокрема, на засіданні Комісії з прав людини у грудні 1947 року представник Австралії Колонел Ходгсон заперечував проти ухвалення Декларації інакше, аніж як складової частини Біллю про права (E/CN.4/S.R.27, p. 5). Так само і представник Британії лорд Дюкстон висловив міркування про те, що перше завдання Комісії полягало у складенні проекту Міжнародного біллю прав людини, який мав стати юридичним документом і мав бути імплементованим (ibid., p. 7, 8).

¹⁹¹ Bulletin of State Department, 19 (1948), p. 751.

¹⁹² A/C3/SR.89, p. 2.

юридичної сили¹⁹³. Ця акцентована відмова з боку Сполучених Штатів та інших держав визнати Декларацію обов'язковим юридичним інструментом не виникла раптово. Такий підхід зберігався упродовж часу підготовки тексту Декларації Комісією з прав людини.

За окремими винятками (про них йтиметься далі¹⁹⁴), усі делегації, котрі мали нагоду висловитися з цього питання, звертали особливу увагу на відсутність будь-якого елементу юридичного зобов'язання, який міг бути проголошений через ухвалення Декларації. Головно, це робилося для того, щоб вказати на необхідність ухвалення після Декларації юридично обов'язкового інструменту. Цим інструментом мав стати Пакт, у якому були б передбачені засоби міжнародного контролю (supervision) та юридичного забезпечення (enforcement). У зв'язку з цим представник Австралії зазначив: «Я пам'ятаю, що Декларація, як виклад принципів, має тільки моральну силу. Вона не несе юридичних зобов'язань... І через те, що саме конвенція чи пакт про права людини, а не Декларація, покладатимуть юридичні обов'язки, наша делегація передчуває, що Пакт стане навіть важливішим документом, аніж Декларація». Перед цим той самий представник підкреслював у своїй доповіді перед Асамблеєю, що «багато разів упродовж обгово-

¹⁹³ У процесі обговорення Преамбули Радянський Союз запропонував таке формулювання: «Генеральна Асамблея рекомендує, щоб Декларація прав людини використовувалася державами-учасниками Об'єднаних Націй на їх розсуд як стосовно ухвалення належних законодавчих, так і інших заходів». Делегат від Сполучених Штатів наполягла на тому, що ця пропозиція істотно нашкодить моральній силі Декларації. Вона, зокрема, сказала: «Той факт, що Декларація не буде юридично обов'язковою, ще більше підсилює необхідність сформулювати Преамбулу так, аби покласти на держави найбільш можливу форму морального впливу» (A/C3/S.R.165, р. 8). У червні 1948 року представниця Сполучених Штатів (п. Е. Рузвельт) відзначила: «Декларація в жодному разі не повинна бути законодавчим документом. Генеральна Асамблея не є законодавчим органом... Зрозуміло, що Декларація, як передбачається, не створює юридичні засоби чи процедури для забезпечення тих прав і свобод, які вона пропонує світу. Цей ідеал має бути досягнутий наступними кроками, вчиненими відповідно до міжнародного та внутрішньодержавного права. Декларація матиме моральну, а не обов'язкову силу» (Summary Record, E/CN4/S.R.48, р. 7) Див. також E/cn4/S.R.50, р. 8, де викладена подібна позиція представника Індії.

¹⁹⁴ Див. нижче. С. 404-406.

рення у Третньому Комітеті стверджувалося, що Декларація становить собою загальний ідеал, до досягнення якого мають прагнути народи світу. Вона не є юридично обов'язковою. Генеральна Асамблея мала б стежити, щоб права, викладені у Декларації, не залишилися мертвим баластом. Також вона мала б забезпечити ефективну повагу до зазначених прав». Тому далі він зацентрував увагу на тому, що «Декларацію якнайскоріше слід супроводити пактом, який буде юридично обов'язковим для держав». А далі той самий представник зауважив, що «інакше справедливі (legitimate) очікування народів світу, котрі звертатимуться до Декларації за натхненням, будуть обмануті. Тому Об'єднані Нації мають не тільки задекларувати ці права, а й пересвідчитися, що їм надано силу»¹⁹⁵.

Представник Великобританії спершу зауважив, що, висловлюючи свою позицію, аж ніяк не бажає применшити значну моральну силу Декларації. Втім, він продовжив, що його делегація сповнена сильним відчуттям стосовно підготовки пакту. Він підкреслив, що «пакт про права людини разом із заходами щодо його імплементації (implementation) має навіть важливіше значення. Особливо з огляду на те, що він повинен бути забезпечений юридичними зобов'язаннями держав». Крім цього, представник Великобританії відзначив, що його делегація сповнена сильним переконанням в тому, щоб «Комісія з прав людини продовжувала роботу над проектом пакту та проектом імплементаційних заходів»¹⁹⁶. Перед цим згаданий представник висловив думку під час загального обговорення на засіданні Третього Комітету, що Декларація, хоча вона і не покладає на держави конкретних зобов'язань, все ж матиме значну моральну силу. Вона матиме таку силу саме завдяки проголошенню ідеалу ще до того, як буде ухвалено міжнародний пакт обов'язкового характеру»¹⁹⁷. Представник Великобританії відкрито не погодився з позицією представника Франції. Останній вважав, що можна визнавати юридичний авторитет Декларації, якщо розглядати Декларацію, як тлумачення відповідних положень Статуту ООН. Натомість представник Вели-

¹⁹⁵ Офіційний протокол Третьої сесії Генеральної Асамблеї. Ч. 1, с. 876.

¹⁹⁶ Офіційний протокол Третьої сесії Генеральної Асамблеї. Пленарні засідання. Ч. 1, с. 883.

¹⁹⁷ A/C3/S.R.93, р. 2.

кобританії відзначив, можливо, дещо огульно, що «жодна резолюція Генеральної Асамблеї не може встановлювати юридичні зобов'язання»¹⁹⁸. За інших обставин цей самий представник підкреслював, що Декларація, хоча і має особливо важливе значення, все ж є викладом принципу, котрий позбавлений будь-якого обов'язкового характеру»¹⁹⁹. У зв'язку з Резолюцією на законодавство СРСР щодо шлюбів між громадянами СРСР та іноземцями (резолюція обговорювалася у Шостому комітеті) представник Великобританії, на відміну від інших делегатів, утримався від того, щоб визнати дії СРСР неправовими (illegal). Використовуючи мову розважливого стримання, він обмежився зауваженням, що підхід СРСР суперечив відповідній статті Декларації. Власне, це була та стаття, проти якої представник СРСР і висловився, і проголосував²⁰⁰.

Представник Індії відзначав, що оскільки Декларація не була, власне, юридичним документом, не було необхідності детально вивчати її формулювання. Він закликав до швидкого ухвалення проекту. Також представник Індії висловив сподівання на те, що «Декларація, хоч і не стане юридично обов'язковою, все ж набуде певну силу і зможе розвіяти песимізм та розчарування, а також зняти напруження нинішньої світової ситуації»²⁰¹. Представник Норвегії погодився, що мета Декларації полягала в тому, аби встановити радше моральні стандарти, а не юридичні зобов'язання. Він запропонував, що було б практично, якби Декларація слугувала безсумнівним базисом для обговорення Об'єднаними Націями будь-якого питання щодо прав людини»²⁰² (пропозиція, незаперечність якої не є очевидною). Представник Аргентини висловився подібно, відзначивши, що «Декларація є документом, який передбачає лише моральні зобов'язання». Він додав, що «юридичні зобов'язання покладатиме акт, котрий буде ухвалений після Декларації»²⁰³. Делегат від Мексики також ствер-

¹⁹⁸ A/C3/S.R.93, p. 2.

¹⁹⁹ A/C3/S.R.164, p. 8.

²⁰⁰ A/C6/S.R.197, p. 6.

²⁰¹ A/C3/S.R.91, p. 4.

²⁰² A/C3/S.R.89, p. 5.

²⁰³ A/C3/S.R.90, p. 7.

джував, що Декларація не містить юридичних обов'язків для держав. Поряд з цим він підкреслив, що зазначена обставина «не применшує цінність цього документу»²⁰⁴.

Представник Франції та представник Бельгії були єдиними, хто стверджували про певну юридичну силу Декларації. Їхні погляди викладені далі у розділі²⁰⁵. Втім, їм все ж не вдалося навести переконливих аргументів на підтримку такої своєї позиції. Окремі делегати висунули пропозицію об'єднати в одній статті Преамбулу та ст. 1 на тій підставі, що вони були рівноцінними за значенням. Професор Рене Кассен, головний представник Франції, відповідаючи на цю пропозицію, відзначив, що «Прецедент Статуту не є належним у випадку Декларації, оскільки Статут є юридично обов'язковим документом, а Декларація є актом іншого виду»²⁰⁶. В ході обговорення положень щодо права власності представник СРСР запропонував доповнення, відповідно до якого право приватної власності мало зумовлюватися законом тієї країни, де власність знаходиться. Представник Бельгії висловив заперечення на таку пропозицію. Він, зокрема, підкреслив, що не було жодної потреби вносити у текст Декларації відсилання до національного законодавства з огляду на те, що Декларація була актом рекомендаційного характеру і не покладала на держави жодних зобов'язань²⁰⁷. Так само згаданий представник прокоментував пропозицію французької делегації стосовно права на звернення. Він, власне, висловив сумніви щодо належності включення цього права у текст Декларації, покладаючись на те, що Декларація не була спроектована, як юридично обов'язковий акт²⁰⁸.

Стосовно заперечення нормативної обов'язковості Декларації не було відмінностей між позицією тих держав, котрі проголосували за Декларацію, і тих дев'ятьох держав²⁰⁹, котрі утримались від голосування. Хоча Радянська Росія спільно з об'єднаними з нею держава-

²⁰⁴ A/C3/S.R.90, р. 3.

²⁰⁵ Див. нижче. С. 405-408.

²⁰⁶ A/C3/S.R.90, р. 6.

²⁰⁷ A/C3/S.R.126, р. 4.

²⁰⁸ A/C3/S.R.160, р. 2.

²⁰⁹ Білорусія, Чехословаччина, Гондурас, Польща, Саудівська Аравія, Україна, Росія, Південна Африка, Югословія.

ми неодноразово пропонували внесення у текст Декларації положення, яке б надало певну обов'язковість цьому документу. Насправді це була радше пропозиція видимості обов'язковості – не більше. Адже ті ж держави висловлювали гарячий протест проти надання Декларації статусу забезпеченого гарантіями міжнародного зобов'язання. Під час обговорень у Третньому комітеті Представник СРСР наголошував на тому, що формування міжнародних інститутів, які стежили б за дотриманням прав людини, є втручанням у внутрішні справи держав і означатиме неповагу до державного суверенітету²¹⁰. Він зрештою висловив побоювання, що «ці інститути схилитимуться до перетворення внутрішніх конфліктів на міжнародні, що поставить під загрозу міжнародний мир». Представник Росії та пов'язані з ним представники відхиляли навіть найменший натяк на те, що Декларація може втручатися у державний суверенітет, вважаючи державний суверенітет наріжним каменем міжнародних відносин²¹¹. Як відомо, ступінь обмеження суверенітету корелює у кожній конкретній справі із міжнародним юридичним зобов'язанням держави. Тому очевидним стало те, що радянські представники використовували термін «імплементация» у значенні, яке суттєво відрізнялося від загальноприйнятого. Вони увесь час наполягали на тому, щоб Декларація містила детальні вказівки стосовно імплементції державою прав людини, особливо тих прав, що стосуються економічної та соціальної сфери. Поряд з цим Декларація, на їх погляд, мала уникати будь-яких згадок про міжнародний контроль чи силове забезпечення прав²¹². Згадані представники запропонували внесення до тексту статті, яка передбачала б, що «права людини, громадянські права та основоположні свободи, перелічені у Декларації, мають гарантуватися національними законами». Ці окремі та загальні пропозиції щодо внутрішньодержавної імплементції прав людини були відхилені на основі незаперечної підстави. Немає місця положенням щодо примусового забезпечення прав у документі, який за всезагальною згодою визнавався обов'язковим лише для совісті. Цей аргумент

²¹⁰ A/C3/S.R.92, р. 9.

²¹¹ Офіційний протокол третьої сесії Генеральної Асамблеї. Ч. 1, с. 923, 924.

²¹² Див. вище. С. 298, № 3.

ще більшою мірою підсилив загальний погляд стосовно того, що Декларація жодним чином не проектувалася, як юридично обов'язковий акт.

Переважна більшість делегацій поставилися до цього факту досить уважно. Втім, були і винятки. Так, делегат від Канади на обговореннях у Третньому комітеті утримався від голосування за Декларацію. Причини його відмови могли б мати значення тільки, якщо Декларація була б юридично обов'язковим документом. Він, зокрема, звернув увагу на труднощі, викликані ч. 2 ст. 21 Декларації (право на участь в управлінні своєю країною). Адже, як він відзначив, ця стаття дає право на участь в державних органах, незалежно від політичних переконань. А це може призвести до необхідності прийняття до державних органів осіб, котрі мають наміром руйнування таких органів. Натомість сама Декларація націлена на збереження державних структур. Більше того, делегація Канади звертала особливу увагу на певну обставину. Йшлося про те, що відповідно до Конституції Канади багато питань, яких торкається Декларація, належать до відання провінцій, котрі відокремлені певним чином від держави²¹³. Втім, на сесії Генеральної Асамблеї Канада все ж проголосувала за Декларацію з тим, щоб «жодним чином не завадити зусиллям визначити права людства»²¹⁴. Однак, вагання делегації Канади щодо ст. 21 і самої Декларації в цілому, мабуть, не слід розглядати, як натяк на обов'язкову силу Декларації.

Стосовно цього питання представниця США у своїй доповіді на фінальній сесії Генеральної Асамблеї висловила певне міркування. Вона відзначила, що обов'язкова сила Декларації – її морально обов'язкова сила, зокрема, і щодо ст. 21, зумовлювалася положеннями статті 29, яка передбачала обмеження здійснення прав в інтересах моралі, громадського порядку та загального добробуту. Це зауваження представниці США пролунало в контексті її виразної відмови вважати Декларацію такою, що покладає на держави юридичні зобов'язання. Делегат від Чилі відзначив, що тільки Пакт, ухвалення якого планувалося на майбутнє, мав стати юридично обов'язковим

²¹³ Офіційний протокол третьої сесії Генеральної Асамблеї. Ч. 1, с. 898, 899.

²¹⁴ A/PV, 182, p. 91.

актом. Поряд з цим він запропонував вважати порушення будь-якою державою прав, викладених у Декларації, порушенням принципів Об'єднаних Націй²¹⁵. Цей підхід перегукувався з позицією делегації Лівану²¹⁶ та доповненнями, запропонованими російською делегацією²¹⁷. Делегат від Індії схарактеризувала Декларацію, правда дещо незрозуміло, як «декларацію обов'язків». Вочевидь, вона вважала Декларацію актом моральних зобов'язань. Адже згадана представниця відзначила, що «ухвалення Декларації не повинно призвести до нехтування більш важливим документом, а саме – Конвенцією»²¹⁸.

Тому навряд чи знаходить виправдання причина, висунута делегатом Південної Африки на пояснення перед Генеральною Асамблеєю утримання від голосування. Він посилався, зокрема, на те, що в обговореннях у Третньому Комітеті Декларацію розглядали, як визначення прав і свобод, зазначених у Статуті. А також вказували, що ухвалення Декларації «потягне за собою зобов'язання для урядів, котрі підпишуть її»²¹⁹. Насправді ж причини утримання Південної Африки від голосування були дещо іншої природи.

Єдині спроби стверджувати про юридичну силу Декларації надійшли від представників Франції та Бельгії. Як зазначалося вище²²⁰, ці спроби в жодному разі не були логічно-послідовними, втім, вони все ж заслуговують уваги та розгляду. У Третньому комітеті делегат від Франції, професор Р. Кассен, обстоював такий погляд: хоча Декларація і «не матиме примусової юридичної сили», проте її можна вважати повноважним тлумаченням Статуту (*authoritative interpretation*) і тим загальним стандартом, до якого має спрямовуватись законодавство усіх держав-учасниць Об'єднаних Націй²²¹.

²¹⁵ A/C3/S.R.91, p. 7.

²¹⁶ Там само. Р. 8.

²¹⁷ «Будь-яке порушення чи обмеження цих прав, пряме чи непряме, вважатиметься порушенням цієї Декларації і несумісним з високими принципами, проголошеними у Статуті Об'єднаних Націй». Офіційний протокол Третьої сесії Генеральної Асамблеї. Ч. 1, с. 928.

²¹⁸ Там само. С. 894.

²¹⁹ Там само. С. 911.

²²⁰ Див. вище. С. 402.

²²¹ A/C3/S.R. 92.

Розгляд першої частини цієї тези викладений нижче²²². Ідея другої частини, як видається, не була в тому, щоб вважати держави, котрі проголосували за Декларацію, зобов'язаними до змін у своєму законодавстві. Професор Кассен також наголошував на тому, що Декларація, хоча і не володіє примусовою силою, жодним чином не має розглядатись послабленням обітниць, які взяли на себе держави, підписуючи Статут Об'єднаних Націй. Ця теза є незаперечною з тих підстав, що Декларація, не будучи юридичним інструментом, не може ані відняти, ані додати до існуючих зобов'язань. Попри те, окремі зауваження Р. Кассена внесли елемент сум'яття. Він, зокрема, відзначив (у контексті Франції): «Держави зобов'язані відповідно до Статуту визнавати повноваження головних органів Об'єднаних Націй у справі прав людини... повноваження Об'єднаних Націй у питаннях прав людини є позитивними»²²³. Згодом він виклав це твердження менш чітко, приєднуючи у такий спосіб юридичні наслідки до акту ухвалення Декларації. Зауваження було таким: «Положення ч. 7 ст. 2 Статуту, які стосуються внутрішньої юрисдикції держав-учасниць, не можуть використовуватися як аргументи проти компетенції Об'єднаних Націй. Після ухвалення Декларації питання прав людини вже не є виключно внутрішньою справою держав, а набуло міжнародного значення». Отже, вказавши у першій частині своєї тези на «позитивність» компетенції Об'єднаних Націй стосовно прав людини, поважний юрист далі пропонує вважати, що ця «позитивність» є наслідком ухвалення Декларації. Хоча і більшість держав-учасниць Об'єднаних Націй не вважали, що Декларація створила будь-які зобов'язання. Цей аргумент може зумовити певні ефекти. Адже він, хоч і не маючи юридичних підстав, кидає сумніви на юридичну силу існуючих зобов'язань держав за Статутом.

Міркування професора Кассена схилили представника Бельгії професора Дехуссе переглянути його попередній погляд на Декларацію, як на документ «суто добровільного значення»²²⁴.

Він передусім відзначив, що Декларація має «незаперечно юридичний характер» тому, що є рекомендацією Генеральної Асам-

²²² Див. нижче. С. 409.

²²³ A/C3/S.R. 92.

²²⁴ A/C3/S.R. 108, p. 8.

блеї – юридичного органу Об'єднаних Націй. Професор Дехуссе не зосередився на позиції, що Декларація є за природою рекомендацією. Також не обґрунтував він свій висновок про те, що Декларація має «незаперечно юридичний характер». Втім, все ж він відкрито поставив питання про те, чи матиме Декларація після ухвалення факультативне значення, чи таки набуде обов'язкових наслідків. Професор Дехуссе висловив думку про те, що деякі принципи Декларації вже є частиною «звичасвого права націй і тому визнаються неписаним міжнародним правом». Той факт, що ці принципи зараз стали частиною Декларації, не позбавляє їх обов'язкового характеру.

У мові та принципах міжнародного права не легко знайти переконливі аргументи на користь зазначеної позиції вченого делегата. Студенту-міжнароднику, мабуть, складно буде прийняти погляд, що нормами звичасвого права є, наприклад (якщо брати найменш суперечливі статті Декларації), положення про те, що «кожна людина має право на життя, свободу і безпеку особи» (ст. 3 Декларації), чи, що «ніхто не повинен бути в рабстві або у підневільному стані» (ст. 4), чи те, що «ніхто не повинен зазнавати тортур, жорстокого, нелюдського, або такого, що принижує гідність поводження чи покарання» (ст. 5). До ухвалення Статуту міжнародне право розглядало ці питання як такі, що належать до виняткової внутрішньої юрисдикції держави, якщо не брати до уваги непевну доктрину гуманітарного втручання. Стосовно інших прав, перелічених у Декларації, професор Дехуссе визнав, що жодна держава не є пов'язана обов'язком провести відповідні зміни у своєму законодавстві. Він, зокрема, відзначив: «Жодна держава, навіть якщо вона проголосувала за Декларацію, не вважатиметься юридично зобов'язаною внести принципи Декларації у своє законодавство. Але вона приймає зобов'язання брати ці принципи до уваги. Іншими словами, рекомендація, яка стала наслідком роботи Комітету, створює початок зобов'язань держав-учасниць Об'єднаних Націй»²²⁵. Ці міркування привели професора Дехуссе до висновку, що «документ матиме безспірну юридичну вартість... Він не матиме обов'язкового значення у вузькому сенсі, але покладатиме на держави-учасниці обов'язок розглянути заходи, які доцільно вчинити за рекомендацією Генеральної Асам-

²²⁵ A/C3/S.R. 108. P. 109.

блеї». Після твердження про «безспірну юридичну вартість» Декларації професор Дехуссе все ж зауважив «делікатність питання, про яке йдеться» і висловив бажання про те, щоб Правовий департамент Секретаріату вивчив його краще²²⁶.

3. Непряма юридична сила Декларації

[.....]

4. Питання про моральну силу Декларації

Той факт, що Загальна декларація прав людини не є юридичним інструментом, який втілює юридичні зобов'язання, сам собою не є мірилом її важливості. Навіть якщо звільнити Декларацію від будь-якої претензії на юридичну обов'язковість, то вона самостійно є значною віхою в еволюції сутнісної (вітальної) частини міжнародного права.

Безсумнівно, слід з особливою делікатністю підійти до оцінки документу такої природи, аби не вимірювати за жорсткими юридичними стандартами те, що багатьма державами передбачалося як вияв вірності ідеалам Статуту. Навіть натяк на сухий скептицизм чи на відсутність шанобливості були б недоречними стосовно документу, котрий виник завдяки, головню, вірі, терплячій праці і самовіддачі. Але тверда рішучість утриматися від прискіпливого скептицизму не повинна завадити обов'язку, що покладається на науку міжнародного права. Йдеться про те, щоб не надавати неіснуючої юридичної сили акту, який навіть не задумувався як юридично обов'язковий. Будь-яка спроба так вчинити неминуче продемонструє свою безплідність у тривалій перспективі. Навіть якщо ця спроба і виявиться нібито успішною, вона насправді тільки послабить зусилля в напрямі істинного поступу.

²²⁶ У 1949 році Генеральний Секретар Об'єднаних Націй, звертаючись до Генеральної Асамблеї зі своєю Четвертою щорічною доповіддю, не наводив жодних аргументів на користь того, що Декларація є обов'язковим юридичним інструментом. Він, зокрема, сказав таке: «Правда в тому, що Декларація не є законом, але не були такими й більшість найвпливовіших документів історії. Декларація незалежності Сполучених Штатів та французька Декларація прав людини не були законами, коли їх проголосили» (Офіційний протокол Четвертої сесії Генеральної Асамблеї. Вступ. Додаток № 1, с. XIII).

З тих самих причин не є неналежним приділити лише короткий огляд питанню про моральне значення Декларації. Адже це питання, яке неабияк обговорювалося на засіданнях Генеральної Асамблеї та Третього Комітету, отримало настільки тверду і виразну відповідь, наскільки чітким було заперечення юридично обов'язкової сили цього документу. Представниця Сполучених Штатів оцінила Декларацію як акт особливої ваги. Вона, зокрема, відзначила, що «у той час, коли існує так багато питань, стосовно яких держави-учасниці не можуть дійти спільної засади для згоди, особливо важливим є досягнення сорока восьми державами широкої згоди у такій складній сфері, як права людини»²²⁷.

Втім, важливе значення має і той факт, що ті самі сорок вісім держав дійшли рівноцінної згоди у рішенні не пов'язувати себе юридично принципами, які вони назвали фундаментальними. Представник Британії у Третьому Комітеті, використовуючи подібний підхід, сказав: «Моральна сила документу, що буде ухвалений Асамблеєю, слугуватиме дороговказом Урядам у їх стараннях гарантувати права людини через законодавство, а також через адміністративну і юридичну практику»²²⁸. Цей самий представник, порівнюючи Декларацію, зокрема, з таким величним документом, як Велика хартія вольностей, далі сказав: «Це справді історична подія, адже ніколи раніше так багато держав не об'єднувалися разом, щоб досягти згоди стосовно прав особи, які вони визнали базовими та фундаментальними». Відстоювання фундаментального характеру прав, проголошених у Декларації,

²²⁷ Див. вище. С. 399.

²²⁸ А/СЗ/С.Р. 93. У 1949 році професор Р. Кассен, представник Франції у Комісії з прав людини, доповів про те, що Уряд Франції опублікував Декларацію в Офіційному віснику (*Journal Officiel*) і розпочав вивчення всього законодавства і практики на території Франції стосовно їх повної відповідності Декларації. Він, зокрема, відзначив: «Таке дослідження, яке є рівноцінним дослідженню совісті, має бути проведено у кожній країні світу» (Е/СН.4/С.Р. 89, р. 7). Сумнівно, чи питання совісті взагалі мало значення, зважаючи на попередні твердження Урядів про необов'язковість Декларації. На тому самому засідання Комісії представник Індії відзначив, що Декларація «жодним чином не є обов'язковою і її ухвалення державами не є гарантією того, що ці самі держави поважатимуть проголошені у Декларації права» (р. 10).

і заперечення юридичного обов'язку їх поважати є тим симбіозом, що у своїй найгострішій формі виявляється критичним фактором міжнародної моральності. Це також піднімає питання морального авторитету Декларації. Втім, у контексті статті, яка має правову спрямованість, згадане питання буде оглянуто лише коротко.

Моральний авторитет і вплив міжнародного рішення такої природи має бути у прямій пропорційності до рівня жертви суверенітетом державами, які на це рішення погодилися. Якщо прийняти цей підхід, то принциповий висновок у зв'язку з моральним авторитетом Декларації можна викласти таким чином: Авторитет залежить від ступеня тієї віддачі, з якою держави визнають ці права, гарантуючи їх своєю волею, і віддають себе під провід організації, що має вищу владу. Моральний вплив ідей походить від щирості тих, хто їх проголошує. Щирість, зі свого боку, засвідчується ступенем жертви, яку готові вчинити заради ідей, котрі пропагуються. Декларація не передбачає необхідність будь-якої жертви з боку держав задля невідчужуваних прав людини, а відтак задля загального миру. Її моральна сила не може виникати з факту її універсальності чи практичної універсальності. Універсальності, яка стала можливою тому, що не обтяжила жодну державу юридичними зобов'язаннями. Як було запропоновано автором цієї статті у його Доповіді, виголошеній у вересні 1948 року на Конференції Асоціації міжнародного права: «Декларація такої природи мала б володіти моральною цінністю, якщо вона породжена органами, завданням яких є пропагувати погляди і формувати громадську думку». Коли йдеться про джерело такої сили, слова просвітництва і напучення є настільки сильними, як вчинки. Якщо вони походять від урядів, то замінюють вчинок. Свіість людства чекає від Урядів не проголошення ідеї прав чи навіть визнання прав людини. Те, чого чекає свіість світу від своєї чверті, це – активний захист прав людини і прийняття державами з цієї метою правдивих і забезпечених примусовою силою зобов'язань». Відтак, непереконливо звучить аргумент про те, що відсутність юридичної обов'язковості Декларації підкреслює і додає їй морального значення.

Безсумнівно, жоден білль про права, без огляду на те, наскільки жорсткими можуть бути його юридичні зобов'язання і наскільки рішучими засоби примусового забезпечення, не може довести свою ефективність, якщо тільки не буде забезпечений

підтримкою світової громадської думки. Ця підтримка досягається завдяки освіті та просвітництву. Але громадська думка не може бути створена виголошенням заяв, котрі говорять про «загальний стандарт для досягнення». Тому, зважаючи на це, видається неточним порівняння Декларації 1948 року з Декларацією 1789 року чи подібними конституційними актами. Хоча ці акти і не були наділені усіма засобами судового перегляду та формальним механізмом примусового забезпечення. Але вони стали від самого початку частиною національного права та інструментом державних заходів. Вони не стали просто філософськими постулатами. Саме через це і тільки через це, за словами Лорда Актона, зім'ята проста сторінка Декларації 1789 року переважає цілі бібліотеки і демонструє більшу силу, аніж усі армії Наполеона. У Декларації, ухваленій Генеральною Асамблеєю, немає нічого, що б містило чи передбачало будь-яке юридичне обмеження щодо свободи держав. Декларація залишає цю свободу неушкодженою. Стосовно цього життєво-насушного питання Декларація не засвідчила поступ у довготривалій боротьбі людини проти всемогутності держави. Моральний авторитет декларацій такого зразка не може породжуватися просто твердженнями про їх моральний авторитет. Один з керівних принципів Декларації – принцип, який часто повторювався і який є правовою ерессю – формулювався так: Декларація має проголошувати права індивіда і водночас ретельно утримуватися від викладу обов'язків держав. Зворотній підхід, як зазначалося, зробить з Декларації юридичний інструмент. Втім, насправді у індивіда немає прав за винятком тих, що походять і стають продуктом обов'язків держав. Так само немає прав і без засобів судового захисту цих прав. Це співвідношення є не просто тим принципом юридичної логіки, якого не обійти. Його відсутність означає фундаментальне і вирішальне етичне упущення у структурі і концепції Декларації.

Моральний авторитет, яким Декларація може володіти, ослаблюється також і тим фактом, що окремі важливі положення Декларації викладені у словах, задуманих ввести в оману. Так, ці положення однозначно не передбачають юридичні зобов'язання. Втім, ці винахідливі зврати промовисто нагадують міжнародні засоби, котрі слугують для приховування державами свого наміру зберігати повну

свободу дій. Тому лише кілька осіб – і, можливо, лише кілька юристів – зрозуміють, читаючи ст. 14 Декларації, яка говорить про право притулку, те, що ця стаття не передбачає навіть морального обов'язку надати притулок. Адже мала місце виразна відмова від такого наміру. Згадана стаття передбачає у першій частині, що «кожна людина має право шукати притулку від переслідувань в інших країнах і користуватися притулком». Комітет відхилив пропозицію про те, що має бути право на отримання притулку. Відповідно до статті 14 передбачено право «шукати притулок» і не передбачено жодних гарантій стосовно успішності такого пошуку. Ймовірно, викликає жаль той факт, що використовується двозначна гра слів (як це було описано вище) у Декларації, яка задумувалася стати інструментом морального значення. Адже зрозуміло, що не потрібно жодної декларації для того, аби надати особі право шукати притулку без жодних гарантій щодо його отримання. Право «користуватися притулком» було інтерпретовано Британською делегацією, котра запропонувала таке доповнення: «право кожної держави пропонувати притулок і чинити опір усім вимогам щодо екстрадиції». Але цим правом, зважаючи на політичні порушення і переслідування в цілому, кожна держава беззаперечно володіє відповідно до міжнародного права. Безсумнівно, надання особам права на притулок означало б інновацію у міжнародному праві. (Це не суперечило б міжнародному праву, як про це зазначав представник Гаїті). Це положення викликало б необхідність зміни імміграційних законів більшості країн і означало б обмеження абсолютного права держав регулювати імміграцію. Пропозиція стосовно зазначеного права було названа Австралією і Радянським Союзом як така, що несе втручання у внутрішню юрисдикцію держав. Навіть можливо, хоча й дуже мало ймовірно, що застосування цього права, як зауважив представник Великобританії, «могло призвести до переслідування». Держави, вживаючи заходів проти небажаної меншості, «могли запропонувати їй скористатися правом притулку». Мабуть більше узгоджувалося б з гідністю Декларацією, якби ці міркування втілились у вилучення питання притулку з цього документу. Але сталося так, що було ухвалено штучне положення, якщо не сказати легковажне. Комітет попередньо відхилив пропозицію представника Франції надати Об'єднаним Націям право порушувати питання у сфері виняткового права держав стосовно надання

притулку²²⁹. Ця пропозиція супроводжувалася нотою, у якій досить слушно відзначалося, що «немає сенсу проголошувати право, якщо не встановити того, хто має надати цьому праву юридичної сили».

Таке саме суто номінальне, а, по правді, оманливе рішення було ухвалено щодо громадянства. Після тези, що «кожен має право на громадянство» (ч. 1 ст. 15 Декларації), міститься положення про те, що «ніхто не може бути безпідставно позбавлений свого громадянства». Природним продовженням принципу, відповідно до якого кожен має право на громадянство, мала би бути заборона на позбавлення громадянства. Ця заборона мала б діяти незалежно від того, чи здійснюється позбавлення свавільно чи в інший спосіб. Адже позбавлення громадянства призводить до того, що людина опиняється поза державою. Жодна з держав, котрі у період між Першою та Другою світовими війнами вдавалися до масового позбавлення громадянства за політичними чи расовими причинами, не погодилась би з тим, що позбавлення було безпідставним. Такий крок, з погляду цих держав, був зумовлений крайньою державною потребою. У системі, що покладається на моральну силу Декларації, не повинен мати місце стан людини поза державою (стан без громадянства). Цей стан є ганьбою з позиції міжнародного права і викликом для людської гідності. Адже відповідно до міжнародного права громадянство розглядається як головна ланка у зв'язку між особою та міжнародним правом. Щоправда, був ухвалений принцип, відповідно до якого особа без громадянства потрапляє під опіку Об'єднаних Націй, власне через те, що вона позбавлена будь-якого захисту від уряду. Втім, цей принцип не можна вважати спробою пом'якшити гостроту згаданого протиріччя (між правом на громадянство і станом особи без громадянства). Отже, пропозиція делегації Франції була відхилена і Комісією з прав людини, і Третім Комітетом Генеральної Асамблеї²³⁰.

Ще один аспект протиріччя лежить у тому, що Декларація як документ моральної ваги, не містить навіть згадки про таке важливе право, як право особи на звернення (право петиції). Це зумовлено,

²²⁹ Пропозиція Франції була сформульована у такий спосіб: «Об'єднані Нації разом із залученими країнами повинні забезпечити такий притулок для особи». E/CN.4/S.R.59, p. 11.

²³⁰ Див. вище. С. 399, № 18.

головно, тими запереченнями, які були підняті з огляду на виняткову юрисдикцію держав. Хоча Генеральна Асамблея і ухвалила, що правда, дещо непереконливо, можливість надання юридичної сили згаданому праву (праву, яке було назване «сутнісним» (essential)). Ті самі міркування щодо виключної юрисдикції держав призвели до свідомого упушення (після тривалих дебатів) будь-якої згадки про право меншин на збереження та розвиток їх окремих утворень. Це право є інакшим, аніж право меншин на захист від дискримінації, яке в загальних формулюваннях викладено у ст. 2 і ст. 7 Декларації. У зв'язку з цим цікавим є порівняння місця розташування у Декларації таких фундаментальних свобод, як свобода думки, совісті, релігії та свобода вираження поглядів. Вони викладені у віддаленій ст. 19, власне, після статті, яка говорить про право власності. Цей факт можна, мабуть, пояснити ексцесами завершальної стадії підготовки Декларації – факт, який окремі делегати назвали дивним.

5. Декларація і Статут

Будь-яка критика Загальної декларації прав людини з позиції юридичної спроможності чи її морального значення має бути стримана тим, що у намірах її розробників Декларація була тільки першим кроком. Проголошення Декларації, зрозуміло, не було задумане, як повне звершення завдання укласти Міжнародний білль про права. Адже саме Білль про права мав стати тим документом, який втілює би обов'язкові норми та гарантії їх застосування. Насправді факт проголошення Декларації супроводжувався резолюцією Генеральної Асамблеї, у якій відзначалося, що «план роботи Комісії з прав людини передбачає підготовку Міжнародного біллю про права, до якого мають увійти Декларація, Пакт про права та положення про заходи щодо імплементації». Також відповідно до згаданої резолюції Генеральна Асамблея «звертається до Економічної і соціальної ради, аби та попросила Комісію з прав людини продовжити приділяти головну увагу підготовці проекту Пакту про права та заходам щодо імплементації (імплементаційним заходам)». Питання про те, чи був перший крок необхідним та бажаним, насправді не має однозначної відповіді. Не варто пояснювати згадані упушення в Декларації зважанням на внутрішню політику окремих держав чи гострим бажанням Комісії представити хоча б якісь результати. Особливо, якщо зважити той факт, що

Комісія займалася винятково підготовкою Біллю про права, навіть на шкоду іншим видам діяльності, закріпленням за нею.

Поки що залишається відкритим питання про те, чи Декларація стане наріжним каменем до правдивого Біллю про права, тобто до того, що має втілити Пакт та положення щодо імплементації, чи, навпаки, зумовить відкладення або навіть відмову від того кроку, який вона була покликана підготувати. Хоча Декларація не має юридичної сили і має лише незначне моральне значення, ці обставини не позбавляють її загальної важливості та потенційної сили. Як парадоксально це не було б, але вже сама неефективність Декларації має прискорити прихід менш поверхових заходів щодо захисту прав людини. Так, Декларація не стала досягненням першої величини. Але, можливо або й навіть імовірно, завдяки, власне, цій обставині вона зможе підсилити потенційні виклики підняти та гарантувати становище людини у міжнародно-правовій системі. Цілком можливо, що держави, котрі закликали до ухвалення Декларації чи навіть ті, що, хоча й сумнівалися, все ж таки її підтримали, виходили з цієї перспективи. Інакше немає виправдань Декларації, а особливо тій швидкості, з якою її було ухвалено²³¹. Але ця можливість може так і не втілитися у життя, а нескінченно відкладатися, якщо ми силкуватимемося штучно витлумачити факт і право з тим, щоб надати Декларації 1948 року юридичну і моральну дійсність²³².

²³¹ Серед членів Комісії з прав людини переважав такий погляд: доти, поки до Генеральної Асамблеї не подані визначені інструменти, пророблена робота у справі Міжнародного біллю прав людини перебуває під загрозою, а громадська думка може почати розглядати питання як суто академічну проблему. Але, мабуть, немає підстав для таких тривог. Справжня небезпека крилася у тому, що Комісія з прав людини могла почати розглядати свою роботу як зрілу та завершену, хоча питання все ще перебувало на стадії підготовки та вивчення. Спроба надати кінцевої форми фундаментальному та історичному інструменту, суттю якого має стати у певній конкретно визначеній мірі здача (поступка) державного суверенітету, може зашкодити справі прав людини. Особливо, зважаючи на політичну та психологічну атмосферу міжнародних відносин після Другої світової війни. Це мабуть та ситуація, коли відкладення було б бажанішим, ніж прискорення ілюзії досягнення.

²³² За певний час до ухвалення Декларації автор цієї книги вказував на глибокі недоліки міжнародного інструменту, який є нічим більше, ніж проголошенням принципу. Очевидно, доцільно зацитувати відповідні мірку-

Ці міркування пояснюють те, що аналіз Декларації в межах цього розділу не може бути суто негативним. Вже зазначалося про потенційну користь Декларації. На додачу до цього, є ще один позитивний фактор. Йдеться про дебати та дослідження, які передували ухваленню Декларації. Адже цей досвід може засвідчити свою цінність у процесі формулювання основних та процедурних статей Біллю про права людини, який покликаний мати обов'язковий і застосовний характер. Немає підстав для песимістичних припущень, що згаданий документ зможе бути ухвалений лише у далекому майбутньому. Адже для його ухвалення не потрібно ані одностайної згоди, ані навіть згоди двох третин загальної кількості держав-учасниць²³³. Більше того, немає вагомих причин, які б не дозволили державам домовитися щодо Біллю про права за рамками Об'єднаних Націй. Зрозуміло, що це мали би бути держави по-справжньому націлені на

вання: «Проста Декларація прав, позбавлена ознак юридичного зобов'язання і примусового забезпечення, мабуть, стане регресивною подією стосовно Статуту. Скоріш за все вона послабить досягнення Статуту і зашкодить можливостям його прогресивного розвитку як захисника прав людини. Вона посприє духу розчарування і, поміж іншого, цинізму... Жодна декларація не може усунути – хоча вона може приховати чи проігнорувати – ті відмінності у поглядах та думках, які існують і з якими миряться. Нагальною потребою людства є не визнання чи декларації фундаментальних прав людини, але їх захист міжнародною спільнотою... Можна було б виправдати ризики та недоліки, які неминуче закладені у цю спробу, якби Декларація несла поступ у сутнісному змісті. Цей поступ міг виявитись у виведенні невід'ємних прав людини з ненадійної та суперечливої сфери права природи – сфери простих декларацій – на планер позитивного права і юридичних санкцій міжнародної спільноти». – Міжнародний захист прав людини у Гаазькій академії. *Recueil des Cours*, vol. 70 (1947) (1), Chapter III, 10.

²³³ Див. вище. С. 308. Існує можливість того, що зусиллям у просуванні справжнього Біллю про права можуть перешкодити побоювання стосовно кількості держав, які його підпишуть. Кількість підписантів цього ефективного інструменту може виявитись настільки малою, що викличе іронічно-образливі порівняння із широким масштабом прийняття необов'язкової Декларації. Немає підстав для такого побоювання, хіба у разі підживлення бажання триматися за фіктивну силу Декларації. Виглядає на те, що у час ухвалення Декларації серед держав, представлених у Комісії з прав людини, була значима кількість – мабуть, більшість – тих, котрі воліли надати підтримку обов'язковому і забезпеченому гарантіями Біллю про права.

передання прав людини під дію гарантій, незалежних від волі і сили окремої держави. Таким чином, могли б домовитися держави-учасниці певної регіональної спільноти. Особливо, якщо вони об'єднані тією спадщиною, у якій верховенство права та права людини вважаються найвищою цінністю²³⁴.

Умови, які на сьогодні існують, не дозволяють спорядити Білль про права надійними судовими гарантіями. Втім, не можна вважати, що права людини і надалі позбавлені будь-яких гарантій та правового захисту. Статут Об'єднаних Націй покладає на держави-учасниці важливі юридичні зобов'язання у цій сфері. Як тільки органи Об'єднаних Націй припинять розглядати підготовку Біллю про права своєю єдиною функцією, їх чекатиме виконання не менш видатних і важливих завдань²³⁵. Міжнародний білль про права, якщо він таки набуде форму ефективного і забезпеченого гарантіями юридичного інструменту, завершить історичне досягнення Статуту у сфері прав людини та фундаментальних свобод. На час, поки Білль розроблятиметься, Статут (за умови його добросовісного тлумачення і дотримання державами-учасницями ООН і органами ООН) може стати інструментом для виконання завдання щодо прав людини, яке поряд із завданням збереження миру є вирішальною метою Об'єднаних Націй та міжнародного права.

²³⁴ Див. нижче. С. 445.

²³⁵ Певні обставини дозволяють припустити, що після часу проб і помилок, який, втім, не можна назвати цілком безплідним, юридичний підхід до прав людини таки візьме верх. Доцільно відзначити важливий крок, який здійснив у травні 1949 року Генеральний Секретар. Використовуючи своє безсумнівне право ініціативи, він звернувся до Комісії з прав людини з пропозицією переглянути її попереднє рішення, яке, між іншим, не мало правового підґрунтя. Це було рішення про те, що Комісія «не має права вчиняти будь-які дії у відповідь на скарги щодо прав людини». Див. Доповідь Генерального Секретаря про Нинішню ситуацію стосовно повідомлень щодо прав людини; док. E/CN.4/165 (2 травня 1949 року). І див. вище. С. 259.

Інформація про авторів

Держипільська Анна Михайлівна – магістр права, молодший науковий співробітник Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного управління та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України;

Добрянський Святослав Павлович – кандидат юридичних наук, доцент, провідний науковий співробітник Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного управління та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України, доцент кафедри теорії та філософії права юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка;

Наконечна Анна Михайлівна – молодший науковий співробітник Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного управління та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України, асистент кафедри теорії та філософії права юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка;

Особа Вікторія Василівна – магістр права, аспірант кафедри конституційного права юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка;

Панкевич Олег Зіновійович – кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного управління та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України, доцент кафедри адміністративного права юридичного факультету Львівського державного університету внутрішніх справ;

Пришляк Марта Юрійвна – молодший науковий співробітник Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного управління та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України;

Рабінович Петро Мойсейович – доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук Укра-

їни, завідувач Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного управління та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України, професор кафедри теорії та філософії права юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка;

Рабінович Сергій Петрович – доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного управління та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України, професор кафедри конституційного права юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка;

Раданович Наталія Миколаївна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та філософії права юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка.

Contents

Preface (<i>P. M. Rabinovych</i>)	10
---	----

Part I

THE UNIVERSAL DECLARATION OF HUMAN RIGHTS – THE NORMATIVE BASIS OF ITS INTERNATIONAL AND NATIONAL PROTECTION

Section 1. CONCEPTUAL FOUNDATIONS

Chapter 1. The Universal Canon of human rights (<i>Petro Rabinovych</i>)	14
Chapter 2. International Bill of Human Rights: need-based dimention (<i>Anna Nakonechna</i>)	29
Chapter 3. The Collective human rights: some philosophical, legal and general theoretical aspects (<i>Oleh Pankevych</i>)	49

Section 2. THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS

Chapter 4. The Universal Declaration of Human Rights as the basis of the international concepts for permissible restrictions of fundamental rights (<i>Serhii Rabinovych</i>)	67
Chapter 5. Impact of the Universal Declaration of Human Rights on the formation of the fundamental human rights acts of the European Union (<i>Sviatoslav Dobrianskiy</i>)	85
Chapter 6. Liability for crimes against humanity as means of protection of the values enshrined in the Universal Declaration of Human Rights (<i>Anna Derzhypilska</i>)	96

Part II

THE UNIVERSAL DECLARATION OF HUMAN RIGHTS AND ITS DOCTRINAL PREDECESSORS

Decalaration of the international human rights (Andrey Mandelstam, Paris – New-York, 1928–1929. <i>Translated by Natalya Radanovych</i>)	114
Declaration of human rights (Herbert Wells, London – New-York, 1945. <i>Translated by Anna Derzhypilska</i>)	115

An international Bill of the Rights of Man (Hersch Lauterpacht, London – New-York, 1945. <i>Translated by Anna Derzhypilska</i>)	118
Universal Declaration of Human Rights	124

Appendices

<i>Petro Rabinovych, Viktoria Osoba</i> “Professor Hersch Lauterpacht – the author of the idea and the first designer of the International Bill of Human Rights” (the Universal Declaration of Human Rights)	132
<i>Petro Rabinovych</i> “Professor Hersch Lauterpacht – the first designer of a special UN body for monitoring the compliance with the human rights”	139
<i>Marta Pryshlyak</i> “Professor Lauterpacht on the Universal Declaration of Human Rights”: commentary	147
Gersch Lauterpacht. The Universal Declaration of Human Rights (the chapter of the book “International law and human rights”. London, 1950. <i>Translated by Marta Pryshlyak</i>)	151
Particulars of authors	175

The world manifest of the law humanism. The Universal Declaration of human rights as the basis of the international and national human rights protection: monograph / edited by professor P.M. Rabinovych // The scholarly works of the Lviv laboratory of human rights and rights of the citizen of the Research Institute of state building and local government of the National Academy of the law sciences of Ukraine. Lviv: "Medicine and law". 2018. Release 33 180 p. (Series 1 Researches and essays)

ANNOTATION

Monograph is dedicated to the 70th anniversary of the epoch-making document – the Universal Declaration of Human Rights.

The book regards the historical issues of the preparation and drafting of the international human rights acts, of the Universal Declaration of Human Rights in the first place. It covers in particular the philosophical and theoretical aspects of their functioning and also the ways of intensification of their law-enforcement impact.

Some translated acts (the doctrinal predecessors of the Universal Declaration of Human Rights) are enclosed in the form of monograph for the first time in Ukraine.

The book is addressed to scholars, university professors, postgraduates and students of the human sciences (of the legal disciplines in the first place) and to everyone who is interested in human rights (not only of his own rights, but also of the rights of all other people).

**Рабінович Петро Мойсейович
Держипільська Анна Михайлівна
Добрянський Святослав Павлович
Наконечна Анна Михайлівна
Особа Вікторія Василівна
Панкевич Олег Зіновійович
Пришляк Марта Юрївна
Рабінович Сергій Петрович
Раданович Наталія Миколаївна**

СВІТОВИЙ МАНІФЕСТ ПРАВОВОГО ГУМАНІЗМУ
Загальна декларація прав людини як основа
міжнародного та національного правозахисту

Монографія

За науковою редакцією проф. П. Рабіновича

*Літературне редагування О. Красненко, С. Максимович
Комп'ютерний набір О. Томіна
Макет А. Радченко*

Здано до набору 27.11.2018 р. Підписано до друку 21.12.2018 р.
Формат 60х84/₁₆. Умовн. друк. арк. 10,46.

Свідцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ЛВ № 43 від 13.11.2006 р.